

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУПРОВОДУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

ВСТУП

Раннє дитинство - особливий період формування органів і систем дитячого організму і, перш за все, функцій головного мозку. Доведено, що функції кори головного мозку не фіксовані спадковістю, вони розвиваються в результаті взаємодії організму з навколишнім середовищем. Особливо інтенсивно це відбувається в перші три роки життя.

У цей період спостерігається максимальний темп формування передумов, які забезпечують подальший розвиток організму дитини.

Особливості періоду раннього дитинства визначають задачі й засоби виховання дітей.

Завданнями розумового виховання є: розвиток дій з предметами; сенсорний розвиток; розвиток мови; розвиток ігрової й інших видів діяльності; формування основних психічних процесів (уваги, пам'яті, емоційний розвиток, формування первинних уявлень про навколишній світ); розвиток розумових здібностей (уміння порівнювати, розрізняти, узагальнювати, встановлювати причинну залежність окремих явищ); формування пізнавальних потреб (потреби в отриманні інформації, активності на заняттях, самостійності в пізнанні навколишнього).

Зазначені завдання реалізуються за допомогою таких засобів: емоційно-дійове спілкування дорослого з дитиною під час самостійної її діяльності; спеціальне навчання дитини дорослим на заняттях; самостійна практика самої дитини в іграх, спілкуванні, побуті.

Під час розумового виховання дітей раннього віку перш за все необхідно враховувати такі лінії психічного розвитку дитини на кожному віковому етапі.

На першому році життя - від 9-10 місяців до року - це розвиток зорових, слухових, орієнтовних реакцій, розуміння мови дорослих, підготовчий етап розвитку активної мови, емоцій і соціальної поведінки.

На другому році життя - розвиток розуміння мови й розвитку активної мови, мислення, а також сенсорний розвиток, розвиток гри й дій з предметами, рухів.

На третьому році життя - розвиток активної мови й мислення, розвиток гри й конструктивної діяльності, сенсорний розвиток,

В основу навчання дітей раннього віку повинен бути покладений перш за все розвиток таких здібностей і вмінь, як наслідування, відтворення, вміння дивитись і слухати, порівнювати, розрізняти, узагальнювати і т.д. У майбутньому вони будуть необхідні для набуття певних умінь, знань, життєвого досвіду.

З багатьох причин розвиток дітей відбувається по-різному, тому особистість кожної дитини поряд із загальним, типовим для дітей певного віку має і своє, індивідуальне. Це індивідуальне й визначає в багатьох випадках ефективність виховних впливів. Ось чому вихователі дуже важливо знати, які якості властиві дитині на певному етапі розвитку, тобто, що вона може, як вона змінюється, що набуває з віком. Тоді вихователь зможе зрозуміти звідки в малюка з'являються нові риси або якості і, виходячи з цих знань, вирішувати конкретні виховні завдання.

Так, психологи встановили, що для розвитку певних психічних процесів дитини найбільш сприятливими виступають окремі вікові періоди, які отримали назву сензитивних періодів розвитку. І якщо такий період або пройшов, або ще не настав, то виховні впливи, які здійснюються без урахування вікових особливостей, стають неефективними, а то й шкодять дитині.

Відомо, що навчання мови найбільш результативне в ранньому дитинстві. У цей період у дітей особливо підвищена чутливість до мови, до нових вражень; пізніше ця чутливість знижується. Те, що прогаєно від одного року життя дитини до трьох, надолужується з величезними труднощами, а іноді втрачається назавжди. Розвиток мови малюка спонукається поступовим ускладненням його спілкування з дорослими. І якщо з дитиною мало розмовляють, якщо не відбувається різноманітна спільна діяльність вихованця й дорослого, то така дитина різко відстає у мовному розвитку. Потреба дитини в мовному спілкуванні повинна розвиватися дорослими: батьками, вихователями. Вони мають, по-перше, збагачувати враження малюка про навколишній світ, знайомити його з широким колом явищ, предметами, по-друге, вчити дитину виразно висловлювати свої бажання словами. Усе це сприяє як удосконаленню розуміння дитиною дорослого, так і розвитку її власної мовної активності.

Розумовий розвиток дітей відбувається передусім на основі наочно-образного, а не

понятійного мислення. Тому вихователеві потрібно використовувати можливості різних форм наочно-образного мислення і не форсувати штучно розвиток понятійних форм мислення. Перехід до останніх буде тим успішнішим, чим краще розвинені елементарні форми мислення дитини.

Супровід дитини раннього віку є дуже важливим, адже завдяки цьому можна вивчити та спрогнозувати, якою саме буде дитина в дошкільному та молодшому шкільному віці. Вивчивши індивідуально-типологічні особливості дитини в ранньому віці, ми можемо усунути непорозуміння, які виникають у подальших вікових періодах.

Психологічний супровід - це коли психолог не йде поруч із дитиною, а знаходиться дещо попереду, створюючи умови для її розвитку.

У нашій країні ще недостатньо вивчений і узагальнений психологічний супровід дітей раннього віку.

Психологічний супровід - це не ситуативні, випадкові, кризові зустрічі. Це цілеспрямована, з обов'язковим урахуванням вікової психології, грамотно спланована робота з усіма категоріями учасників виховного процесу: дітьми, педагогами, батьками. Якщо йдеться про психологічний супровід дітей, то акценти зміщуються в бік розвитку їх взаємин з оточенням, спілкування та пізнавальної діяльності.

Як квіти на великій клумбідтак і наші діти - усі дуже різні! Але, незважаючи на це, існують певні періоди розвитку, коли зміни стосуються майже всіх. Тому психологічний супровід спирається на вікові закономірності психологічного розвитку в рамках певного соціально-педагогічного простору. Як садівник створює найкращі умови для росту квітів, але не витягує їх силоміць із землі, щоб вони швидше росли, так і психолог має допомагати дітям зростати в саду нашого суспільства.

Тож ростімо наших дітей!

РОЗДІЛ І.

ПСИХОЛОГО-ФІЗІОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

1. Вікові особливості

Період від одного до трьох років - особливий: окреслюються контури майбутньої особистості, стають помітними досягнення та упущення першого року. Упродовж цих двох років фізичний, психічний, соціальний розвиток дитини відбувається інтенсивніше, ніж у будь-який інший період життя людини. Початок ходіння пов'язується з високою динамікою пізнавальної активності, зростає самостійність дитини, розширюється коло її інтересів, вона оволодіває мовленням, заявляє про себе й свої бажання. Інтенсивно розвивається ігрова діяльність: для дитини світ гри й фантазій невіддільний від реального життя. Уточнюються та збагачуються її враження про навколишній природний, предметний, соціальний світ і саму себе; розвиваються пізнавальні, емоційні та вольові особливості; формуються особистісні якості. Дитина раннього віку виявляє інтерес до незнайомих дорослих та однолітків; вона цікавиться літературними та музичними творами, охоче креслить і малює, оволодіває елементарними уявленнями про добро і зло, засвоює доступні їй моральні та культурні цінності. Виразнішими стають особливості темпераменту та характеру, даються ознаки кризи одного та трьох років, пов'язані із зростою самостійністю дитини й прагненням демонструвати дорослим свою автономність й індивідуальність. Відбувається інтенсивний фізичний ріст дитини, змінюється співвідношення між розмірами голови, тулуба і кінцівок, прорізаються 20 молочних зубів. Певних змін зазнають антропометричні показники, середні характеристики яких подано нижче.

Середні антропометричні показники дітей 2-3 років

Стать	Вік, роки	Зріст, см	Маса, кг	Окружність грудної клітини, см
Хлопчики	2	85-95	12,5-13,7	48,9-53,4
	3	92-99	13,7-16,1	50,3-54,7
Дівчатка	2	82-90	11,7-14,1	47,6 - 52,5
	3	91-99	13,1-16,7	49,8 - 53,9

Підвищується працездатність нервової системи, концентрованішими стають процеси збудження і гальмування. З періоду немовляти малюк виносить вміння дивитися, слухати та

керувати кінцівками рук. Дитина оволодіває прямоходінням, вдосконалюється її предметна діяльність, збагачуються навички самообслуговування та ігрові вміння; збільшується кількість партнерів по спілкуванню, яке стає змістовнішим, починає супроводжуватися не лише мімікою й жестами, а й мовленням; поглиблюються контакти з довкіллям, збагачується сенсорний досвід, поліпшується орієнтація в навколишній дійсності; закладаються основи моральної поведінки, опановуються соціально прийнятні способи й засоби спілкування з дорослими та однолітками.

Активно формується наочно-дійове мислення, зростає обсяг знань дитини про природу, культуру, людей та власне "Я", які мають практичний характер. Дитина оволодіває мовленнєвими вміннями, інтенсивно розвивається розуміння нею мовлення інших людей, розширюється її активний словник, з'являються форми множинного числа, минулого й майбутнього часу; слово дорослого перетворюється на дійвий засіб впливу на її поведінку, а власне слово дитини - на засіб впливу на дорослу людину. Засвоюються деякі правила поведінки в різних життєвих ситуаціях. Виникають найпростіші взаємини з однолітками: дитина виявляє інтерес до них, цікавиться їх діями, наслідує деякі з них, прагне знаходитися поряд, робить спроби залучити інших дітей до ігрових дій. Дії стають більш скоординованими, дитина оволодіває вмінням на короткий час утримуватися від імпульсивних дій. Виникають власні бажання й наміри, які можуть не збігатися з намірами дорослих.

Швидкими темпами зростає самостійність, практична вправність. Дитина оволодіває різними видами діяльності - малюванням, ліпленням, конструюванням. Закладаються передумови виникнення продуктивних видів її діяльності, власне малювання, формуються різні види музичної діяльності. Дитина починає розуміти символи (букви, цифри), діяти не лише в практичному, але й в мисленнєвому планах, співвідносити властивості одних предметів з іншими й виділяти в них спільне, враховувати їх положення в просторі, вдосконалюються процеси сприймання, пам'яті (запам'ятовування, пригадування), мовлення, мислення дитини, у неї формуються нові потреби та інтереси. Виникають перші судження з приводу навколишнього, з'являються елементарні запитання ("Що це?", "Коли?", "Де?", "Навіщо?"). Дитина оволодіває елементарними формами граматичної будови мовлення - виникають нові закінчення, сполучники, прийменники, вона використовує займенники, "ми", "моє", "ти", "вони".

Інтенсивно розвиваються почуття; прихильність, співчуття, симпатія, задоволення успіхом, засмученість невдачею тощо. Вони різноманітні, вельми складні, проте нестійкі, плинні, ситуативні. Дитина ще не може означити словом усі свої бажання, наміри, плани, ставлення, почуття, стани; супроводжує їх мімікою, жестами, діями. Зберігається висока подразливість організму та психіки, дитина легко втомлюється одноманітними рухами й діями, здатна зосереджуватися й зберігати працездатність лише протягом короткого часу.

Розвиток дитини починає все більше залежати від того, як реалізуються її можливості в предметній діяльності: вона оволодіває суспільно виробленими способами дій, навчається наслідувати дії значущих для неї дорослих людей, вправляється в умінні використовувати найпростіші предмети за призначенням, здійснює перенос дій з одних предметів на інші (на іграшки та предмети-замінники), узагальнює свої дії. У ході предметної діяльності зароджується вміння виробляти свідомий намір, з'являються елементарні форми планування дій, виникає прогнозування майбутнього результату. Це створює передумови для виникнення наприкінці раннього дитинства елементарної сюжетної гри, яка поки що включена в контекст предметної діяльності. У сюжетно-рольовій грі малюк поводить себе автономно від дорослого і в той же час - як дорослий. У грі дитина заміщує реальні предмети іграшковими, відображає свій життєвий досвід.

Наприкінці раннього дитинства дії дитини стають цілеспрямованими, задум оформлюється у слова, формується довільність дій, виникає особиста, дія, заснована на зрслії самостійності й об'єктивована тезою "Я САМ!". Вона засвідчує розпад повної злитості дитини з дорослим, фіксує трансформацію "МИ" на "Я" і "ТИ". Віковими новоутвореннями раннього віку виступають: прямоходіння, розвиток предметної діяльності, оволодіння мовленням, зародження нових видів діяльності, зростання самостійності в освоєнні життєвого простору, розвиток самосвідомості, елементарного образу Я, найпростіших форм гордості.

Момент усвідомлення дитиною себе як окремої істоти з власними бажаннями, не завжди

схожими з бажаннями інших людей, засвідчує криза трьох років. Знайомство зі своєю зовнішністю, результатами діяльності, а пізніше - якостями, внутрішнім світом збагачує уявленнями про незмінність "Я" в різних життєвих обставинах, відкриває дитині саму себе як джерело бажань і дій. Зростаюча особистість оволодіває займенником "Я", усвідомлює свої зрілі можливості, починає по-новому ставитися до дорослого: порівнює себе з ним, прагне поводитися, як він, наслідує його дії, намагається реалізувати прагнення "бути дорослою". Трирічна дитина прагне результативної діяльності, демонструє дорослому свої успіхи, вдається до перебільшення своїх досягнень і знецінення неуспіху, потребує позитивної оцінки авторитетної людини, ображається на її стриману реакцію. Час від часу дитина виявляє впертість, негативізм, норовистість, протестує, намагається деспотично управляти рідними, вихваляється, спалахує через дрібниці. Це є свідченням її зрілих можливостей, бажання апробувати їх у широкому життєвому просторі.

Розвиток дитини є нерівномірним. На одних етапах зміни в дитячій психіці відбуваються повільно та поступово (стабільні періоди), на інших - бурхливо й швидко (критичні періоди). Послідовність розвитку визначається чергуванням стабільних і критичних періодів. Незначні та малопомітні для оточення зміни під час довгих стабільних періодів зумовлюють появу вікових новоутворень внаслідок якісних стрибків у розвитку під час криз.

Критичні періоди розвитку були відкриті емпіричним шляхом, причому непослідовно (криза семи, трьох, тринадцяти років, першого року і, і нарешті, криза, новонародженості). За влучним висловом Л. Ви готського, якби кризи не відкрили емпірично, їх необхідно було б сформулювати теоретично.

Під час кризи дитина за дуже короткий термін змінюється у своїх основних рисах. Це революційний, бурхливий, стрімкий перебіг подій як за темпами, так і за змістом змін, що відбуваються.

Для критичних періодів характерні певні особливості.

1. Їх межі вкрай невиразні, розмиті. Криза настає непомітно, дуже важко визначити момент її початку й завершення. Різке загострення (кульмінація) спостерігається лише всередині цього етапу.

2. Апогей кризи для оточення виявляється у зміні поведінки дитини, її "важковихованості". Дитина ніби виходить з-під контролю дорогих, стає вередливою, стрімко знижується успішність у школі та працездатність, зростає кількість конфліктів з оточенням. Внутрішнє життя пов'язане з болісними переживаннями.

3. Розвиток під час кризи має переважно негативний характер. На відміну від стабільних періодів, тут відбувається швидше руйнівна, ніж творча робота. Дитина не стільки здобуває, скільки щось втрачає з надбаного раніше. Водночас у критичні періоди спостерігаються й конструктивні процеси розвитку, поява новоутворень, що мають перехідний характер і не зберігаються надалі в тому самому вигляді (наприклад, автономна мова однорічних дітей).

Хоча дошкільний вік дитини починається з трьох років, сучасні батьки віддають дитину до дитячого закладу набагато раніше. А спеціалізовані групи-ясла сприяють швидкій адаптації дитини до умов дошкільного закладу. Тому необхідно пам'ятати про вплив усіх кризових періодів на розвиток дитини.

Криза новонародженості. Період розвитку дитини від народження до одного року називають стадією немовляти. У ній визначають важливу фазу новонародженості (від моменту народження до одного-двох місяців). Фізично відокремившись від матері, дитина має адаптуватися до інших умов життя.

Кризу новонародженості не відкрили, а визначили теоретично як особливий період у психічному розвитку дитини. Ознакою кризи є втрата дитиною ваги в перші дні після народження.

Одразу ж після народження виявляються безумовні рефлекси, що забезпечують роботу основних систем організму (захисні, орієнтувальні тощо).

За умови задоволення органічних потреб та дотримання правильного режиму й виховання в дитини формуються нові, власне людські потреби (в отриманні вражень, у спілкуванні з дорослими тощо), на їх основі здійснюється психічний розвиток.

Поступово на появу дорослого в дитини виробляється специфічна емоційно-рухова

реакція ("комплекс пожвавлення" за Н. Фігурним, М.Денисовою), яку вважають початком другої фази розвитку немовляти.

Комплекс пожвавлення - специфічне психічне новоутворення, що слугує межею критичного періоду новонародженості, а час його появи є основним критерієм нормальності психічного розвитку дитини.

Соціальна ситуація життя немовляти з матір'ю спричиняє появу нового типу діяльності - безпосереднього емоційного спілкування дитини й матері. Згідно з дослідженнями Д.Ельконіна, М.Лісної, специфічна особливість цієї діяльності полягає в тому, що її предметом є інша людина.

Криза першого року. Криза першого року пов'язана з освоєнням мовлення. Якщо спочатку життєдіяльність немовляти регулювала біологічна система, детермінована біоритмами, то поступово вона вступає в суперечність із вербальними ситуаціями, які створюються дорослими.

Простежується загальний регрес життєдіяльності дитини, ніби зворотний розвиток. Емоційно він виявляється в афективних реакціях. Часто має місце порушення всіх біоритмів, зокрема сну; порушення задоволення життєвих потреб; емоційні аномалії (похмурість, плаксивість, надмірна вразливість).

Кризю першого року життя не вважають гострою. Установлення нових стосунків з дитиною, надання їй певної самостійності в дозволеніх межах, терпіння й витримка дорослих пом'якшують характер кризи.

Основними новоутвореннями цього періоду розвитку є формування структури мовної та предметної дії. Поява та зникнення автономної мови знаменує початок і кінець кризи першого року.

Криза трирічного віку. Одним із наслідків інтенсивного розвитку спільної діяльності дитини й дорослого в ранньому віці є формування системи власного "Я"-центрального новоутворення, що виникає наприкінці цього етапу (Л.Божович). Малюк вчиться відокремлювати себе від дорослого, починає ставитися до себе як до самостійного "Я", тобто в нього з'являються початкові форми самосвідомості.

Усе це сприяє розвитку прагнення дитини хоча б у вузьких межах своїх можливостей діяти самостійно, без допомоги дорослих ("Я сам"). Цей період вважають критичним ("криза трьох років»), оскільки дорослі мають труднощі у взаєминах з дитиною.

Поширена криза трьох років уперше була описана Ельзою Келер у праці "Про особистість трирічної дитини". Вона визначає низку важливих симптомів цієї кризи.

1. Негативізм. Дитина взагалі не хоче підкорятися дорослим. Негативізм не слід ототожнювати з неслухняністю, що буває в більш ранньому віці.

2. Упертість. Дитина наполягає на своїй вимозі, на власному рішенні. Малюк починає усвідомлювати себе як особистість і хоче, щоб на цю особистість зважали. Упертість не слід плутати з наполегливістю.

3. Примхливість. Близька до негативізму й упертості, але має більш генералізований і без особистісний характер. Це протест домашнього устрою.

4. Свавілья. Прагнення емансипації від дорослого. Дитина хоче бути самостійною. Це дещо нагадує кризу першого року, але тоді було прагнення фізичної самостійності, а тепер ідеться про глибший рівень - самостійність наміру, задуму.

5. Знецінювання дорослих. Батьки переживають справжній шок, почувши від дитини "дурень" або щось подібне.

6. Протест-бунт. Виявляється в частих сварках з батьками. У сім'ях з однією дитиною простежується прагнення деспотизму. Дитина вишукує безліч способів виявлення деспотичної влади над оточенням.

Описана криза є тимчасовою, але пов'язані з нею новоутворення (відокремлення від оточення, порівняння з іншими тощо) - важливий етап у психічному розвитку дитини.

Прагнення самостійності в дитини цього віку виявляється у формі гри, тому криза трьох років і розв'язується шляхом переходу дитини до ігрової діяльності.

Характеристика вікових можливостей

Перший рік життя

1. Дитина за перший рік життя змінюється фізично: легко сідає, самостійно рухається, тримаючись за руку дорослого, намагається сама ходити.
2. За перший рік життя дитина розрізняє предмети за формою (цеглину від кубика).
3. Виконує ігрові дії з іграшкою, предметами (катає, годує, вкладає спати ляльку).
4. Взаємодіє з іншими дітьми в процесі самостійної діяльності: віддає іграшку, шукає предмет.
5. Розуміє назви декількох предметів, дій.
6. Знає імена дорослих і дітей, виконує окремі прохання: "Знайди", "Віддай", "Принеси", "Поклади на місце", "Дай".
7. Розуміє слово "не можна", виконує за словами дорослого завчені раніше дії з іграшками (виймати й складати, відкривати й закривати).
8. До кінця першого року життя вимовляє 10-15 слів.
9. Маленька дитина не керує своєю увагою, яка має мимовільний характер, її привертають яскраві, сильні або нові подразники.
10. У другій половині першого року життя дитина віддає перевагу знайомій іграшці перед новою.
11. Після п'яти місяців життя немовля пізнає близьких людей за їх голосом.
12. До кінця року ставлення дитини до навколишнього світу стає вибіркоким. У 9-10 місяців немовля радісно тягнеться до матері, а поява чужої людини спричиняє в нього подив, зосередження.
13. Восьми-десятимісячні діти виявляють почуття, схоже на почуття ревності.
14. Серед почуттів однорічної дитини особливої уваги заслуговує почуття подиву, яким діти реагують на нове, яскраве й незвичайне явище. Воно є початком пізнавального ставлення дітей до навколишнього світу.

Другий рік життя

1. Другий рік життя характеризується зростанням рухової активності, координацією рухів і появою цільових дій.
2. Предметна діяльність стає провідною в цей період.
3. Стійкішою стає увага. Дитина може вже протягом 7-10 хв (а окремі й довше) займатись одним видом діяльності.
4. Характерною є нестійкість поведінки, на фоні емоційного підйому може раптово заплакати.
5. Удосконалюється здатність до запам'ятовування. Дитина згадує предмети через кілька днів після того, як їх сприймала. Процеси запам'ятовування і відтворення в дітей-мають мимовільний характер.
6. Відбувається розвиток емоцій дитини. В її іграх виникають зацікавленість, подив, радість від досягнення результату чи нової іграшки, а також такі складні емоції, як ніжність, почуття провини, співчуття.
7. Від одного року до року з половиною відбувається наслідування мови дорослих.
8. Настає стрибок у розвитку розмовної мови – діти починають багато говорити. Швидко зростає словник і на кінець другого року він досягає 300 слів.
9. Замість окремих слів-речень дитина починає будувати речення спочатку з двох слів, а потім з трьох-чотирьох.
10. Діти другого року життя емоційно чутливі до музики, художнього слова. З'являється елементарна ритмічність, розвиваються різноманітні види рухів під музику.
11. Важливий чинник - прагнення дитини до самостійності.
12. Розуміє слова, які позначають предмети, що знаходяться в кімнаті й поза нею (посуд, одяг, овочі, фрукти і т.д.).
13. Діти вимовляють слова "тут", "там", "сюди".
14. У цьому віці помітніше, ніж на першому році життя, проявляються індивідуально-психологічні відмінності між дітьми, які виражаються у різній кмітливості й рухливості.

Третій рік життя

1. Третій рік - переломний етап у житті дитини.

2. На цьому етапі формується потреба дитини в спілкуванні з однолітками.
3. Цей період характеризується підвищеною вразливістю і чутливістю дитини до оцінок її досягнень, з боку дорослого.
4. Новоутворення цього періоду - виникнення нового почуття "Я". До кінця третього року сфера досягнень поєднується зі сферою ставлення малюка до себе. Це є основою виникнення у дітей почуття самоповаги, яке стає джерелом розвитку дитячої самосвідомості.
5. Швидко збільшується словник, який досягає до кінця року 1200 - 1500 слів.
6. Активне мовлення вже нагадує мову дошкільника. Відбувається оволодіння граматичною будовою мови.
7. Удосконалюються сенсорні можливості дитини. Діти можуть підбирати за зразком основні геометричні фігури різного матеріалу, предмети чотирьох основних кольорів і назвати ці кольори.
8. Швидко розвивається фонематичний і музичний слух дитини.
9. Дитина орієнтується в найближчому просторі, розрізняє напрямки, помічає зміни в розміщенні предметів.
10. Розширюється коло об'єктів, що привертають увагу дитини. Обсяг і стійкість уваги невеликі.
11. Дитина навчається долати труднощі, внутрішні й зовнішні перешкоди, дії стають менш імпульсивними, більш контрольованими.
12. Закладаються передумови переходу до продуктивних видів діяльності, зокрема малювання, ліплення, конструювання.

Протягом другого й третього років життя дитини дорослий забезпечує повноцінний гігієнічний догляд, піклується про збереження та укріплення її фізичного й психічного здоров'я, створює комфортні умови для реалізації природних сил та збагачення практичного досвіду спілкування з навколишнім середовищем. Висока вразливість організму малюка, переважання процесів збудження над процесами гальмування, його низька працездатність мають визначати гнучку стратегію поведінки дорослого щодо малюка, особливості організації його життєдіяльності.

З допомогою рідних та близьких людей дитина раннього віку освоює ази спілкування з новими для неї дорослими, однолітками, молодшими за неї малюками, у неї виникає все більший інтерес до однолітків, створюються перші дитячі угруповання, зароджуються перші симпатії та антипатії, з'являється здатність досить тонко диференціювати людське оточення. У ранньому віці має сформуватися важливе для всієї подальшої індивідуальної історії розвитку особистості почуття прихильності та довіри до людей. Ті чи інші настанови дитини раннього віку щодо людей значною мірою визначаються ставленням до них авторитетних дорослих, місцем, відведеним спілкуванню у загальній організації життєдіяльності малюка в умовах сім'ї та громадського закладу.

Важливо поєднувати характерну для цього віку спільну з іншими (переважно з дорослими) діяльність із самостійною діяльністю дитини. Трирічний малюк має право деякий час займатися чимось на власний розсуд (гратися, розглядати книжки, допомагати дорослому по господарству, малювати, грати на музичних інструментах), на певний час усамітнитися, належати собі, зняти втому й напругу. Вміння дитини раннього віку короткий проміжок часу проводити наодинці, елементарно розпоряджатися собою, на власний розсуд обирати собі заняття, зосереджуватися на обраній справі, відчувати від цього задоволення засвідчує нормальний хід її особистісного розвитку, здатність бути самою собою.

2. Проблеми взаємодії дорослих з дітьми

Дуже рано (з перших місяців) у немовляти формується потреба в спілкуванні з дорослим. Уже наприкінці першого, на другому місяці життя присутність дорослого є найбільш сильним подразником в спочатку викликає триваліше зосередження, а трохи згодом усмішку та велику радість. Чим менша дитина, тим більше її розвиток та емоційний стан залежать від того, як часто спілкуються з нею дорослі.

Перші враження й перші уроки спілкування дитина отримує в сім'ї: тут вона відчуває ставлення до себе, спостерігає взаємини між дорослими, переймає їхні форми поведінки, тут

складаються моральні риси її характеру.

Не всі батьки, на жаль, розуміють, які спостережливі й чутливі до людських стосунків малята. Навіть немовля по-різному реагує на зміну інтонації в голосі матері: посміхається, коли чує лагідний, спокійний тон, і плаче, коли тон сердитий, роздратований.

З розвитком мовлення змінюється й характер спілкування, яке стає для дитини засобом здобуття інформації, необхідної для задоволення її пізнавальної потреби. У період формування психічних процесів, розвиток яких визначається прямим впливом дорослого, це має дуже велике значення. Відомий вітчизняний психолог В. Котило вказувала, що формування психічної діяльності дитини відбувається в процесі спілкування, способи якого можуть змінюватися, але яке незмінно лишається рушійною силою розвитку.

Первинна форма спілкування - емоційне спілкування дитини на першому році життя - надзвичайно важлива для подальшого розвитку мовлення. Саме вона є джерелом розвитку розуміння мови інших та власної.

Своєчасно розпочате й правильно здійснюване виховання дітей раннього віку - важлива умова їх повноцінного розвитку незалежно від того, де росте й виховується дитина (в сім'ї чи в дитячому садку). Від родинного виховання залежать і емоційні переживання дітей. Стосунки близьких людей характеризуються підвищеною емоційністю. Удома дитина здебільшого посідає привілейоване становище як найменший член родини. Вона звикає бути в центрі уваги, отримувати все найкраще. Тут їй належить кожна іграшка і будь-яка вимога майже завжди задовольняється. Потрапивши в нове середовище, дитина стикається з незрозумілими для неї правилами й типом стосунків. Як допомогти їй осягнути та прийняти їх?

Основним завданням дошкільного закладу має стати цілковита зміна стратегії виховання - перехід від навчально-дисциплінарної моделі до особистісно орієнтованої. У центрі уваги педагогічного персоналу має бути "реальна" дитина з її індивідуальними особливостями: ослабленим здоров'ям, підвищеною вразливістю, здібностями та характером, інтересами та вподобаннями. Коли дитина вперше приходить до дитячого садка, кожний вихователь намагається тепло її зустріти, сказати щось лагідне, приємне, привернути її увагу до інших дітей. Проте ці зусилля не завжди дають бажаний ефект. Один малюк іде на контакт легко й радісно, а іншого доводиться "завойовувати", тобто постійно чимось зацікавлювати. А деякі діти поведуться зовсім неприступно: плачуть, кличуть маму, не звертають увагу ні на вихователя, ні на однолітків.

Тому особливу увагу слід приділяти адаптації малят до дошкільного закладу. Дбати про це в перші дні перебування дитини там має увесь персонал закладу: завідувач, психолог, вихователь, помічник вихователя, лікар, медсестра - і, звичайно ж, батьки. Далеко не всі вони розуміють, що процес звикання синів та доньок до нових соціальних умов значною мірою залежить від їх власного внеску у виховання малюків, від рівня сформованості в дітей елементарних навичок самообслуговування, гри, мовного розвитку, вміння поділитися іграшкою. Робити це треба поступово й дуже обережно. Щоб полегшити соціальний перехід, умови виховання дитини-раннього віку в дитсадку слід максимально наблизити до домашніх. З цією метою варто індивідуалізувати всі режимні моменти, навіть годування. Педагогічна культура вихователя має поєднуватися з материнською турботою. Дитина повинна відчувати, що вихователь її любить і розуміє, що до нього можна звернутися коли завгодно з будь-яким проханням чи запитанням. Надзвичайно важливо створити в групі комфортні сприятливі умови. Гарний інтер'єр, різноманітне обладнання, зручні меблі, затишні куточки для усамітнення, з килимками, подушками та м'якими іграшками - усе має бути максимально пристосоване для розгортання різних видів діяльності. Звичайно, дошкільний заклад не замінює родини - він має виховувати дитину разом з її батьками. І результати цієї співпраці значною мірою залежать від її узгодженості. Якщо, скажімо, в дитсадку встановлено один режим, а вдома - зовсім інший, якщо батьки не привчають свого малюка до виконання основних правил гігієни, до яких його привчають вихователі, якщо вони антипедагогічно поведуться, то робота дошкільного закладу не дасть бажаних результатів. Тому обидві сторони - і батьки, і педагоги - мають, по можливості, узгоджувати свої дії, взаємодоповнювати їх.

Повноцінний розвиток дитини забезпечується в процесі її активної діяльності, насамперед ігрової. Дитина разом із дорослим бере участь у нескладних навчальних і рухливих іграх. Так, педагог допомагає малюкові встановити емоційний контакт з однолітками й

водночас формує в нього певні вміння та навички: діяти узгоджено та зосереджено, допомагати одне одному, поступатися власними інтересами заради інших. Крім того, у грі діти засвоюють правила поведінки в колективі (не заважати товаришеві, не брати речі без дозволу тощо).

Правильна організація будь-якої діяльності своїх підопічних - важливе завдання вихователя. Від його педагогічної майстерності, вміння помічати, аналізувати та враховувати особливості характеру й темпераменту кожної дитини, а також її потенційні можливості залежить успіх усієї виховної роботи. Методично правильне проведення процесів годування, вкладання спати, гігієнічних процедур, прогулянок, оздоровчих заходів має в ранньому віці особливе значення - і не тільки для фізичного, а й для психічного розвитку дитини.

Проте далеко не всі педагоги володіють необхідними для цього знаннями та практичними вміннями.

Як показують спостереження, більшість труднощів, з якими стикаються вихователі під час складання планів та ведення обліку щоденного педагогічного процесу, зумовлена: незнанням специфічних особливостей фізичного та психічного розвитку вихованців; недостатнім умінням користуватися програмою; нерозумінням важливості планування виховної роботи на цілий день (зазвичай планують лише окремі заняття, а все інше вважають зайвою формальністю). Водночас програма не повинна обмежувати творчості вихователя, а вибір форм організації роботи слід лишити за педагогом, який реалізуватиме основні навчально-виховні завдання в іграх, під час організованих занять та в індивідуальному спілкуванні. Здійснювати цю роботу треба послідовно, системно, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей розвитку кожної дитини. Не варто переносити методи роботи, розраховані на старших вихованців, у роботу з наймолодшими.

Групи раннього віку потребують також структурних та організаційних змін, які б дали змогу наблизитися за деякими параметрами до умов життя дитини в сім'ї. Цього можна досягти урізноманітненням типів дитячих садків, організацією різновікових груп та їх розукрупненням, а також запровадженням особистісно орієнтованої моделі навчання й виховання.

Висновок з усього сказаного вище можна зробити такий: завдання суспільства - оберігати дитинство, забезпечувати емоційний добробут малят, створювати всі передумови для їх подальшого успішного психічного та особистісного розвитку. Від того, наскільки успішно реалізуватиметься це завдання залежить майбутнє нашої країни.

Успішна комунікація, а" значить і взаємодія ґрунтується на трьох базисах: **безоцінна поведінка; визнання того, що дитина відчуває надання вибору.**

Замість того, щоб виховувати - нав'язувати дитині бажаний для нас спосіб її поведінки й намагатися вкласти в дитину свої цінності, як у банк, спробуймо навчити дітей довіряти самим собі: своїм відчуттям, своїм почуттям, своїм думкам. Привчимо їх до того, що завжди є вибір, а отже, й вихід. Не будемо оцінювати їх.

Як не оцінювати дітей

Ось як описує це американський психолог Хайм Джейнотг:

- Моя мова не оцінювальна - виходить, я уникаю суджень про здібності й характер дитині. Я зовсім не використовую таких слів, як "дурний", "невмійко", "поганий" і навіть таких, як "гарний", "красивий", "молодець", бо вони всі не допомагають, а заважають дитині. Замість цього я використовую слова, що описують події, повідомляють про те, що я бачу і відчуваю.

Наприклад, дитина приносить малюнок і запитує: "Гарно?". Дивлюся на малюнок і кажу: "Я бачу рожевий будиночок, жовтогаряче сонце, голубе небо й багато квітів. У мене таке відчуття, начебто я за містом". Вона посміхнулася й сказала: "Піду помалюю ще".

Припустімо інший хід діалогу. "Гарно?" - "Так, чудово. Ти великий художник!". І куди рухатися після слів "великий", "чудово"?

Слова, які оцінюють, обмежують розвиток дитини. Слова, які описують, роблять її вільною. Описові слова пропонують дитині виробити своє бачення, своє власне вирішення проблеми.

Ми описали ситуації, в яких використовуються принаймні не образливі слова. Але наведемо ще приклад. Якщо дитина перекинула склянку з молоком, можна було б почути: "Який ти неохайний!", але потрібно було б сказати: "Бачу, що пролилося молоко", - і дати ганчірку. У такий спосіб ми уникнули б проблеми провини й підкреслили б те, що слід зробити. Якби все ж таки сказали: "Дурню, ти завжди що-небудь скоїш" - можна було б бути впевненим,

що вся енергія дитини буде спрямована не на розв'язання проблеми, а на захист. Ми б почули: "Це він мене штовхнув" або "Це не я".

Щоб наша любов послуговувала дітям, ми маємо втілити її в слова, які їм допомагають щодня, потроху, але щоразу, коли проливається молоко, коли потрібно похвалити малюнок, коли самостійно взуто черевики.

Як розуміти почуття

Карл Роджерс, знаменитий американський психотерапевт і автор клієнт-центрованої теорії особистості, зазначив свого часу, що безумовна увага до дитини, без повчань і умов типу "ось будеш добре поводитися...", необхідна й достатня для того, щоб дитині вільно та щасливо зростати. Він зауважив якимось, що пальма на березі спочатку виглядає точнісінько, як водорість. Але спливає час, і з цієї "водорості" все одно виростає пальма, а не щось інше. А якщо дитині вселяти з дитинства, що вона "зелена водорість"? Що зможе вона потім пізнати й прийняти в собі?

«Існує прямий зв'язок між тим, що діти почувають, і як вони поведуться. Коли діти правильно почуваються, вони правильно поведуться. Як ми можемо допомогти їм відчувати правильно? Приймаючи їхні почуття, допомагаючи в них освоїтися» (Д-р Хайм Джейнотт).

Нерідко ми кажемо дитині: «Немає жодних причин для засмучення», «Ти нічого не розумієш, ще маленький». Ми постійно заперечуємо їхні почуття, саме право почувати.

Не тільки всі наші розмови перетворюються в суперечки й сварки, але ми знову й знову примушуємо дітей не довіряти їх власним почуттям, їх власному сприйняттю, розумінню, ставленню, а замість цього пропонуємо покладатися на наші (Ось так у підлітковому віці й виявиться наша неухважність, ігнорування, іронізування!).

Що потрібно зробити? Спробувати зрозуміти, що відбувається з дитиною. Припустімо, що ви і є та дитина, якій жарко чи нудно. Припустімо, що ви хотіли б, щоб важливі для вас дорослі знали те, що й ви відчуваєте.

Ми різні люди й відчуваємося по-різному. Всі ми маємо рацію. Кожен справді відчував те, що відчував: наприклад, один - тривогу за розпаленілу дитину, яка може застудитися, знявши светра, а інший - спеку й щире бажання охолонути.

Що ми найбільше цінуємо у своїх стосунках з іншими важливими для нас дорослими? Розуміння наших бажань, дій, почуттів. Але й дитині важливо, щоб її розуміли. Для дітей визнання їхніх почуттів стає вихованням почуттів.

Отже, замість того, щоб мати справу з примхливими, нерозумними дітьми, ми устанавлюємо партнерські стосунки з тими, хто нам найдорожчий. Тоді ми називаємо їхні переживання своїми словами. Кажемо не про те, що вони повинні або чого не повинні почувати, а про те, що вони переживають зараз. Якщо це слово можна промовити, отже, можна прийняти це почуття, а якщо це так, то можна йому довіряти. Не боятися, а визнавати.

Нарешті це приводить до того, що дитина починає довіряти собі. А хто з нас не хотів би, щоб його дитина навчилася розуміти, визнавати, поважати себе, довіряти собі.

Що для цього потрібно?

1. Прислухатися до малюка: "З ним щось відбувається".
2. Поставити себе на його місце: "Що він відчуває? Біль, образу, спрагу? Ще щось?"
3. Назвати це почуття: "Ти відчуваєш біль (образу, спрагу)?"
4. Якщо йдеться про бажання дитини, яке неможливо виконати, використовуйте уяву, гумор. Важливо те, що ви розумієте один одного. Наприклад:

Малюк. *Я хочу пити!*

Мама. *Зачекай, любий, незабаром будемо вдома.*

Малюк. *Я хочу пити зараз.*

Мама. *Мені шкода, але в нас нічого зараз немає.*

Малюк. *Я дуже хочу пити...*

Мама. *Я бачу хлопчик так хоче пити, що випив би зараз ціле відерце соку!*

Для дітей до трьох років найголовнішим компонентом розвитку є взаємини з дорослими.

Як народжується ефективна взаємодія в сім'ї.

Взаємодія з дитиною та її навчання - ланки одного ланцюжка. Протягом перших чотирьох-п'яти місяців відчуття й враження дитини обмежені її контактами з батьками або близькими людьми. Більша частина того, що відбувається з дитиною, залежить від того, що

саме батьки або інші люди дають їй, що вони роблять, щоб задовольнити її потреби, щоб вона дізналася про щось нове. Посміхаються - дитина вчиться радості; пропонують різні каші й суміші - вчиться розпізнавати смакові відчуття, розмовляють - вчиться розрізняти звуки рідної мови. Оскільки діти цього віку ще не можуть не тільки словами висловити свої бажання, пояснити потреби, але й не завжди готові самотійно виконати такі нескладні рухи, як простягнути руку, вказати, взяти, вони більшою мірою залежать від дорослих, котрі повинні зрозуміти, допомогти дитині одержати все необхідне, забезпечити її новими враженнями.

У ранньому віці враження пов'язані часто з повсякденними справами й ситуаціями. Навіть якщо ці дії прості й звичайні, варто пам'ятати - для малюка всі контакти з батьками та рештою близьких людей є багатограним світом особистого досвіду й навчання. Цей ранній світ вражень, який поступово стає складнішим, - одна з умов багатьох вражень і пізнання в майбутньому. Піклування, догляд породжують у дитини почуття захищеності, упевненості в любові дорослих. Безпека відкриває чимало перспектив для активної дії, а отже, - для розвитку.

Обличчя й очі, як мапа й компас

Протягом перших років життя стосунки дитини з довкіллям змінюються швидше, ніж будь-який інший пізніший період розвитку. З перших тижнів до двох-трьох місяців дитина переважно їсть і спить. Цей стан хіба що переривається короткими контактами у формі поглядів, лепету, рухів, обійм, пестощів, гігієнічних процедур. Проте саме в цей час відбувається швидкий соціальний розвиток, пов'язаний з такими моментами, як посмішка, концентрація погляду, "агукання", активні рухи руками, ногами. Ці прояви ведуть до того, що батьки все більше й більше усвідомлюють дитину як Людину.

Форми контакту в цей період пов'язані із Спілкуванням віч-на-віч, сприяючи тому, що дитина починає розрізняти не лише обличчя людей, оточення, але й усвідомлювати, що вираз обличчя пов'язаний з оточенням. Мамине обличчя засвітилося посмішкою, бо вона схилилася над малям, брови насупилися, бо кішка перекинула чашку. Поступово обличчя стає основним трансформатором емоцій і посередником під час обміну почуттями, інформацією.

Особливо важливу роль у контакті віч-на-віч відіграють очі. Починаючи з півторамісячного віку, контакт за допомогою поглядів поступово стає відправною точкою соціального спілкування. Коли малюк дивиться на обличчя своїх батьків, він привертає їх погляд, посміхається, вигукує щось чи рухається. Батьки відповідають посмішкою, ласкавими дотиками - соціальне спілкування почалося. Цей двосторонній обмін поглядами і є частиною ранньої форми контакту й навчання.

Контакт віч-на-віч, "очі в очі" дуже важливий для всього раннього віку, тому що діти, навіть якщо не завжди розуміють значення слів чи подій, що відбуваються, легко "прочитують" стан, ставлення до цих подій чи слів в очах, на обличчі. Обличчя, очі дорослого (а потім і ровесника) справді, як компас і мапа для пізнання світу.

Я-це я, а ти-це ти

Під час діалогу дитина отримує багато вражень. Переживаючи те, як вона й інші беруть участь у різних ситуаціях - годуванні, купанні, спілкуванні тощо, дитина поступово вчиться розрізняти себе й інших, свої й чужі рухи, почуття, потреби та враження. Відкриття різниці між своїм внутрішнім світом і внутрішнім світом інших і того факту, що можна передати іншим свої бажання й почуття, є соціально важливою віхою й умовою розвитку здатності до взаєморозуміння та партнерства.

Діти демонструють розуміння цього, коли у віці 9-10 місяців (а можливо, й раніше) вони можуть привертати увагу батьків і вказувати на те, що їм хочеться.

Це може видаватися очевидним, але є величезна різниця між ситуаціями, коли батьки мають самі роз'яснювати різні зовнішні сигнали потреб та бажань, і ситуаціями, коли малюк може привернути увагу батьків і вказати на те, що йому хочеться. Це означає, що він навчився розуміти, що предмет існує незалежно від людей. Коли малюк здатний показати те, що йому хочеться, відбувається розвиток діалогу. Якщо раніше дитина не шукала іграшки, яка впала - "геть з очей - із серця геть", то тепер вона точно знає, що предмети існують, навіть якщо їх не бачити. Таким чином, навколишній світ усе більше входить у сферу спілкування батьків та дитини. У цей період діти починають цікавитися іграми на кшталт "Сховати - знайти", "Ау", "Дай-дай", які цікаві саме тому, що ґрунтуються на принципі: предмет існує, навіть якщо його зараз не видно.

Відчуття різниці між собою й іншими - це необхідна умова подальшого розвитку спілкування як діалогу незалежних партнерів. Діалог дає можливість дитині розуміти, що в інших теж є бажання й потреби, які відрізняються від її власних, які треба враховувати і до яких слід пристосовуватися.

Враження "зараз"

У віці п'яти-шести місяців дітям дуже складно бачити зв'язок між тим, що відбувається. Окремі люди й ситуації можуть викликати очікування чогось визначеного, приміром, прийшла бабуся - візьме на руки; їжа, зміна памперсів і сон - ідуть одне за одним. Однак індивідуальні враження упродовж дня виділяються, швидше за все, їх інтенсивністю, відчуттями радості, роздратування, задоволення чи невдоволення, з якими вони асоціюються. Враження не розділяються в часі і, ймовірно, існують як "сьогодення". Тому й існує межа: скільки малюк може пам'ятати з того, що йому сказали чи показали. Тільки приблизно в два роки розвивається елементарне розуміння минулого, сьогодення, майбутнього. Повторювані враження поступово запам'ятовуються так само, як здатність дізнаватися, розрізняти.

Важливо розповісти дитині про те, що робили, що відбулося, що збираєтеся робити, що бачили, про що дізналися: "Ось ми з Іванком їли кашку, кашка була смачна..", "Зараз личко вмиємо й трішки підемо прогулятися... ". Ось так, поступово, проте неухильно, день за днем, набувається досвід і формується розуміння подій, що відбуваються, в їх логіці та послідовності.

Мої й твої почуття

Наприкінці першого року діти все більше усвідомлюють, що мають свої власні враження, почуття, бажання і що вони можуть розповісти про них батькам. Розвиток цього розуміння відбувається, зокрема, і в діалозі з батьками. Можна бачити, як уважно діти спостерігають за обличчям, рухами батьків. Іноді здається, що діти просто заглядають у рот. Зі спілкування діти дізнаються про емоції, бажання й вчать їх виражати: "Покажи, як Іринка сердиться!", "Як ми говоримо "дай-дай"?". Спостерігаючи за реакцією дорослих, діти дізнаються, як дорослі ставляться до подій - що вони вважають небезпечним, а що - веселим чи цікавим. Враження й реакції малюка залежать від емоцій батьків. Наприклад, у дитини немає страху перед собакою, але, побачивши мамину реакцію, лякається й дитина. Малюк упав і очікуючи дивиться на маму: що вона скаже, зробить. Мама заохала, заголосила - починає плакати й дитина; дивиться спокійно, промовляє: "Упав Олексійко" - дитина піднімається і йде далі. Так діти навчаються основних форм вираження емоцій, типових як для батьків, так і для своєї національної культури. Важливо, щоб батьки показували свої почуття, а також поважали й приймали почуття дитини.

Який я є і яким мені бути?

Цікавість до контакту з батьками, прихильність до них обумовлюють високу чутливість дитини до того, що думають про її дії дорослі. Ставлення й висловлювання дорослих у відповідь на почуття, дії дітей, спосіб вираження цього ставлення мають велике формувальне значення для самооцінки, розвитку самостійних дій, адаптаційних здібностей дітей. Наприклад, якщо хлопчик хоче гратися ляльками, а тато хоче, щоб він цікавився машинками, то хлопчик незабаром помітить реакцію батька, навіть якщо той прямо й не каже, що слід гратися машинками. Інтонація, жести, емоційні реакції чи відсутність звичайного ентузіазму підкажуть дитині, що схвалюють і чого не схвалюють батьки.

Необхідно, щоб батьки дали дітям зрозуміти, якими саме вони хочуть бачити їх і як буде виглядати їх спілкування. Це допоможе дитині у звичайних повсякденних, ситуаціях відчувати й розуміти, що вона робить все правильно, і, у свою чергу, додасть упевненості її діям, що є важливою умовою для розвитку почуття власної гідності. Водночас слід враховувати той факт, що в дітей можуть бути інші інтереси, схильності та потреби, ніж у батьків. Важливо помітити та підтримати ці інтереси й ініціативу, яку проявляє дитина. Терпляче ставлення до індивідуальності дитини в рамках припустимого й прийняттого в сім'ї є важливою умовою сімейного благополуччя й ще більш важливою умовою для набуття малюком упевненості в тому, що його приймають і люблять таким, яким він є. У взаємодії народжується упевненість, допитливість, уява, почуття причетності, які вельми потрібні для розвитку пізнання, для навчання й виховання дитини.

РОЗДІЛ II.

ПСИХОЛОГІЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

1. Розвиток пізнавальної сфери

Важливу роль у психічному розвитку дитини відіграють специфічні потреби, що є прикметною її ознакою як розумної істоти. Ідеться, зокрема, про пізнання, діяльність, спілкування і самоствердження. Усі ці потреби тісно пов'язані між собою. Завдання розвитку пізнавальної сфери передбачає формування у дітей здатності осягати світ довкола себе. Оволодіти пізнавальною діяльністю означає оволодіти метою, засобами і способами пізнання, виробленими людством упродовж його існування.

Період раннього дитинства - найважливіший етап на шляху пізнавального розвитку дитини. У цей час відбувається перехід до предметної діяльності, яка стає для неї провідною протягом усього цього вікового періоду. У малят формується нове ставлення до світу предметів, які вже є для них не просто об'єктами, зручними для маніпулювання, а речами, що мають певне призначення і певний спосіб ужитку. Призначення предмета - складна особливість, яка, на відміну від зовнішніх ознак, є прихованою і не виявляється звичайним маніпулюванням. Дитина може безліч разів діяти з якимось предметом, але не просунеться ні на крок у пізнанні його функцій, доки дорослий не пояснить їй, для чого цей предмет потрібний.

Позаяк малюк, з'явившись на світ, уже з раннього віку починає засвоювати способи користування предметами довкілля, ознайомлюється з їх властивостями, предметна діяльність є для нього водночас пізнавальною. Однією зі структурних одиниць (складових) будь-якої діяльності є її мотиви (те, що спонукає до дії). У всьому, що стосується пізнання, мотивом слугує пізнавальна активність, тобто прагнення набути знань про явища навколишнього світу. У дитині від народження закладено потребу нових вражень, або, за визначенням фізіологів, сенсорний голод. Усі її органи чуттів налаштовані таким чином, щоб неперервно отримувати сигнали із зовнішнього світу.

Другий рік життя

У ранньому, віці вдосконалюється вміння дитини пізнавати навколишній світ та саму себе. Дворічний малюк уже володіє таким досвідом порівняння та аналізу, що зорове сприймання поступово відділяється від тактильного та смакового. Дитина здатна візуально виділяти частини, окремі деталі предмета без його одночасного обмацування рукою, може з першого погляду впізнати знайомі речі. Тепер уже рухи рук прямують за рухами очей, тобто контролюються очима. Зорове сприймання поступово набуває домінуючого значення, дитина все більше часу витрачає на розглядання речей, предметів, об'єктів природи, картинок, тварин, людей; її очі не перескакують з одного предмета на інший, вона може свідомо фіксувати погляд, спостерігати. Спочатку дитина ще показує рукою на те, що вона бачить, однак з розвитком мовлення ця допомога руки стає все менш необхідною.

Інтенсивніше освоюється предметне середовище; називання предметів, їх частин та властивостей словами структурує сприймання; дитина відділяє типове від нетипового, впізнає знайоме під новим кутом зору. Вона багато експериментує, знаходить нові «способи дій з предметами в нових ситуаціях.

З'являється символічне мислення, в основі якого лежать уявні дії та дії "не насправді". Малюк починає використовувати знайомі предмети в нових ролях (кубик перетворюється на стіл, віник - на коника, паперовий пакет - на капелюх). Створюються передумови для становлення наочно-образного мислення. Формується здатність до вибіркового наслідування. Усе це засвідчує новий етап інтелектуального розвитку дворічної дитини: формування її сприймання, мислення, уяви, пам'яті, уваги.

Зміст пізнавального розвитку

Сприймання навколишнього та уявлення про властивості предметів. Дворічна дитина пізнає своїх близьких і знайомих на фотографії; ставить запитання "Хто?", роздивляючись на фотографії знайомих і чужих. Знайомиться з професіями батьків, родичів, близьких та знайомих. Від порівняння властивостей предметів, об'єктів, людей за допомогою зовнішніх орієнтовних дій усе частіше переходить до зорового співвіднесення. Самостійно порівнює й групує предмети за формою, кольором, величиною; узагальнює предмети за головними ознаками; підбирає за зразком предмети однієї форми з предметів різної (куля, кубик, призма (дах)); підбирає за зразком предмети чотирьох-п'яти основних кольорів (сонечко жовте, огірок зелений, яблуко червоне, небо синє, сніг білий, веселка різнокольорова); нанизує кільця

пірамідки за величиною (4-5 кілець); знаходить різні форми будівельного матеріалу (2-3) для елементарних споруд (місточка, воріт, стільчика, будиночка). Знаходить на картинці, серед іграшок знайомих тварин, птахів (кіт, собачка, зайчик, півник). На прохання дорослого знаходить серед фруктів або овочів знайомі (апельсин, яблуко, банан, огірок, моркву). Орієнтується в розмірах предметів (великий, маленький) та їх кількості (багато, мало, один). Диференціює поняття "сухий" - "мокрый", "чистий" - "брудний", "солодкий" - "солоний" - "гіркий". Відповідно до форми й величини вкладає предмети у вирізи на панелі; кольорові кульки - в коробочки відповідного кольору.

Предметна діяльність. Діючи з різноманітними предметами, дитина спочатку намагається домогтися результату силою (втискає деталі, які не підходять). Поступово за допомогою дорослого вдається до примірювання. Зростає її здатність до наслідування. Вона вибірково ставиться до іграшок, ускладнює свої дії з ними. Виконує доручення за інструкцією дорослого: "Принеси м'ячик, який лежить на столі". Називає предмети, іграшки, які оточують її, використовує їх за призначенням. Орієнтується в назвах основних предметів; знає і може показати, що знаходиться у шафі, на столі, в буфеті. З допомогою батьків користується телефоном, тримає трубку, відповідає, коли з нею говорять знайомі. Розрізняє види транспорту, пов'язує з ним різні дії дорослих (водій керує автомобілем тощо). Експериментує з різними предметами, цікавиться функціональним призначенням кожного з них, активно їх використовує. Порівнює власні дії з діями дорослих, вносить у них зміни, удосконалює. На практиці відкриває нові шляхи та засоби досягнення мети.

Розвиток мислення: Дитина розуміє завдання і пояснення дорослого; знає поняття "один", "мало", "багато"; порівнює між собою відповідну кількість предметів (шишка одна, каштанчиків багато. Крокуючи, проговорює: "раз - два", "раз - два". Розуміє поняття "такий самий", "великий", "маленький", "менший". Підбирає за розміром і формою предмети, овочі, фрукти, листочки; підбирає за зразком фрукти, овочі, квіти чотирьох-п'яти кольорів. Формуються просторові уявлення ("біля", "за", "далеко" - "близько", "високо" - "низько"); орієнтується у розташуванні предметів у просторі: "на", "в", "під". На прохання дорослого дитина вказує на предмети відповідної кількості, форми (кулька, цеглинка, куб, призма) і розміру. Розрізняє великих (дорослих) і маленьких (дітей). Знає, скільки їй років. Спрямовує свої дії на досягнення мети, помічає результати своїх дій. Послугується палицею, щоб дістати м'ячик з-під ліжка; використовує знайомі знаряддя у нових ситуаціях. Починає уявляти, яким має бути результати дій. Використовує речі-замінники.

Уява і пам'ять. Дитина встановлює зв'язок між замінником та предметом, який він заміщає; слухаючи розповіді дорослого, уявляє людей, ситуації, події; в іграх відтворює знайомі дії і ситуації; на малюнках впізнає знайомі об'єкти. Малює запам'ятовує значну кількість назв, дій; краще пригадує те, що раніше сам бачив, чув, робив, з чим були пов'язані його приємні переживання.

Завдання пізнавального розвитку. У сім'ї та ДНЗ створювати умови для розвитку пізнавальної активності дитини. Вправляти її в умінні зосереджуватися на предметах довкілля, виділяти в них складові частини, порівнювати між собою різні за формою, розміром, кольором, фактурою предмети. Підтримувати в дитини інтерес до певних видів діяльності, прагнення заявляти про свою індивідуальність. Удосконалювати співвіднесені дії (складання, нанизування тощо) та розвивати знаряддеві дії (з ляльками, машинами, наборами будівельного матеріалу). Навчати використовувати предмети як інструменти, формувати знаряддеву сміливість, прояв елементів творчості. Розвивати в дитини здатність до узагальнень, підтримувати її прагнення до самостійного встановлення зв'язків між предметами та до використання перших узагальнювальних слів. Сприяти формуванню цілепокладання, розвивати дії, спрямовані на одержання результату. Створювати умови для появи символічного мислення, розвитку вміння дитини використовувати уявні дії та дії "не насправді", вдаватися до вибіркового наслідування.

Організація життєдіяльності. Дорослі можуть допомогти малюкові вдосконалювати сприймання предметного світу, якщо будуть пропонувати йому певні завдання, для розв'язання яких необхідно сконцентрувати увагу на деталях. Це можуть бути спостереження за природою, підказки й коментарі під час розглядання картинок, нескладні ігри. При цьому важливо, щоб малюк одночасно бачив, чув, обмацував, пробував на смак. Батьки й педагоги усвідомлюють, що здатність малюка знаходити схожість та відмінність між предметами - основа формування

його логічного мислення. Тому важливо сприяти прагненню дитини виймати речі, розглядати їх, перекладати з місця на місце, розкладати купками, сортувати. Варто на певний час примиритися з безладдям, яке є другорядним продуктом діяльності дворічної дитини, і розуміти, що найважливіша робота в цей час відбувається в її голові. Добре, якщо дорослі придбають складні іграшки: відерця з формочками, мотрійку тримісну, 5 кубиків один в одному, пірамідки з однаковими та різними за величиною кільцями, коробки з вирізами різної форми; набір кубиків, кульок, призмочок, брусочків різного розміру й кольору; грибочків, паличок для вставляння в отвори; ляльок, зайчиків, пташок, ведмедиків різного розміру та фактури (гумові, дерев'яні, поліетиленові, хутряні тощо).

У сім'ї та ДНЗ дорослі вправляють дитину в умінні диференціювати предмети за величиною, формою, кольором, фактурою, використанням у побуті. Вони спостерігають разом з нею за предметами та явищами навколишнього світу (на прогулянці, під час прийому їжі); знайомлять з кольором спочатку за зразком ("Дай такий, як у мене, зелений кубик"); використовують до восьми кольорів (червоний, оранжевий, жовтий, синій, зелений, фіолетовий, білий, чорний), пов'язують колір з певним об'єктом (червона кулька, зелена травичка, жовта квіточка). Для ознайомлення з формою предметів можна використати скриньку, коробку з вирізами різної форми, щоб у них дитина могла вкласти кульку і кубик, цеглинку, призмочку.

Важливо схвалювати її пошукові дії, стимулювати появу дослідницької активності, допомагати їй при зіткненні з труднощами, разом з нею радіти успішним досягненням. Корисно рахуватися із змінами, які відбуваються в розвитку пізнавальної активності дитини. Наприклад, якщо до півторарічного віку дитина вела будівництво переважно у вертикальному напрямі (башточки), то під кінець другого року воно переміщується в горизонтальну площину (поїзд). Одні діти раніше, інші пізніше починають поєднувати вертикальні будови з горизонтальними (міст, під яким рухається машина).

Головне, щоб дорослі пам'ятали, що в дитини, якій близько двох років, ще не сформоване чітке уявлення про порядок, власність на речі, цінності. Вона залізає в усі кутки, хапає все, що привернуло увагу, кидає речі на підлогу, рве газети, малює на шпалерах, ламає іграшки. Малюк радіє своїм новим можливостям, перевіряє їх, у такий спосіб освоює світ. Батькам та педагогам слід з розумінням і терпінням спрямовувати сили дитини в продуктивне русло, не гальмувати її поривань, усвідомлювати, що розбирання, розривання, розкидання - дії, які лежать в основі першої фази розвитку предметної діяльності; будування, об'єднання - другої. Отже, руйнування і будування є двома важливими сторонами пізнавальної діяльності, необхідними для повноцінного пізнавального розвитку дитини, збагачення її досвіду, відчуття здорової радості від активної діяльності.

Показники пізнавального розвитку:

- зорове сприймання відділяється від тактильного і смакового, починає домінувати в пізнавальній діяльності;
- дитина знає призначення основних предметів побуту;
- розрізняє предмети за формою, розміром, кількістю, кольором, розташуванням у просторі; знає відповідні назви, якими їх означають; на прохання дорослого реагує адекватними діями;
- порівнює і групує предмети за формою, розміром, кольором, кількістю;
- активно використовує предмети-замінники, доступні знаряддя;
- зникає намагання показати рукою знайомі предмети, все частіше називає їх словом;
- багато експериментує, знаходить нові способи дій зі знайомими предметами в нових ситуаціях; виявляє елементи творчості;
- наслідування дорослих стає все більш вибірковим;
- домагається результату, уявляє, яким він має бути;
- на фотографіях розпізнає своїх і чужих.

Третій рік життя

Кінець раннього віку, а саме **третій рік життя**, характеризується цілим рядом особливостей, пов'язаних з розвитком основних пізнавальних процесів дитини. Удосконалюється сприймання, воно стає все більш диференційованим; дитина стає спостережливішою та уважнішою, може протягом тривалого часу з інтересом спостерігати за тим, що її зацікавило. Ускладнюється предметна діяльність, в якій дитина використовує не лише іграшки, але й предмети побуту. Поліпшується здатність розрізняти предмети за

кольорами, виникає їх розрізнення за відтінками; дитина включає колір до складу комплексної характеристики об'єктів (колір набуває значущості при виборі та використанні предметів). На незначній відстані малюк починає правильно сприймати розмір предметів. Він розрізняє всі звуки рідної мови, може співати різними голосами. Дитина починає одночасно бачити, чути, сприймати через дотик і називати предмет. Трирічний малюк спочатку практично, а потім і візуально встановлює розмір предметів і порівнює їх між собою; при цьому він використовує один як мірку (зіставляє кільця пірамідки від найменшого до найбільшого або навпаки). На кінець раннього віку дитина має уявлення про різні геометричні форми (трикутник, круг, овал, квадрат, куля» піраміда, куб); розрізняє всі кольори веселки (плутає блакитний і синій), впізнає їх відтінки (темний, світлий). Поки що вона не здатна точно називати предмет, означити його словом - ця здатність вимагає спеціального навчання.

Збереження у пам'яті вражень великою мірою залежить від зацікавленості малюка, привабливості - непривабливості події. Предмети, явища, ситуації запам'ятовуються дитиною краще, ніж їх назви. Малюкові легше згадати свої рухи та відчуття, ніж їх образ.

У три роки дитина здатна експериментувати та фантазувати подумки, використовувати предмети-замінники, в неї формується внутрішній план мислення, з'являється безліч запитань. У кінці раннього віку ознайомлення з навколишнім набуває яскраво вираженого *пізнавального характеру*.

Дитина розрізняє предмети за розміром (великі, маленькі), кольором (червоний, оранжевий, жовтий, блакитний, зелений, синій, фіолетовий, чорний, білий); встановлює відповідність між ними (багато, мало, стільки ж, стільки, порівну, більше, менше), оперує словами "один" і "багато"; визначає, який з двох предметів більший; вживає слова, які передають основні напрямки (уперед, назад, угорі, вниз), пов'язані з орієнтацією в часі (спочатку, тепер, незабаром, потім, довго), положенням предметів у просторі (на, під, за, поряд, високо, низько).

Спільна з дорослим творчість (відтворення у пам'яті минулих подій, копіювання поведінки та голосу персонажів, наочне відображення знайомих сцен з казкового репертуару та реального життя, всілякі придумування, в тому числі словотворчість) сприяє розвитку пізнавальної активності та налагодженню цікавої, продуктивної взаємодії з рідними та близькими людьми.

Зміст пізнавального розвитку

Сприймання навколишнього та уявлення про властивості предметів. Дитина цікавиться природним, предметним, соціальним довкіллям, власним "Я". Вона стає уважнішою, спостережливішою; краще диференціює бачене; починає підмічати те, що не зразу впадає у вічі. Дитина розрізняє: об'єкти природи за формою (яблуко кругле, огірок овальний), кольором (впізнає 8-9 кольорів); поняття, якими позначають стан об'єктів (сухий, мокрий, липучий, сипучий; холодна, тепла погода); смакові якості (солодкий, кислий, солоний, гіркий); запахи (приємні, неприємні); на дотик фактуру предметів (гладенькі, пухнасті, м'які, колючі).

Трирічний малюк орієнтується у виборі кольорів за зразком; нанизує піраміду з п'яти-семи кілець за розміром; складає розбірні іграшки з п'яти-шести частин. Він розпізнає: людей за зростом, кольором волосся, очей, формою носа, вух, за тембром голосу, статевими ознаками, одягом, запахом, зачіскою. Диференціює різне ставлення до себе навколишніх (доброту, сердечність, несправедливість, байдужість, неприязність); тональність мовлення (спокійну, лагідну, доброзичливу, сердиту). Цікавиться фотографіями членів сім'ї, родичів; пізнає їх, запитує про них. Знайомиться з вулицями міста (села), де проживає. Виявляє інтерес до різних країн та людей. Знайомиться з доступними професіями людей (вихователь ДНЗ, лікар, продавець, водій, музикант тощо).

Предметна та ігрова діяльність. У кінці третього року життя предметні дії дитини суттєво відрізняються від простого маніпулювання: вона використовує предмети за призначенням, з певною метою, вдається до загальноприйнятих способів дій з ними та заміщає одні іншими. Малюк вміє поводитися з деякими предметами-знаряддями, проте це відбувається поступово й досить повільно. Складність оволодіння технікою виконання предметних дій полягає не лише в тому, що в дитини недостатньо розвинені довільні рухи (пальці погано "слухаються"), але й тому, що такі дії вимагають засвоєння системи правил. Рука дитини ціною немалих зусиль пристосовується до виконання деяких з них, навчається їх.

Малюк знайомиться з властивостями води, піску, глини; відповідно використовує їх (перемішує, ліпить, переливає, насипає). Наслідуючи дії дорослого, він бере участь в елементарній праці (мете, копає, поливає; збирає врожай ягід, овочів, фруктів, насіння). Дитина охоче конструює (будує башточку з п'яти-семи кубиків, будиночок, крісло, диван, ліжко з чотирьох деталей). Вона нанизує кільця, намисто на поворозку. У грі використовує іграшки за призначенням, користується заміниками (цеглинка - "мило", паличка - "градусник" тощо), бере на себе виконання простих ролей.

Розвиток мислення. Дитині притаманне *егоцентричне мислення*: її увага прикута до однієї із зовнішніх характеристик предмета ("вузький", "широкий", "низький" тощо); вона не може врахувати *одночасно* декілька його параметрів. Егоцентризм призводить до *необережності мислення*: малюк не може повернутись думкою до початкового моменту своїх міркувань, простежити їх хід. Однак він володіє значним обсягом корисних знань.

Малюк розрізняє предмети за формою (голова кругла; хвіст може бути коротким і довгим; дах схожий на трикутник тощо) і за величиною (великий, маленький, більший, менший). Розуміє просторові поняття ("над", "під", "за", "біля", "високо", "низько"). Орієнтується у просторі ("угорі", "внизу", "тут", "там"). Розрізняє різну кількість об'єктів (одне дерево, багато квітів, два куці); рахує предмети, об'єкти, людей (один, два, три); орієнтується у вазі предметів (важкий камінець, легка пір'їна). Встановлює елементарні причинно-наслідкові зв'язки (віє вітер - холодно; на небі хмара - буде дощ; якщо на небі видно місяць і зірки - надворі ніч). Класифікує предмети (посуд, меблі, іграшки), знає призначення посуду, одягу, транспорту, телефону, телевізора, плити тощо. Розрізняє людей за різними ознаками (високі - низькі; гладкі - худі; діти - дорослі - старі тощо); порівнює їх між собою (вищий, нижчий, очі великі й маленькі, вузькі; волосся довге і коротке тощо). Орієнтується у поняттях часу (ранок, день, ніч; знає, скільки років виповнилося). Усе це створює передумови для подальшого розвитку мислення дитини.

Уява та пам'ять. Функціонує переважно механічна пам'ять. Поступово з'являється здатність думати про відсутній предмет, об'єкт, людину; пригадувати їх за назвою. У дитини добре розвинена рухова (заснована на повторних діях) та емоційна пам'ять (малюк довго не забуває те, що його вразило, злякало, викликало радість). З'являється здатність пригадати те, що зацікавило.

Довільність пам'яті є першим кроком до розвитку в ранньому віці уяви, яка виявляється після звернення дорослого, усвідомлення умов гри, незадоволеності потреб. Частіше малюком відтворюються переважно знайомі предмети, рідше - незнайомі зі знайомих частин. Уява починає інтенсивно розвиватися у зв'язку з умінням впізнавати предмети на картинках, співвідносити їх з реальними. Якщо дворічний малюк копіював поведінку людей та героїв казок не замислюючись, то трирічний висловлює своє ставлення до персонажів, зображуючи їх або відмовляючись від цього.

У кінці раннього віку дитина нерідко починає складати власні казки, оповідання, віршики, які є комбінацією шматочків знайомих творів. Вона любить створювати різні історії і шукає для їх вислуховування вдячних слухачів. Дитина здатна запам'ятати досить довгі вірші й казки (водить пальчиком по сторінках знайомої книжки й читає напам'ять віршик; запам'ятовує, якій сторінці, які вірші відповідають).

Завдання розвитку. Виховувати інтерес до нового, незвичного, навчати концентрувати на ньому увагу, вдивлятися в нього, елементарно аналізувати, впізнавати знайоме, відкривати невідоме, пригадувати бачене раніше. Вправляти в умінні адекватно поводитися при зустрічі з невідомим - цікавитися ним, дивуватися, формулювати запитання, вислуховувати відповіді; радіти одержанню нової інформації. Виховувати спостережливість як особистісну якість; збагачувати переживання, пов'язані з відкриттям нового (радість, подив, захоплення). Формувати потребу в пізнавальній активності, культуру її здійснення; збагачувати сенсорні еталони, формувати допитливість як базову якість особистості. Навчати обстежувати предмети зором, дотиком; вправляти в умінні запам'ятовувати й впізнавати явища та об'єкти природи, предмети, людей за найхарактернішими ознаками, підбирати пари за аналогією. Розвивати елементарні уявлення про величину, форму, колір предметів; вправляти в умінні порівнювати їх, встановлювати відповідність між ними, орієнтуватися у розташуванні предметів у просторі.

Організація життєдіяльності. Щоб ігрові та предметно-практичні вміння розвивалися

оптимально, дорослому слід: організувати неспішне та позитивно забарвлене спілкування з дитиною, збагачувати її життєві враження, надавати в її розпорядження іграшки та інший розвивальний матеріал (пірамідки, різноманітні вкладки, намисто, блоки й конструктори з легких матеріалів, машини, іграшкових тварин тощо). Батьки й педагоги створюють умови, сприятливі для розвитку в дитини раннього віку інтересу до набуття нових знань про навколишній природо-соціальний світ та власне "Я". Дорослий часто спілкується, розмовляє з дитиною, розповідає про цікаві речі, пояснює, відповідає на запитання, підтримує прагнення малюка пізнавати світ, досліджувати його, розшукувати, виявляти, знаходити, експериментувати. Він разом з дитиною переживає радість відкриттів, подив, захоплення пошуковою активністю.

Корисно вправляти малюка в умінні елементарно розмірковувати з приводу когось або чогось, спираючись на відому інформацію, пропонувати прості форми речень-узагальнень для зразка. Добрим внеском у пізнавальний розвиток є вміння дитини орієнтуватися у розмірах, кольорах, формах.

Отже, доцільно протягом другого-третього років життя, з одного боку, розвивати загальний пізнавальний інтерес дитини до різних сфер життя, з іншого - використовувати при цьому інформацію математичного характеру.

Особливий напрям виховної та навчальної роботи становить *сенсорний розвиток* дитини другого-третього років життя, удосконалення її пізнавальних процесів - сприймання, пам'яті, уваги, уяви, наочно-дійового мислення. Дитину знайомлять з формою, величиною, кольором, масою предметів, їх розташуванням у просторі, динамічними властивостями. З цією метою дорослий разом з нею спостерігає за об'єктами природи, предметами, створеними людськими руками, навколишніми людьми та їх працею, пропонує дитині вдивитися в них, до доступного доторкнутися.

Дорослий сприяє виникненню в дитини поряд з наочно-дійовим мисленням елементів наочно-образного, мовленнєвого мислення: залучає її до розуміння і позначення словом властивостей, якостей, назв об'єктів і предметів довкілля; до різних форм мовленнєвого спілкування: спонукає відповідати на елементарні запитання та звертатися з ними до навколишніх.

Батьки та педагоги всіляко підтримують прагнення дитини одержати *елементарні уявлення про довколишній світ*: про людину та її фізичні ознаки (голова, очі, ніс, вуха, зріст, вага), про її фізичні та психічні стани (голодна, втомлена, радісна, засмучена, сердита); про життєдіяльність рідних та близьких (їдять, працюють, сплять, вдягаються, прибирають, використовують техніку, читають тощо); про предмети найближчого оточення, дії з ними та їх призначення (предмети домашнього побуту - одяг, меблі, посуд, іграшки); про рослинний і тваринний світ, властивості природи (води, ґрунту, піску), про явища природи (сонячно, дощ, сніг, вітер).

Дорослий допомагає дитині *пізнавати саму себе*, повертає її увагу до власної персони, особливо до обличчя та зовнішнього вигляду. Допомагає робити перші узагальнення про людей, орієнтуватися у будові тіла, розпізнавати й запам'ятовувати різні його частини. Трирічна дитина здатна помітити, що у всіх живих істот є відповідні або схожі частини тіла (у різних людей, у людини й тварини).

Показники пізнавального розвитку:

- ознайомлення з довкіллям має яскраво виражений пізнавальний характер;
- включає колір до складу комплексної характеристики об'єкта пізнання;
- сприймання стає все більш диференційованим: розрізняє відтінки кольорів, тихі звуки, дрібні деталі; співає різними голосами - від високого до низького;
- розрізняє предмети за формою, розміром, кольором, фактурою, кількісними характеристиками, розташуванням у просторі;
- на відстані правильно розпізнає величину предметів;
- одночасно бачить, чує, сприймає дотиком, називає предмет (об'єкт, річ, людину);
- порівнює предмети за величиною, використовує еталон, мірку;
- запам'ятовує те, з чим активно діє, що сподобалося (не сподобалося), що багаторазово повторювалося;
- дитина краще, ніж раніше, орієнтується в часі (теперішньому, минулому, майбутньому);

- може пригадати дещо з того, що з нею трапилося в минулому;
- фантазує, складає власні оповідання, займається словотворчістю;
- з'являється велика кількість запитань, на які дитина прагне одержати відповідь.

Індивідуальні особливості малят, які виявляються під час виконання пізнавальних завдань

Відгук на запрошення пограти

Якщо дитина постійно зголошується пограти разом з дорослим, необхідно підтримувати в неї інтерес до діяльності новим матеріалом або дещо складнішим змістом дій, цікавими методами та прийомами.

Якщо немає відгуку на пропозицію дорослого пограти, слід з'ясувати причину такого незацікавлення. Це може бути: відсутність інтересу до будь-якої діяльності взагалі; дитина вже не раз виконувала пропонуване завдання, й воно вже не цікавить її; вихователь часто й довго "працює" з нею і вона вже не хоче гратися.

А ось отримати згоду можна, сказавши дитині радісно й трохи загадково: "Знаєш, що я принесла тобі? Давай глянемо! (Відразу не показувати). Хочеш подивитися? Відкривай коробку!". Далі емоційна реакція: "Дивися, що це? Покажи!". Бажано, щоб дидактичний матеріал був новий, яскравий, барвистий. Подальше виконання дитиною завдання супроводжується усмішкою, схваленням.

Реакція на появу матеріалу

Діти по-різному реагують, побачивши новий матеріал. Деякі (таких дуже мало) відразу починають його досліджувати, складають, водять пальчиком по малюнку ще й запитують: "Що це? Що робить?". Переважна 5к більшість малят до таких дій не вдається. Чому? Адже багато хто в повсякденні досліджує нові іграшки, предмети. Виявляється, вихователь, розпочинаючи заняття, не дозволяє обстежувати матеріал, який лежить у них на столі: картинки, фарби, пензлики, олівці тощо. Отже, пасивна поведінка дітей є наслідком неправильних дій дорослого.

Щодо дитини раннього віку, то сприймати предмет означає діяти з ним, знайомитися з його особливостями. Тому слід заохочувати будь-яку її дію, спрямовану на знайомство з предметом.

Прийняття завдання

Деякі діти здатні до самостійних ініціативних дій, виконують завдання подумки ("з місця", "на око"), у них спостерігається словесна реакція. Це свідчить, що завдання прийняте. Вихователь повинен схвалювати будь-які самостійні дії дитини, але пам'ятати: починаючи відразу ж виконувати запропоноване завдання, вона демонструє вже сформовані перцептивні вміння, тому такі завдання не мають формуючого значення.

Дехто користується методом "спроб і помилок". Спостерігаючи за пробними діями малят, необхідно визначити чи вони "сліпі" (тобто суто виконавські), чи дитина шукає шляхи розв'язання завдання. Тоді це орієнтувальні дії, які мають перцептивний або інтелектуальний характер.

Якщо дії лише виконавського характеру, вихователь у спільній з дитиною діяльності звертає її увагу на контур предмета, його розмір, колір (діє рукою, візуально). Результат залежить від уміння відповідно спрямувати малюка, емоційно подати матеріал, вчасно похвалити, а головне - правильно навчати способу виконання завдання.

Ставлення до спільної" діяльності

Більшість малят відразу ж відгукується на пропозицію дорослого пограти, стежить за його діями, намагається наслідувати. Діти зазвичай легко засвоюють те, чого їх навчають. Проте є такі, які хочуть разом працювати, але, на жаль, не можуть впоратись із запропонованим, бо не вміють обстежувати предмет і не засвоюють спосіб виконання завдання. У таких дітей наявність бажання працювати спільно - важлива передумова формування способу дій.

Куди важче з тими малятами, які не чують і не бачать дій вихователя, а роблять так, як їм хочеться (причому неправильно). Під час спільної діяльності з ними слід терпляче навчати їх обстежувати предмети, обов'язково називати ознаку, що лежить в основі виконання завдання (червоний, синій, великий тощо).

Характеристика уваги

Індивідуальна робота подовжує час, коли малюк уважний і зосереджений. Якщо на фронтальному занятті цей часовий відтинок коливається від 5 до 7 хвилин, то коли з дитиною працюють індивідуально, він сягає 20 хвилин. Можна виділити такі групи дітей.

- Діти, які постійно працюють 15-20 хвилин. Вони діють зосереджено, легко переходять від однієї гри до іншої, неохоче припиняють гру. Проте коли в дітей спостерігається втома, хоча зацікавленість лишається, заняття з ними треба припинити.

- Діти, чия увага до завдання триває від 5 до 15 хвилин. Спостерігаються випадки, коли вони відмовляються працювати і коли хочуть гратися далі. Єдиний важливий критерій, який дає підставу завершити чи продовжувати гру, наявність або відсутність втоми.

- Діти, які постійно працюють від 2 до 5 хвилин. На третьому році життя це нормальне явище, тож непокоїтися немає підстав.

- Неуважні діти, які й важко зосереджуються на чомусь, і переходять від однієї гри до іншої. Для них важливо дозувати гру (навіть коли самі вони хочуть її продовжувати); обов'язково треба використовувати ігрову форму занять. Завдання педагога полягає не в подовженні терміну діяльності дитини, а в тому, що вона має належно виконати завдання. З часом, протягом якого малюк активно працює, пов'язана також кількість ігор, які він програє на занятті: від двох до дев'яти; п'ять-шість; одна-дві. Вихователь не повинен домагатися збільшення їх кількості: дитина має не просто виконати завдання, а засвоїти спосіб дії.

Характеристика мовних реакцій

Спостереження дали змогу виокремити такі групи дітей.

- Малята з ініціативним мовленням. Вони називають намальоване на картинці, запитують самі й охоче відповідають на запитання вихователя, повторюють вказівку, самостійно називають кольори.

- Малята, які говорять у відповідь на стимул дорослого. Такі діти потребують, щоб дорослі схвалювали їхні мовні реакції, запитували їх.

- Малята, які працюють мовчки. Необхідно з'ясувати, як вони спілкуються в повсякденні. Якщо мовна реакція відсутня лише на занятті, то особливо хвилюватися не варто. У цьому разі треба так будувати роботу з дитиною, щоб вона відчувала потребу говорити. Тут корисні спеціальні ігрові прийоми: "Ти хочеш знати, що лежить у коробці (в торбинці)? Постукай і скажи: "Що в коробці лежить?"

Засвоєння способу дій

Вище зазначалося, що в основі розвитку сенсорних здібностей лежить засвоєння способу дій і перенесення його на інше завдання. Аналіз індивідуальних карток показав наявність таких груп дітей.

- Діти, які легко й швидко засвоюють спосіб дій і переносять його в нові умови. Слід продовжувати підтримувати в них інтерес до роботи, добирати нові завдання посильної складності.

- Діти, які повільно, з натугою й лише після численних повторювань засвоюють спосіб дії й неспроможні до ладу скористатися ним для розв'язання іншого завдання. З ними необхідно працювати в доступному темпі, вдаючись до ефективних методів та прийомів мотивації; чимало важать також емоційність мови вихователя, заохочення.

Емоційні прояви

У багатьох дітей під час гри спостерігаються експресивно-мімічні прояви та мовні реакції без спонукань і дорослого - їх необхідно підтримувати. Дехто ж надміру і збуджується, що заважає виконувати завдання, а тому з такими дітьми треба говорити спокійно, не викликаючи в них зайвих емоцій.

За відсутності в дитини емоційних реакцій необхідно використовувати ігрові методи та прийоми, які допомагають викликати такі реакції. Важливу роль відіграють схвалення, нові цікаві завдання.

Початок виконання завдання

Дехто з малят спершу певний час уважно дивиться на матеріал, а потім виконує необхідні дії (Не плутати цих малят з тими, хто не знає, що робити і як). У цих дітей орієнтувальна частина переходить із зовнішнього плану у внутрішній. Водночас здійснюються і виконання, і контроль - напевне, все завдання від початку до кінця програється подумки. Подібні дії потребують заохочення, бо лягають в основу вкрай необхідної навички:

обмірковувати, перш ніж діяти. Не слід підганяти цих малюків.

Основна частина дітей негайно береться до роботи. Одні відразу правильно виконують завдання, інші так само починають відразу працювати й після перших невдалих спроб активно шукають рішення, бачать помилку. Комусь вдається поступово перейти до виконання завдання "на око".

Дехто весь час іде шляхом спроб і помилок, Але якщо дитина, використовуючи цей метод, веде цілеспрямований пошук і помічає свої помилки, то її розвиток можна вважати цілком нормальним.

Акуратність у роботі

Більшість дітей просто виконує ті чи інші дії, які передбачає пропоноване завдання, не витрачаючи на це багато часу. Незначна кількість малят працює довго й старанно. Трапляються й такі, хто робить усе швидко й абияк, навіть не перевіряючи результат.

Недбалість у виконанні завдання, якщо вихователь не звертає на це уваги, ймовірно, може закріпитися згодом уже як особистісна риса. Якщо недбалість спостерігається в інших видах діяльності, слід спонукати дитину до акуратності, використовуючи ігрові ситуації та прийоми.

Реакція на пропозицію закінчити гру

Діти постійно просять продовжити гру. Дехто ж після тривалої роботи не хоче йти і навіть плаче, залишається й спостерігає за діями інших дітей, хоча в самих помітні ознаки втоми. А деякі відразу ж погоджуються припинити гру.

Як має чинити дорослий, зважаючи на ці особливості? Якщо спостерігаються ознаки втоми, слід відразу ж закінчувати заняття, навіть якщо дитина, на думку вихователя, грала дуже мало. Коли вона не погоджується припинити гру, доречним буде цікавий прийом: "Давай віднесемо дітям іграшки й разом пограємо" тощо. Заняття має закінчуватися, а інтерес до діяльності залишатися. Дитина повинна хотіти працювати й згодом.

Ознаки втоми: уповільнюються рухи рук; знижується темп роботи; витрачається більше часу на виконання завдання; з'являються помилки; діти починають крутитися, маніпулювати матеріалом.

Спостереження показали: цікавість не усуває втоми, хоча багато хто з педагогів припускає можливість продовжувати час заняття, якщо воно цікаве малятам. Інтерес до діяльності, використання цікавого ігрового прийому можуть тимчасово "затушувати" втому, але не здатні остаточно зняти її. Відпочинок у край необхідний, оскільки в ранньому віці у мозку дитини ще не достатньо розвинені захисні механізми проти впливу навколишнього середовища, а відтак навантаження може призвести до перевтоми.

2. Вивчення психічного розвитку

Дорослим, які проводять увесь день з маленькими дітьми, доводиться займатися цілою низкою справ. Цілком ймовірно, що навіть досвідчені батьки й вихователі настільки захоплюються доглядом за дитиною, що часом забувають уважніше поглянути на дітей як на особистості. Навіть дорослі, які кажуть, що цінують спостереження за дітьми, не завжди присвячують цьому стільки часу, скільки, на їхню думку, потрібно.

"Якщо дорослі не навчаться уважно дивитися, вони не помітять змін, що відбуваються з малюками; якщо не навчаться правильно слухати, що каже дитина, можуть пропустити щось важливе або ненавмисне залишити поза" увагою звертання малюка. Активно дивитися й слухати - означає справді звертати увагу на те, що роблять і говорять, що намагаються зробити, що вже засвоїли і що поки вище за їх здібності чи розуміння" (Дж. Лешлі).

Спостереження за дітьми найефективніше, якщо воно викликане інтересом до них і підкріплене знаннями про розвиток дитини. Знання допомагають дорослому осмислити, що він бачить, а увага до того, чого навчається малюк, робить час, проведений з дітьми, цікавішим.

Спостереження - це збір інформації, яку можна повідомити й обговорити з батьками й іншими вихователями і яку можна використовувати для планування і під час здійснення щоденних процедур для того, щоб якнайкраще задовольнити потреби кожної дитини.

Спостереження включають два основні компоненти - дітей і середовище, в якому діти перебувають.

Як проводити спостереження:

- спостереження мають бути цілеспрямованими, об'єктивними, описовими;

- спостерігайте за дітьми за різних обставин, у різний час упродовж дня;
- починайте спостерігати лише після того, як сформулюєте запитання, відповіді на які хочете знайти під час спостереження;
- відразу ж записуйте результати спостережень, для чого запасіться папером, ручками (спостереження – це запис того, що робила дитина в конкретній ситуації);
- записуючи контекст спостереження, зазначайте дату й обставини;
- процес запису має бути простим;
- намагайтеся, щоб діти не помітили, що за ними спостерігають.

Мета проведення спостережень:

- отримати інформацію про розвиток кожної дитини;
- зрозуміти її темперамент;
- дізнатися, як діти взаємодіють у групі, як сприймають один одного;
- оцінити, в якій мірі вихователі й середовище відповідають індивідуальним потребам кожної дитини.

Спостереження здійснюється без втручання в те, що робить дитина (ніби збоку). Спостерігаючи за тим, як дитина реагує на занятті, дорослий збирає інформацію про рівень умінь дитини, переваги й загальний розвиток.

Запис спостережень

Спостереження можна записувати по-різному: записувати ситуацію цілком, вести записи в щоденнику, заповнювати журнали спостережень, записувати інформацію у вигляді чеків-аркушів, робити фотографії, аудіо- чи відеозаписи. Об'єктивні спостереження - це запис фактів. Наприклад: "Марійка йде в протилежний бік кімнати. Тримає в руці пластмасові фігурки. Вона дає одну фігурку вихователю й каже: Та, ба-ба, так". Вихователь посміхається й каже: "Дякую, Марійко".

Оля взяла великий гриб і поклала його до великого кошика, а маленький - до маленького. Каже: "Великий гриб, маленький гриб". Оля побачила на підлозі ляльку: "Ой, Тетянка плаче, упала бідненька! Зараз я тебе покладу спати". Підійшла до Артемка: "Не бачиш, Тетянка плаче".

На відміну від об'єктивних, суб'єктивні спостереження містять "ярлики", судження чи інформацію поза контекстом. Суб'єктивні спостереження не можуть використовуватися для оцінки чи під час планування. Наприклад: "Костик постійно забирає вантажівку в Михайлика. Він - зла дитина". Це твердження не дає об'єктивної інформації. Ми не знаємо, що має на увазі спостерігач, кажучи "постійно". Те, що дитина зла, - думка спостерігача, "злий" - ярлик. Це слово не містить інформації, яка могла б допомогти зрозуміти розвиток Костика.

Для забезпечення об'єктивності спостереження має бути деталізованим і описовим, містити якомога більше інформації. Наприклад, запис "Володя підійшов до кубиків і почав будувати" дає мало інформації для подальшого планування.

"Володя прийшов у групу й відразу підійшов до кубиків. Він відібрав червоні кубики й став будувати вежу. Вежа із шести кубиків вийшла висока, стійка. Потім він узяв машину й став водити її навколо вежі. До нього приєдналися Сашко й Мишко. Володя перебував у будівельному куточку протягом 30 хвилин".

Цей запис свідчить про таке: із можливих видів діяльності Володя вибрав будівництво з кубиків; будівля була стійкою; він самостійно грався з будівлею; у нього був задум; Володя спокійно грає поруч з іншими дітьми; він був заглиблений у своє заняття протягом тривалого часу.

Проглянувши такий запис, дорослі можуть заохотити й розширити виявлений інтерес під час планування.

Техніка спостережень

Реєстрація епізодів. Це стислі описи конкретних випадків, словесні замальовки. Вони надають інформацію про те, що сталося, коли і де, що стало поштовхом, які реакції дитини. Ці замальовки можуть включати цитування слів, опис поведінки.

Записи в щоденнику. Це записи вражень від дня, що минув. Вони можуть бути про індивідуальну й групову діяльність дітей. Частіше такі записи охоплюють швидкоплинні враження й корисні для відстеження деяких успіхів і невдач серед подій дня.

Чеки-аркуші спостережень. Чеки-аркуші по пунктах описують спостережуване явище.

Вони використовуються для збору інформації про рівень розвитку дитини. Можуть бути чеки-аркуші й інтересів, стилів сприйняття чи темпераменту дитини. Вони зручні для заповнення батьками, оскільки не потребують багато часу.

Журнал спостережень. Це запис "успіхів" дитини, який постійно ведеться у вигляді заповнених форм спостережень. Журнал спостережень вихователі й батьки ведуть разом. У ньому батьки можуть описати події, які сталися вдома, поставити запитання або прокоментувати реакцію дитини. Вихователь, заповнюючи журнал, вносить свої спостереження й має можливість обговорювати з батьками просування дитини в розвитку.

У журналі визначено ділянки розвитку дітей від 1 до 3 років. Педагоги оцінюють розвиток дітей два рази на рік (жовтень і травень), спираючись на записи спостережень, при цьому використовують дві оцінки: рівень розвитку (не спостерігається, рідко, у розвитку, стійко) і міру підтримки дорослого (значна, помірна, самостійно). Це дає можливість побачити сильні й слабкі сторони дитини, а також визначити траєкторію просування дитини в розвитку.

Підрахунок частоти й часових проміжків. Цей вид записів допомагає вихователю відстежувати, як часто буд-який вид поведінки мав місце. Такі записи можуть виявитися корисними, коли є потреба усунути чи послабити небажані форми поведінки дитини. Цей метод ефективний, коли йдеться про прояви, які часто повторюються та чітко простежуються.

Зібрання дитячих робіт. Це колекції робіт, які дитина виконала протягом якогось часу. Вони можуть включати малюнки, розповіді, вислови. На додаток можна підібрати фотографії, які відображають діяльність дитини, аудіозаписи. Батьки часто бувають здивовані розмаїтістю робіт своїх дітей, коли вихователь демонструє їх на зборах.

Методика вивчення психічного розвитку дітей від 1 до 3-х років

Психічний розвиток дітей 1-3 років характеризується за шістьма факторами:

1. Мова.
2. Емоційно-соціальний розвиток (спілкування).
3. Образотворча діяльність (малювання).
4. Навики.
5. Вміння.
6. Моторика.

За віковою шкалою (табл.1) визначається в місяцях вік психічного розвитку (ВІР). Наприклад, за першим (мовним) фактором вік дитини становить 15 місяців, за другим фактором - 18 місяців, за третім - 21 місяць, за четвертим, п'ятим, шостим - 24 місяці. Сумуємо вік за шістьма факторами й ділимо на шість:

$$ВІР = \frac{15м + 18м + 21м + 24м + 24м + 24м}{6} = \frac{126}{6} = 21м$$

Вік психічного розвитку становить 21 місяць. Далі потрібно визначити календарний вік дитини (КВ) в місяцях від народження до дати діагностики.

Коефіцієнт розвитку (КР) визначається за формулою:

$$КР = \frac{ВІР * 100}{КВ}$$

Результати розвитку проаналізувати за таблицею 2.

Таблиця 1

Вікова шкала оцінки психічного розвитку дітей від 1 до 3-х років

Фактори психічного розвитку	Характеристики в залежності від віку дитини					
	15 місяців	18 місяців	21 місяць	24 місяці	30 місяців	36 місяців
1. Мова	використовує 10 і більше слів	прагне зв'язати два слова в речення	називає 5 зображень на картинці	задає перші запитання	задає різні запитання	може складно розповідати

2.Емоційно-соціальний розвиток (спілкування)	виконує доручення	хоче все зробити самостійно	шукає допомоги дорослих	спілкується з дітьми	можна переконати словами	у грі входить у роль
3.Образотворча діяльність і (малювання)	тримає олівець і залишає слід	черкає олівцем спонтанно й старанно	черкає олівцем у межах аркуша	черкає горизонтальні й вертикальні лінії	черкає криву замкнену лінію	малює кулю, яблуко, предмети
4. Навики	тримає ложку під час їжі	пробує їсти самостійно	самостійно їсть	регулює фізіологічні потреби	Самостійно повідомляє про фізіол. потреби	сам роздягається й одягається
5.Вміння	ставить п'ять і кубиків один біля одного	після спостереження повторює ДІІ з іграшками	кидає м'яч в ящик	перегинає аркуш паперу	розстібає гудзики	ставить п'ять кубиків один на одного
6. Моторика	ходить сам, але часто падає	ходить стабільно, падає рідко	пробує бігати	піднімається й спускається по сходинках самостійно	бігає значно краще	піднімається, спускається по сходах без опори

Таблиця 2

Коефіцієнти психічного розвитку (КР)

Високий розвиток	Нормальний розвиток	Слабкий розвиток	Критичний рівень розвитку	Дебільність
120-110	107-90	87-80	77-70-	67 і менше

Ознаки, які сигналізують про порушення комунікації 0-6 місяців

- не реагує на звуки вимови;
- не повертає голову до того, хто говорить, хто стоїть поруч;
- вигукує лише звуки невдоволення, кричить;
- немає звуків гарного настрою;
- не пізнає голос мами;
- не радіє звукам, які чути від брязкальця.

6-12 місяців

- не "агукає" - не повторює таких звуків, як "ба-ба-ба", "ма-ма-ма" тощо;
- не реагує на своє ім'я, телефонний дзвінок чи звичайний голос;
- не реагує на прості слова;
- не припиняє діяльність після того, як сказали "ні", "не можна".

12-24 місяці

- не вимовляє головних (важливих) слів ("мама", "дай" тощо), не асоціює себе зі своїм ім'ям;
- не виконує простих прохань, вказівок, незважаючи на допоміжні жести й дії;
- не перетравлює, не засвоює важку їжу;
- не знижується потреба тягти все в рот, не зменшується слиновиділення;
- не показує на прохання частини тіла.

24-36 місяців

- не розуміє значення запитань «Що?», «Де?»;
- використовує слова, значення яких зрозумілі лише їй;
- відповідає на запитання його повторенням;
- не використовує більше одного слова за один раз.

РОЗДІЛ III.

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА РАНЬОГО ДИТИНСТВА

1. Психологічні передумови успішної адаптації до умов ДНЗ

Відомо, що процес адаптації - це постійний процес, який супроводжує людину впродовж усього життя. Науковці визначають адаптацію як пристосування будови й функцій організму, його органів і клітин до умов середовища, спрямоване на збереження рівноваги.

Залежно від того, на якому рівні відбувається адаптація організму, існують декілька класифікацій цього процесу. У межах висвітлення проблеми адаптації дитини до умов дошкільного закладу слід зупинитися на дослідженнях, автори яких доводять існування таких видів адаптації, як фізіологічна та соціальна.

Розглянемо більш докладно тлумачення цих термінів.

Фізіологічна адаптація - це реакція функціональних систем організму, яка найбільш повно відповідає потребам певної ситуації.

Під *соціальною адаптацією* розуміють постійний процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, а також результати цього процесу.

Відомо, що навіть незначні зміни умов життя маленької дитини викликають порушення її емоційного стану, сну, апетиту тощо. Саме тому створення умов для успішної адаптації є досить серйозною проблемою, яка хвилює лікарів, психологів, педагогів.

Які ж особливості формування здатності до адаптації в малюка?

Слід зазначити, що народження дитини - це один з найяскравіших прикладів фізіологічної адаптації. Отже, системи дихання, кровообігу, травлення на момент народження повинні мати відповідний рівень готовності всіх адаптаційних механізмів. Дослідження доводять, що здоровий малюк має цей рівень готовності й достатньо швидко пристосовується до існування в нових для нього умовах. Звичайно, впродовж наступних років відбувається вдосконалення адаптаційних механізмів, формуються передумови соціальної адаптації.

Які ж фактори можуть негативно вплинути на формування адаптаційних механізмів дитячого організму? Результати спостережень засвідчують, що, насамперед, це такі пренатальні фактори, як токсикози I, II половини вагітності, гострі інфекційні захворювання матері в період вагітності, загострення хронічних захворювань, прийом ліків під час вагітності, стресові ситуації, шкідлива робота, вживання алкоголю, паління. Серед інтранатальних факторів ризику медики визначають наявність асфіксії у дитини, пологові травми, хірургічне втручання, несумісність за резус-фактором матері та дитини тощо.

Неабияке значення для формування адаптаційних механізмів дитини має і постнатальний період. Саме тому такі фактори, як велика маса тіла дитини, захворюваність упродовж першого місяця життя, вживання матір'ю алкоголю, паління під час вигодовування дитини, штучне вигодовування, наявність хронічних захворювань у дитини, затримки нервово-психічного розвитку можуть стати гальмом у формуванні та розвитку адаптаційних механізмів. Серед соціальних слід звернути увагу на такі фактори ризику, як незадовільні матеріально-побутові умови життя, конфлікти в сім'ї, відсутність батька чи матері.

З раннього дитинства малюк неодноразово реалізує власні адаптаційні можливості - це і прихід до дитячого садка, і перехід із однієї групи в іншу, а потім і в школу. Не потребує доказу той факт, що до дитячого садка дитина повинна приходити з прогнозом на адаптацію. Якщо ж прогноз відсутній, його складає лікар дошкільного закладу разом із психологом. Згідно з прогнозом вони визначають особливості організації режиму, харчування, сну кожної дитини. Саме цими призначеннями бажано керуватися вихователям під час адаптації малюка до умов дошкільного закладу.

Результати досліджень Н.М.Аксаріної, В.І.Добрейцер та ін. свідчать про те, що звикання дитини до нових умов супроводжується порушенням сну, апетиту, загальним ослабленням організму, проявом негативних емоцій, що передається цілою палітрою плачу від скигління до ревіння. Супутником негативних емоцій є страх - джерело стресового стану дитини. На жаль, у період адаптації прояв малюком позитивних емоцій є дуже рідкісним явищем. Окрім цього, порушується функціональний стан нервової системи: деякі діти кличуть матір, не можуть заснути тощо, інші - тривалий час перебувають у загальмованому стані, неохоче спілкуються з дорослими й однолітками, а іноді й зовсім мовчать. Спостерігаються зрушення і в деяких вегетативних реакціях, а саме: втрачається вага, загострюються алергічні реакції, раптово підвищується температура тіла тощо. Досить часто в дітей порушуються вже набуті культурно-

гігієнічні навички, з'являються неадекватні реакції, знижується імунітет.

Хоча ці негативні прояви зустрічаються не у всіх дітей і є тимчасовими, не звертати уваги на них не можна, адже вони свідчать про порушення нормального функціонування кори великих півкуль, негативно впливають на поведінку дитини. Такі зміни пояснюються перебудовою звичного динамічного стереотипу поведінки, набутого під впливом домашніх умов, на новий стереотип в умовах дошкільного закладу.

Процес пристосування дітей до нових умов різний, але в кожного малюка він складається з трьох етапів. Залежно від того, на які фактори звертається увага під час вивчення особливостей адаптації дітей до умов дошкільного закладу, ці етапи мають різну назву.

Розглянемо більш докладно класифікацію етапів процесу адаптації, запропоновану М.М.Безруких, С.П.Єфімовою.

Перший етап науковці назвали "*буря*" і пояснюють, що саме на цьому етапі на комплекс зовнішніх впливів організм дитини відповідає бурхливою реакцією та сильною напруженістю. Підвищується збуджуваність, тривожність, можливе підсилення агресивності, спостерігається поганий сон, апетит, настрій. Тривалість цього етапу – від 2-3 днів до 1 -2 місяців у окремих дітей. *Назва наступного етапу* процесу адаптації - "*буря затихає*". Це - період нестійкого стану, коли дитячий організм шукає оптимальні варіанти реакцій на зовнішні впливи. Дитина намагається брати участь у спільній діяльності з однолітками, стає більш активною, зацікавленою, врівноваженою. Порівняно із попереднім, цей етап більш тривалий - від 1 тижня до 2-3 місяців.

І, нарешті, *третій етап* - "*штиль*". М.М.Безруких, С.П.Єфімова зазначають, що це етап відносного пристосування організму дитини до нових умов, адже знаходяться найбільш слухні варіанти реагування на нові умови життя, режим дня, спілкування тощо. На цьому етапі дитина розпочинає засвоювати нову інформацію, встановлювати контакти, виявляти активність під час занять. При цьому активно зменшується захворюваність, стабілізуються сон, апетит, настрій. Тривалість цього періоду - від 2-3 тижнів до 6 місяців.

Характер і особливості поведінки дітей, які характеризують перші два етапи адаптації, дали змогу науковцям (Н.М.Аксаріна, Н.Д.Ватугіна, В.І.Добрейцер та ін.) дійти висновку про існування таких ступенів важкості цього процесу: легка, середня та важка форми адаптації, що, у свою чергу, свідчить про високий, середній та низький рівні адаптації до умов дошкільного закладу в тієї чи іншої дитини.

Показники, які найбільше характеризують легку, середню та важку форми адаптації, було вивчено й узагальнено в таблицю 3.

Характеристика показників процесу адаптації дитини до умов дошкільного закладу

Показники процесу адаптації	Характеристика показників		
	Легка форма адаптації	Адаптація середньої важкості	Важка форма адаптації
Вегетативні реакції організму, функціональний стан нервової системи	Нормалізація поведінки, мовленнєвої активності, емоційного стану, процесу спілкування з дорослими й однолітками: упродовж 20 -30 днів	упродовж 20-40 днів	до 60 днів і більше
	У нервово-психічному розвитку відставання не спостерігаються	Упродовж 1-2 місяців уповільнюється темп розвитку мовлення	Упродовж 3-6 місяців відставання у нервово психічному розвитку
	Захворюваність відсутня або одноразова тривалість 7-10 днів	Захворювання триває більше 10 днів, можуть бути повторні випадки	Захворювання довготривалі з ускладненнями, неврологічними реакціями
	Маса тіла й зріст не змінюються	Упродовж 30-40 днів зменшується маса тіла	Впродовж 6 місяців уповільнюються темпи росту й збільшення маси тіла
Особливості процесу спілкування	Дитина має досить великий досвід спілкування зі сторонніми дорослими, виявляє активний інтерес до них. Виявляє ініціативу у встановленні контакту з педагогом. Неспокій не виявляє або, якщо виявляє, швидко заспокоюється	малюк має деякий досвід спілкування зі сторонніми дорослими. Простежується потреба у співробітництві з дорослими, впродовж дня виявляє неспокій	Досвід спілкування малюка обмежено членами сім'ї. Не реагує на доброзичливе ставлення педагога. Поведінка неадекватна
Прояв емоційної чутливості	Низька емоційна чутливість - позитивна оцінка дій дитини викликає посмішку, незадоволення її діями не викликає негативних емоцій, настрої стабільний	Середня емоційна чутливість - настрої нестабільний, малюк виявляє підвищену чутливість до негативної оцінки його дій	Висока емоційна чутливість - простежується яскраво виражена різниця емоційного відгуку на ухвалення чи не ухвалення дій, спостерігається бурхливий прояв як позитивних, так і негативних емоцій

Отже, діти, які потрапили вперше до дитячого садка, поведуть себе по-різному. Проте, як правило, це неадекватні прояви. У чому ж причини цього явища? Однією з головних причин, на наш погляд, є тісний емоційний контакт між матір'ю й дитиною.

Про перші ростки прихильності малюка до матері можна говорити вже в перше півріччя життя дитини, коли вона починає виявляти неспокій при відсутності матері. Науковці доводять, що в сім місяців немовля усвідомлено сприймає матір як рідну людину. Проходить лише місяць, і в житті дитини починає з'являтися страх, коли вона бачить незнайомих дорослих, особливо жінок похилого віку, які зовсім не схожі на ніжну молоду матусю. На другому році життя дитина боїться чужих людей значно менше, ніж раніше. У півтора роки для її поведінки досить характерним є насторожувальне очікування щодо незнайомого дорослого, а трохи пізніше - сором'язливість під час знайомства. У віці 2-2,5 років емоційно чутливі діти продовжують тривожитися, якщо матір відсутня. Отже, мати потрібна дитині як опора, як джерело безпеки.

Результати досліджень доводять, що досить небезпечним для дитини першого року життя є перерва в контакті з матір'ю терміном близько чотирьох місяців. Унаслідок цього в малюка можуть виникати зміни в пізнавальній та емоційній сферах: він значно менше цікавиться тим, що його оточує, характерним для його поведінки стають немотивовані зміни настрою, капризність, образливість.

Що ж є найбільш важливий у взаємовідносинах між батьками й маленькою дитиною, для формування тісного емоційного контакту? На наш погляд, це, насамперед, здатність дорослого відчувати й відгукуватися на будь-які сигнали з боку дитини: погляд, усмішку, плач.

Вивченню оцінки прихильності дитини до матері присвятив свої дослідження американський психолог М.Ейнсворт. Науковець дійшов висновку, що 70-75% малюків є надійно прихильними, 15-20% - індіферентними й 10-15% - афективними.

Отже, однією з головних причин виникнення труднощів під час адаптації дитини до умов

дошкільного закладу є той дискомфорт, який відчуває малюк, коли мати відсутня.

Серед інших факторів, які можуть гальмувати процес адаптації дитини до умов дошкільного закладу, слід виокремити ще не сформовану потребу спілкування з однолітками, а також зміни у звичному для дитини способі життя.

Дійсно, як засвідчують результати спостережень, малюку значно легше звикнути до оточуючих його дорослих, ніж до однолітків. Якщо режим дня, до якого звик малюк, зовсім не збігається із режимом дошкільного закладу, адаптаційних труднощів дитині не уникнути.

Проте одним із головних завдань педагогічного колективу дошкільного закладу є створення умов для успішного проходження адаптації кожною дитиною. Ця робота повинна розпочинатися задовго до приходу дитини до дитячого садка. Досить ефективним є проведення "Днів відкритих дверей" для майбутніх батьків, адже вони повинні відвідати дошкільний заклад декілька разів перш, ніж приведуть туди малюка.

На допомогу батькам ми пропонуємо пам'ятку, яка допоможе адекватно оцінити умови, створені для розвитку, виховання й навчання, дітей. Наводимо орієнтовні положення цієї пам'ятки:

Обладнання групи:

- чи затишна, упорядкована групова кімната;
- чи є обладнання для активної та спокійної діяльності дітей;
- чи створено умови для реалізації рухової активності малюків.

Поведінка дітей:

- як спілкуються, рухаються, відпочивають діти;
- які стосунки дітей між собою та з дорослими;
- як діти ставляться до іграшок, іншого обладнання.

Стиль спілкування педагога з дітьми:

- як педагог ставиться до дітей;
- якими методами дотримується дисципліни;
- чи приділяє увагу кожній дитині, відповідає на її запитання;
- як організовує різні види діяльності.

Як показує практика, дуже ефективним є те, що перед оформленням дитини в певну вікову групу, психолог проводить вступну бесіду з батьками. Під час бесіди заповнюють індивідуальну діагностичну карту вихованця.

Індивідуальна діагностична картка вихованця дошкільного навчального закладу №

Прізвище, ім'я дитини _____

Рік, місяць, число народження _____

Вікова група д/з _____

Домашня адреса, телефон _____

1. Відомості про батьків (ПІБ, професія, місце роботи)

Батько _____

Мати _____

Склад сім'ї _____

Соціально-побутові умови _____

Які зміни відбулися в житті й складі сім'ї з моменту народження дитини:

а) народилася друга (третя) дитина;

б) смерть близького;

в) розлучення батьків;

г) переїзд;

д) поява вітчима та інших осіб тощо.

2. Загальні відомості про умови розвитку дитини до та після народження:

Чи була вагітність плановою? _____

Якій статі віддавали перевагу? _____

Який характер перебігу вагітності:

а) загроза викидня;

- б) нормальний;
- в) токсикоз; артеріальний тиск;
- д) інтоксикація плода (нікотин, алкоголь, лікарські препарати тощо).

Інфекційні захворювання вагітної _____

Емоційне напруження, стреси _____

Характер перебігу пологів:

- а) нормальні;
- б) стрімкі пологи (з патологією);
- в) пологова травма дитини (голови, кінцівок); г) асфіксія плоду того.

Про які спадкові фактори в анамнезі можете повідомити? _____

Чи простежувалися в перші дні після народження дитини такі фактори:

- а) короткий, неспокійний сон;
- б) жахання від шуму;
- в) нервозність, плаксивість;
- г) довготривалий плач з ознаками істерії тощо.

На які хронічні захворювання страждає дитина? _____

Які органічні порушення й симптоми захворювань простежуються в дитини:

- а) часті застуди; б) кровотеча з носа; в) схильність до отитів (запалення вуха); г) схильність до шкірних захворювань; д) часті болі в животі й нудота; е) почервоніння повік; є) дуже холодні руки, ноги; ж) часті головні болі; з) схильність до надмірного почервоніння, блідості; й) порушення координації рухів; і) пітливість кінцівок; ї) алергічні реакції.

Чи має дитина фізичні дефекти: а) косоокість; б) поганий зір; в) надзвичайно малий зріст; г) надмірна вага.

Чи були емоційні потрясіння: а) розлука з матір'ю; б) розлука із сім'єю; в) втрата члена сім'ї; г) тяжка хвороба близької людини; д) поява нового члена сім'ї. В якому віковому періоду?

Чи страждає дитина від страхів (темряви, тварин, замкнутого простору тощо)? _____

Чи стоїть дитина на обліку у психоневролога або інших спеціалістів? _____

Чи є енурез? Чи є енкопрез? _____

Чи простежуються такі невротичні реакції в дитини: заїкання, швидке мовлення, гризіння нігтів, підстрибуючи хода; часте кліпання, тики, смоктання пальця, онанізм, часті зміни настрою, швидка втомлювальність?

Яким є сон _____

Апетит: хороший, вибірковий, поганий _____

Яка ведуча рука: права, ліва

III. Розвиток дитини в ранньому віці.

Час появи основних сенсомоторних реакцій:

- а) коли почала сидіти _____
- б) коли зробила перші кроки _____

Розвиток мовлення: коли почала активно розмовляти _____

Коли з'явилися перші навичка самообслуговування? _____

IV. Психологічний клімат у сім'ї

Який стиль спілкування переважає у сім'ї: а) авторитарний; б) демократичний; в) ліберальний; г) дружні взаємини; д) конфлікти: часті, дуже рідко.

Яка реакція дорослих на вередливість та впертість дитини _____

До кого із членів сім'ї дитина найбільше прихильна? З ким частіше спілкується? _____

Які методи виховного впливу частіше ви використовуєте: а) умовляння; б) погрози; в) поступки; г) вказівки; д) пестоші; е) наполегливість; є) крик; ж) надмірну суворість; з) залякування; и) фізичні покарання і) пояснення; ї) переконання.

Яких заборон найчастіше зазнає дитина? _____

Яким методам заохочення віддасте перевагу? _____

Чи виникають суперечки між батьками у вихованні? _____

Кому з батьків притаманні такі риси:

- а) активність, непосидючість _____
- б) швидкість, нетерплячість _____
- в) запальність, неврівноваженість _____
- г) тривожність _____
- д) комунікабельність _____
- е) наполегливість _____
- є) повільність _____
- ж) терплячість _____

З ким найчастіше дитина грається: а) з ровесниками; б) з дорослими; в) зі старшими дітьми.

Які риси характеру притаманні вашій дитині: доброта, розсудливість, впертість, плаксивість, сумлінність, боязкість, дратівливість, замкнутість, вередливість, ініціативність, зухвалість, витриманість, допитливість, непокірність, творчість, невпевненість, урівноваженість.

Чим любить займатися ваша дитина? _____

Які труднощі в поведінці дитини вас хвилюють? _____

Якою ви бачите свою дитину в майбутньому? _____

Щоб грамотно й повно проаналізувати дані, які були внесені до індивідуальної картки, необхідно пригадати які ж анамнестичні фактори ризику ускладнюють адаптацію дитини до дитячого садка.

До пологів (пренатальні фактори)

- токсикози в I та II період вагітності;
- гострі інфекційні захворювання матері в період вагітності;
- уживання лікарських препаратів під час вагітності;
- стреси;
- часте вживання алкоголю батьком перед вагітністю матері;
- паління матері в період вагітності.

Під час пологів (інтранатальні фактори):

- ускладнення пологів;
- наявність асфіксії різного ступеня тяжкості
- пологова травма;
- несумісність резус-факторів в матері й дитини.

Після пологів (постнатальні фактори)

- перекошеність та недоношеність;
- велика вага (більше 4кг);
- захворювання на першому місяці життя;
- вживання матір'ю алкоголю та паління під час грудного вигодовування;
- часті ГРВІ, гострі інфекційні захворювання в дитини до 3 років;
- наявність хронічних, соматичних і природжених захворювань (пієлонефрит, природжена вада серця тощо);
- затримка нервово-психічного розвитку;
- невідповідність домашнього режиму режимові дитячого садка;
- позбавлення спілкування з однолітками та незнайомими людьми;
- конфліктні взаємовідносини в сім'ї;
- відсутність батька або матері в сім'ї;
- неправильне виховання.

Є фактори, які ми змінити не можемо (наприклад, ускладнення під час вагітності й пологів), але є соціальні фактори, на які ми можемо вплинути. І тому саме під час вступної бесіди важливо дати конкретні рекомендації батькам, як саме вони повинні підготувати сина чи дочку до нових побутових умов, до адаптації в дитячому колективі, і якщо батьки хочуть допомогти своїм дітям швидко й легко адаптуватися, необхідно усунути негативні фактори.

Окрім цього, батькам можна запропонувати відповісти на запитання анкети, яка свого часу була розроблена А.Фроммом. Наводимо цю анкету:

1. Чи легко розсмішити Вашу дитину?
2. Чи часто вона капризує? Не частіше, ніж 1-2 рази на тиждень?
3. Чи спокійно лягає спати?
4. Чи все їсть, чи не капризує під час годування?
5. Чи є у вашої дитини друзі, які добре ставляться до неї, охоче граються?
6. Чи часто Ваша дитина роздратовується?
7. Чи завжди треба приглядати за нею?
8. Чи не страждає ваша дитина на енурез?
9. Чи немає у Вашої дитини шкідливих звичок?
10. Чи можна дитину залишити саму на короткий час, знаючи, що вона не розплачеться так, наче її покинули назавжди?
11. Чи добре малюк поводить себе з однолітками, чи не потребує від вас підтримки?
12. Чи немає у Вашого малюка якихось незначних страхів?

Відповіді позитивного характеру на сім і більше запитань дають змогу прогнозувати успішну адаптацію дитини до умов дошкільного закладу.

Тож як батькам потрібно готувати дитину до дитячого садка?

- Тренувати, буквально від народження, систему адаптаційних механізмів у дитини й привчати її заздалегідь до таких умов і ситуацій, в яких їй потрібно змінювати форми поведінки; не обговорювати у присутності дитини проблем, пов'язаних з дитячим садком.

- Усунути анамнестичні фактори ризику, які пов'язані з умовами соціального середовища.

- Заздалегідь дізнатися про всі нові моменти в режимі дня дитячого садка та ввести їх до режиму дня дитини вдома.

- Підвищити роль загартовувальних заходів.

- Якомога раніше ознайомити дитину з дитячим садком, дітьми, позитивно налаштувати її на те, що вона теж скоро туди піде.

- Намагатися віддати дитину до групи, де є знайомі діти, з якими вона грається вдома.

- Навчати дитину всіх необхідних навичок самообслуговування.

- Дуже важливо навчити маля гратися.

- Не погрожувати дитині дитячим садком як покаранням за дитячі витівки, а також за неслухняність.

- Не нервувати й не показувати свою тривожність на порозі вступу дитини до дитячого садка.

- Продумати й зробити так, щоб дитина перші дні не залишалась у дитячому садку на цілий день, а лише на декілька годин.

- По можливості розширювати коло спілкування дитини (сусіди, знайомі тощо).

- Значну увагу слід приділяти розвитку мовлення.

- Постійно говорити дитині, що вона дорога, кохана тощо.

- Налаштовувати на мажорний лад. Навіювати малюку думки про те, як це чудово, що він доріс до дитячого садка й скоро почне його відвідувати.

І ось дитина в дитячому садку. Батьки, вихователі повинні пам'ятати, що малюка слід поступово привчати до умов дошкільного закладу, а саме: не залишати його там відразу на цілий день, а спочатку на 1-2 години, потім - до обіду, до денного сну тощо. Педагогам бажано тимчасово зберегти звичні для дитини прийоми виховання навіть тоді, коли вони суперечать установленим у дитячому садку правилам, а також забезпечити посилений індивідуальний контроль за кожною дитиною, з цих міркувань важливо, щоб у групу одночасно не поступало більше двох дітей.

З метою уточнення вищевикладеного матеріалу наводимо орієнтовну схему організації роботи з дітьми в адаптаційний період (схема 1).

Схема 1. Організація роботи з дітьми в адаптаційний період

Щоб встановити систематичне спостереження за процесом адаптації дитини до умов дошкільного закладу, вихователям разом із медичною сестрою й психологом необхідно вести адаптаційну карту й щоденно відмічати в ній динаміку основних показників: емоційного стану дитини, її апетиту, сну, особливостей поведінки, активність дитини.

Наводимо орієнтовну схему оформлення адаптаційної карти (табл.1), в якій за допомогою запропонованих умовних позначень (табл. 2) доцільно відмічати динаміку основних показників.

Таблиця 1

Результати спостережень за дітьми

Прізвище, ім'я дитини. Повний вік на час заповнення	Дата	Апетит	Настрій	Поведінка під час неспання	Сон	Комунікативні навички	Розвиток ігрових навичок	Розвиток навичок самообслуговування	Розвиток мовлення	Індивідуальні особливості	Рекомендації щодо перебування дитини в ДНЗ

Таблиця 2

Перелік умовних позначень

Критерій	Показник	Умовні позначки
Настрій	спокійний бадьорий збудливий пригнічений	С (зеленим кольором) Б (синім кольором) З (червоним кольором) П (чорним кольором)

	дратівливий	Д (чорним кольором)
Сон	засинання:	N
	- норма - поза нормою	N-
Апетит	характер сну:	O
	- спокійний - неспокійний	☺ ☹
Поведінка під час неспанья	добрий	O
	поганий	☹
Комуникативні навички	перебирає їжею	☹
	відмовляється їсти	☀
Розвиток навичок самообслуговування	активний	A
	малоактивний	M
	пасивний	P
Розвиток ігрових навичок	Високий рівень	B
	Середній рівень	C
	Низький рівень	H
Розвиток мовлення	Добре	B
	Частково	C
	Не обслуговує	H
Індивідуальні особливості	- грає самостійно; іграшки бере сам	B
	- виявляє інтерес до гри однолітків; грає коли пропонують;	C
	- не виявляє інтересу до гри	H
Індивідуальні особливості	Відповідає віку	+
	Не відповідає віку	-
Індивідуальні особливості	Агресивний	A
	Тривожний	T
	Імпульсивний	I

Основними об'єктивними показниками закінчення періоду адаптації у дитини, а водночас і ведення адаптаційної карти є глибокий сон, хороший апетит, бадьорий настрій, активність.

Отже, для успішного проходження дитиною адаптаційного періоду педагог повинен знати й враховувати функціональні особливості організму малюка й відповідно до цього будувати виховний процес.

2. Особливості психолого-педагогічного підходу до дітей, що вступають до ДНЗ: консультації, поради, рекомендації

Практика свідчить, що значна частина педагогів та батьків, тобто людей, які здійснюють виховання дітей раннього віку, мають надто поверхові уявлення про адаптацію дитини до дитячого садка. Оптимізація загального стану дитини в цей період та керування її поведінкою потребують глибокого розуміння психофізіологічної суті адаптації, щоб уникнути неправильних виховних впливів як у сім'ї до моменту вступу дитини до дошкільного закладу, так і в початковий період її перебування в яслах. Наслідком неправильної педагогічної тактики є довготривале та болісне звикання малюка до нових умов життя.

Основні причини труднощів адаптації дітей до нових умов життя

Серед низки причин, що викликають труднощі адаптаційного періоду, слід зазначити деякі специфічні особливості раннього віку. Легкому звиканню до нового середовища (до температурного режиму, розпорядку життєдіяльності, предметного середовища) перешкоджає недосконалість здатності до пристосування та висока вразливість дитячого організму внаслідок його морфологічної та функціональної незавершеності. Через повільне підвищення працездатності нервової системи дітей раннього віку необхідність різкої зміни способу життя потребує великого нервового напруження, яке спричинює стан психічного стресу.

Негативну роль у період адаптації відіграє також характерна для дошкільників емоційна вразливість. Ця особливість яскраво виявляється в момент розлучення з батьками, які відчують хвилювання та негативні емоції, коли вперше залишають малюка в яслах. Необхідність розриву міцних зв'язків із близькими дорослими болісно переживається маленькою дитиною. Це неминує веде до порушення емоційного стану дитини.

Унаслідок високої емоційної вразливості серед дошкільників вихователі нерідко зустрічається з труднощами, коли прагне налагодити емоційний стан новачка: здається, що дитина вже заспокоїлась, але раптом "заражається" плачем однолітка.

Утім, ступінь труднощів звикання до нових умов життя залежить не лише від вікових, а й індивідуальних особливостей кожної дитини, що зумовлюються станом здоров'я, особливостями типу нервової системи (сила, рухливість, урівноваженість процесів збудження й гальмування), а також різними умовами життя та виховання в сім'ї. Особливе значення в період адаптації мають відмінності в характері спілкування дитини як із близькими, так і з незнайомими дорослими до моменту вступу до дошкільного закладу. Почуття страху, недовіри, що виникають унаслідок відсутності в більшості дітей досвіду спілкування зі сторонніми людьми, на тлі гострої потреби в позитивно-емоційному спілкуванні з близькими дорослими є перешкодою для налагодження їхнього спілкування з вихователем.

Труднощі в спілкуванні з педагогом у період адаптації, як правило, посилюються низьким рівнем розвитку мовлення дітей. Пасивний словниковий запас перешкоджає розумінню словесних звертань педагога. Детренованість активного мовлення позбавляє дітей можливості висловлювати свої прохання, спричинює нерозуміння з боку вихователя потреб дитини і як наслідок - порушення психофізичного та емоційного комфорту малюка.

Однією з причин труднощів встановлення позитивних взаємин педагога з дітьми є відсутність у них звички виконувати доступні вимоги й указівки дорослих, брак досвіду участі в спільній з дорослими діяльності, що є провідною у виховному процесі дошкільного закладу.

Поряд із зазначеними причинами, що перешкоджають швидкій та безболісній адаптації дітей до нових умов життя, слід вказати й на відсутність у них самостійних ігрових дій. Довготривала змістовна гра відволікає малюків від думок про розлуку з близькими дорослими, сприяє більш швидкому звиканню до нового середовища, однак реальний рівень ігрових умінь дітей, що зводиться до примітивних маніпуляцій з іграшками, не сприяє легкому входженню в нові умови.

Труднощі, яких зазнають діти в період адаптації до дитячого закладу, викликають цілу низку негативних змін у їх емоційному стані, поведінці, стані здоров'я. У результаті дослідження було виділено низку особливостей перебігу цього складного для дітей періоду.

Передусім спостерігається порушення емоційного стану (переважають сум, страх, збентеженість або загальмованість, тривожність). Чим менше дитина підготовлена до змін у навколишньому середовищі, тим глибшими та довготривалішими будуть порушення її емоційного стану.

Поряд з емоційними розладами в період адаптації спостерігається зниження мовної та ігрової активності дітей. Це зумовлено такими причинами. Ранній вік характеризується процесом опанування мовлення, прагненням до активних дій з іграшками та предметами. Ці процеси потребують від дитини певного напруження, але водночас у звичних умовах викликають переживання радості. Негативні зміни емоційного стану є перешкодою для природного вияву мовної та ігрової активності дітей: гальмується функція мовлення, слабшає інтерес до ігрового матеріалу та дій з ним.

Такі різкі зміни психічного стану дитини знижують активність кори головного мозку, викликають різні розлади вегетативної системи. У деяких дітей може спостерігатися збліднення обличчя, зниження температури рук і ніг. Вегетативні розлади нерідко викликають у дітей висихання слизових оболонок (рота, очей). Крім того, у більшості дітей в адаптаційний період спостерігається порушення сну, зниження апетиту, що спричинює втрату ваги. Звичайно, всі ці розлади негативно позначаються на стані імунної системи.

Перебіг процесу адаптації в дітей різний. Установлено, що характер процесу звикання до нових умов значною мірою залежить від особливостей виховання дитини в сім'ї до моменту її вступу до дошкільного закладу. Серед чинників, що негативно впливають на перебіг періоду адаптації, слід особливо підкреслити недостатню обізнаність батьків про цей складний психофізіологічний процес, відсутність знань про методи виховної роботи з дітьми, що спрямовані на підготовку малюків до нових соціальних умов, використання в сім'ї педагогічно невиправданих прийомів.

2.1. Особливості педагогічного підходу в сім'ї та дошкільному закладі до дітей з важкою формою адаптації

Вивчення стану сімейного виховання дає змогу виявити три основних типи сімей залежно від особливостей виховних впливів.

Найтиповіші помилки виховання малюків у сім'ї та їх негативні наслідки

Значна частина батьків надмірно стурбована найближчим майбутнім своєї дитини, що пов'язане з її вступом до дитячого садка (умовно віднесемо їх до сімей першого типу). Ці батьки не мають уявлення про психологічні труднощі періоду адаптації, тому своє завдання вбачають лише в зміцненні здоров'я дитини.

Іноді, коли дитина здаля спостерігає за грою дітей на майданчику дитячого садка, батьки з жалем дивляться на свого малюка, переживають тривогу, схвильованість, співчуття, що йому незабаром теж необхідно буде відвідувати дошкільний заклад.

У сім'ях цього типу батьки спілкуються надто емоційно, супроводжують звертання до дітей величезною кількістю пестошів, зменшувально-пестливих слів. Переважно більшу частину неспання дитина перебуває на руках або на колінах у дорослих, які завжди готові задовольнити будь-яку її примху. При цьому малюк постійно відчуває себе центром уваги та турботи сім'ї. Він не має навіть уявлення про заборони чи необхідність виконувати вимоги дорослих.

У таких сім'ях дорослі не організують цілеспрямованого мовного спілкування з дитиною, не приділяють уваги формуванню її ігрових умінь, хоча ці навички мають велике значення в період звикання малюка до дитячого закладу.

Батьки, що належать до сімей першого типу, навмисне обмежують контакти дитини зі сторонніми людьми у зв'язку з тим, що побоюються за здоров'я дитини, бояться інфекцій. Своєрідною є позиція батьків у ситуаціях, коли незнайомий дорослий ласкаво звертається до малюка: батьки швидко припиняють контакт, відвертають дитину від незнайомця. Якщо дитина зацікавиться незнайомою людиною, батьки ображаються, демонструють "готовність віддати малюка" ("нехай дядя забере тебе, йди до нього").

Такий підхід сприяє виникненню тісної емоційної прихильності дітей до членів сім'ї, гострої потреби в постійній присутності близької людини, її увазі, пестохах. При вступі до дитячого садка вони глибоко переживають розлучення з батьками. Значні труднощі адаптації до умов суспільного виховання виникають унаслідок відсутності в цих дітей досвіду спілкування зі сторонніми людьми. Обмеженість соціального досвіду призводить до неспокою, тривоги в новому середовищі та незнайомому оточенні. Це виявляється в міміці малюка, що відображає тугу, занепокоєння, побоювання. Дитина прагне бігти в тому напрямку, куди пішли батьки. Малюки постійно оглядаються, підходять до вікна або дверей, чекають на близького дорослого, кличуть його. Протягом дня перебування в дитячому садку голосно плачуть.

Стресовий стан, побоювання контактів із незнайомими людьми не дають змоги цим дітям адекватно сприймати доброзичливі звертання вихователя. Це виявляється в негативно-емоційній реакції на пестливі слова педагога, його запрошення пограти красивими іграшками - діти часто відштовхують дорослого, тікають від нього, плачуть, розкидають іграшки, які запропонував вихователь.

Незалежно від початкового рівня розвитку мовлення, у цих дітей у період адаптації різко знижується мовна активність, гальмується розвиток мовлення. У деяких дітей стресовий стан переживання розлуки з батьками спричинює стан нервово-психічної загальмованості. Ці діти не кричать, не плачуть у незнайомому середовищі; вони або непорушно застигають на місці, або ритмічно розгойдуються із боку в бік. Такі діти втрачають інтерес до довкілля: у гострий період адаптації не звертають увагу на людей, дітей, красиві іграшки.

Утім, серед дітей, які потрапили до дитячого садка із сімей першого типу, трапляються ті, що дуже чутливі до пестливого тону вихователя. Упродовж дня вони прагнуть постійно бути поруч із педагогом, заглядають йому у вічі, тримаються за руку. Ці діти виявляють сильне занепокоєння, якщо вихователь хоч на хвилину зникає з поля зору, можуть заплакати. Вони емоційно чутливі щодо оцінювання їхніх дій з боку вихователя. Незадоволення вихователя, навіть якщо його висловлено спокійним тоном, викликає у цих малюків довготривалі переживання, бажання усамітнитися, заховатися. Позитивне оцінювання у дітей викликає усмішку, підвищену рухову, а іноді й мовну активність.

Діти, які вступають до дошкільного закладу із сімей, де характер виховання тотожний до наведеного (сім'ї першого типу), найтяжче й найдовше адаптуються до нових умов життя.

Важка адаптація має дві форми перебігу. У більшості дітей спостерігаються стійкі розлади емоційного стану (переважають негативні емоції), різке зниження всіх видів активності (мовної, ігрової, рухової тощо). При цьому суттєво порушується сон, значно погіршується апетит, спостерігаються вегетативні розлади. Кінцевою ланкою ланцюга цих негативних виявів найчастіше є довготривале (2-3 тижні) захворювання дитини, яке іноді закінчується ускладненнями (бронхіт, пневмонія, отит тощо). Загальний стан дитини нормалізуються лише через 2-3 місяці.

Друга форма важкої адаптації виявляється у виникненні частих простудних захворювань за відсутності яскраво виражених змін психічного стану. У цих випадках період адаптації також триває до 3-х місяців. Зазвичай обидві форми негативно відображаються на показниках нервово-психічного розвитку та стані здоров'я дітей.

Методи за допомогою яких батьки можуть допомогти дитині адаптуватися в нових умовах життя

Дуже важливо, щоб батьки та педагоги дотримувалися педагогічно доцільної тактики поведінки з перших хвилин перебування дитини в дошкільному закладі. Насамперед дорослі повинні докласти зусиль для того, щоб у дитини зникло побоювання дитячого садка, з'явилася довіра до вихователя. Першим кроком до цього є встановлення позитивного контакту між батьками та вихователями.

Слід пам'ятати, що від емоційного стану близького дорослого в момент розлуки з дитиною, а також від форми й змісту спілкування батьків з педагогом залежить емоційне тло наступної поведінки малюка впродовж дня перебування в дитячому садку, і саме це визначить характер перебігу всього періоду адаптації. Найбільш негативно позначається на емоційному стані дітей така поведінка матері, коли вона, плачучи, висловлює жаль з приводу того, що треба віддати дитину з дому до дитячого садка, де їй буде погано без мами. Навпаки, заради спокою дитини, яка дуже чутлива до емоційного стану дорослого, батькам необхідно радіти з того, що малюк уже стає дорослішим і ходитиме до дитячого садка, як і всі діти, що вже підросли.

Водночас бажано підкреслити, що вихователька добра, любить дітей. Зі свого боку педагог із задоволенням відзначає, яка чудова дитина прийшла до групи, розповідає про цікаве й веселе життя дітей у дитячому садку. Доцільно, щоб перша зустріч відбулася на прогулянці: присутність сторонньої людини, а особливо чужої мами на вулиці не травмує інших дітей, у той час, як її перебування в груповій кімнаті викликає в них занепокоєння. До того ж умови майданчика, рухливі ігри дітей дають змогу батькам піти із дитячого садка непоміченими дитиною. З іншого боку, на майданчику дитина має змогу спостерігати гру вихователя з дітьми, погратися одночасно з мамою та вихователем.

Важливо, щоб близький дорослий викликав у малюка бажання виконати прохання педагога, спонукав до спільної з ним гри ("Допоможи тьоті Наді нести іграшки", "Принеси книжку виховательці", "Кинь тьоті Наді м'яч"),

Кожну дію, що дитина виконує, слід підкріплювати емоційним схваленням з боку дорослого: "Наталочка молодець, допомагає виховательці!", "Як добре Сашко з тьотею Надею грається!". Таким чином у дитини з'являється інтерес до вихователя, поступово формується позитивне ставлення до нього, що є запорукою спокійного стану малюка після розлуки з батьками.

Педагогічні методи, за допомогою яких вихователь може сприяти збереженню нормального стану дитини в період адаптації.

В умовах дошкільного закладу дитина часто лякається не лише сторонніх дорослих, а й нової обстановки. Саме тому в роботі з новачками доцільно застосовувати такий метод, як екскурсію-огляд групового комплексу в поєднанні з розповіддю вихователя про життя малюків у дитячому садку. Бажано ввести в цей процес ігровий момент: провести екскурсію, наприклад, за допомогою привабливої іграшки (великої красивої ляльки, ведмедика тощо).

Огляд розпочинається з роздягальні. Вихователь звертається до дитини: "Андрійку, ти вже виріс, став великим, тому прийшов у дитячий садок. Доки діти маленькі, вони живуть

удома, з мамою, татом, а коли виростають - ходять у дитячий садок. Дивися, тут діти роздягаються. Наталка, Оленка, Андрійко - усі діти мають свою шафу. Твоя шафа теж тут є. На ній намальовано зайчика з морквою - це твоя шафа, запам'ятай, хто на шафі намальований. Давай покладемо твої речі у шафу (відкриває дверцята, у шафі лежить красива лялька). Ой, дивися, хто до тебе в гості завітав! Це лялька Марійка. Вона хоче разом з тобою подивитись, як живуть діти в садочку. Давай візьмемо її за ручки і підемо подивимося, де дітки їдять смачний борщик (смачну кашу)".

Таким чином дитина знайомиться з усіма складовими групового комплексу: групою та гігієнічною кімнатами, спальнею, ігровим куточком. До кінця екскурсії дитина має змогу переконатися в тому, що в дитячому садочку немає чого боятися.

У гострій період адаптації бажано, щоб вихователь утримувався від негативного оцінювання вчинків дитини. Особливого індивідуального підходу потребують, діти з високою емоційною чутливістю. Такий підхід передбачає чутливе, стримане, чуйне ставлення вихователя. Найчастіше педагоги звертають більше уваги на негативні моменти в поведінці дитини, утім, дуже важливо, щоб повз увагу не пройшли і ті ситуації, де дитина заслуговує на похвалу. Новачка слід хвалити навіть за незначні вияви самостійності, чутливості до інших дітей, досягнення у продуктивних видах діяльності.

У разі гострої потреби зауваження слід висловлювати доброзичливим, спокійним тоном, водночас виразити впевненість, що надалі дитина діятиме правильно. Наприклад, під час обіду Сашко бавився. Вихователька кілька разів спокійно зверталася до дитини, попереджала про можливі наслідки такої поведінки за столом. Та хлопчик продовжував бавитися й розлив суп, забруднив свій одяг, скатертину. Сашко перелякано подивився на виховательку. Та спокійно й неголосно сказала: "Бачиш, якою негарною стала твоя сорочка, і скатертину забруднила", - й додала з усмішкою: "Нічого, ми зараз разом з тобою все приберемо. А ти не будеш більше бавитися за столом, правда? їстимеш красиво: спокійно, не поспішаючи. Адже я знаю, що ти хороший хлопчик".

Лише за допомогою ласки, терпіння, піклування вихователь зможе домогтися довіри, прихильності, любові малюків. Саме це і є запорукою швидкої й безболісної адаптації до дитячого садка.

Під час виховної роботи з новачками педагоги нерідко відмічають, що діти не виконують їхніх елементарних вимог та прохань. Вихователі найчастіше пояснюють це неслухняністю, розпещеністю малюків, утім, у багатьох випадках така поведінка пов'язана з низьким рівнем розвитку мовлення дитини, а тому - неспроможністю зрозуміти звертання педагога. Саме тому значне місце в роботі з новачками з першого дня перебування в дитсадку слід відвести формуванню мовних навичок. Необхідно постійно збагачувати словник дітей назвами оточуючих предметів, побутових ситуацій, дій, активізувати мовлення, спонукати до вимовляння слів, речень. Таким чином педагог підводить вихованців до розуміння словесних звертань, вимог, інструкцій, учить відповідати на запитання, висловлювати свої прохання в доступній формі.

Спостереження за дітьми з тяжкою адаптацією свідчать про те, що рівень їхніх ігрових умінь не виходить за межі орієнтовно-дослідницьких маніпуляцій з іграшками. Тривалість та успішність їхньої гри цілком залежить від дорослого. Без його участі дії з іграшками стають одноманітними та швидко припиняються. Це призводить до зникнення зацікавленості ігровим матеріалом, відволікання малюка, унаслідок чого дитина повертається до думок про близьких дорослих, відновлюються негативні емоції. Саме тому важливим моментом у вихованні малюків під час адаптаційного періоду є формування в них елементарних ігрових дій. Доцільно здійснювати цей процес поетапно.

У зв'язку з тим, що діти швидко втрачають інтерес до одноманітних дій, необхідно створити такі умови, щоб дитина оволоділа кількома варіантами ігрових дій. Дітей знайомлять із назвами різних іграшок та дій з ними. Малюки повинні знати, що з тією ж самою іграшкою можна гратися по-різному. Наприклад, ляльку можна не лише гойдати, а й "годувати", "водити за ручку гуляти", "катати на машині" тощо. Крім того, такі ігрові дії можна виконувати з різними іграшками - ведмедиком, мавпочкою, зайчиком.

На третьому етапі слід надавати дитині можливість самостійно виконати дії з іграшками без участі дорослого. Така самостійна гра має схвалюватися вихователем. Найдієвіший

педагогічний метод стосовно дітей із сімей першого типу - організація спільної з вихователем предметно-ігрової діяльності. Це не означає, що потрібно обмежити вияви ласки, турботливості. Навпаки, у перші дні перебування дітей у садку слід повною мірою задовольнити потребу в увазі. Утім, якщо цим обмежитися, такий підхід загальмовує природний процес переходу дітей від емоційно-особистісного спілкування з дорослими до більш складної його форми - предметно-дієвої. Тому організація такого виду діяльності, де перед дитиною стоїть завдання, яке вона зможе вирішити лише за допомогою дорослого, спонукає малюка сприймати педагога не лише як джерело пестощів, уваги, а й як партнера з діяльності, без якого неможливо обійтись.

Під час спільної з вихователем предметної діяльності в період адаптації до дитячого садка дитина не лише відволікається від думок про батьків, а й швидше переходить до "ділової форми спілкування" з дорослими. Усе це значною мірою сприяє збереженню її емоційного стану, полегшує процес звикання до життя в нових умовах.

Специфіка виховної роботи з дітьми із **середньою важкістю** адаптаційного періоду.

Серед дітей, які щойно вступили до садка, спостерігаються такі, у яких немає побоювання доброзичливого вихователя. Швидке встановлення позитивних контактів між новачком і вихователем стає можливим завдяки тому, що в сім'ї (другий тип сімей) вони набули певного досвіду спілкування з незнайомими дорослими. У сім'ях другого типу так само, як і в сім'ях першого типу, переважає емоційний характер спілкування з дітьми. Утім, на відміну од тих, що були описані вище, діти в сім'ях другого типу досить часто перебували в ситуаціях, де мали можливість спілкуватися з незнайомими дорослими: батьки ходили з дітьми в гості до незнайомих, відвідували громадські місця (вулиці, сквери, парки, транспорт), самі приймали гостей. Неодноразово мали місце випадки, коли незнайомий дорослий пропонував малюку доброзичливий контакт. При цьому батьки не висловлювали негативного ставлення до таких виявів з боку сторонньої людини, утім, і не орієнтували дитину на дії у відповідь.

Низка недоліків педагогічного підходу в цьому типі сімей ускладнює процес адаптації до дошкільного закладу.

Особливості сімейного виховання, які негативно відображаються на процесі звикання дитини до дитячого закладу.

Зміст виховання в сім'ях другого типу не сприяє активізації мовної та ігрової активності дитини. Батьки не тільки не приділяють спеціальної уваги розвитку мовлення дітей, утім, навіть рідко розмовляють із ними під час здійснення побутових процесів. Так само ставляться в цих сім'ях і до гри дітей? Батьки вважають, що сам факт наявності в дітей іграшок сприяє виникненню ігровим дій, тому в участі дорослого у процесі формування ігрових умінь немає необхідності.

Сім'ї другого типу не мають адекватного уявлення про процес адаптації дітей до дошкільного закладу. Відсутність знань про складність адаптаційного процесу, про його можливі негативні наслідки стає причиною їхнього безтурботного ставлення до цього явища в житті дитини.

Для дітей, які вступили в дошкільний заклад з другого типу сім'ї, у період звикання характерним є нестабільний емоційний стан, що виявляється у швидкій зміні позитивних та негативних емоцій. Тісний емоційний зв'язок із батьками спричинює до негативних переживань при розставанні з ними. Упродовж дня малюки виявляють занепокоєння, чекають на батьків, іноді плачуть, їх необхідно постійно умовляти, що мама обов'язково прийде й забере їх.

Для більшості таких дітей характерна висока емоційна чутливість до ставлення вихователя. Для них дуже важливо, щоб педагог виявляв ласку, турботливість. Діти болісно реагують на найменші зміни в силі голосу, інтонації дорослого, виразі обличчя. Почуття емоційної рівноваги, комфорту залежить від позитивно-емоційного ставлення вихователя.

Позитивні емоції (радість, задоволення тощо) пов'язані в цих дітей також із привабливим ігровим матеріалом і посилюються у процесі спостереження за діями дорослого з ними. Так, діти цікавляться предметами та іграшками, охоче виконують дії спільно з вихователем. Однак предметні чи ігрові дії діти часто переривають згадуваннями про близьких дорослих, короточасним плачем.

Відмінною рисою цієї частини дітей у перші дні перебування в дошкільному закладі є амбівалентне ставлення до вихователя. Воно виявляється в тому, що діти, з одного боку, демонструють помітний інтерес до нової людини (розглядають, спостерігають за її діями), з іншого - при перших спробах вихователя ввійти в контакт діти спочатку наближаються до нього, але раптово відбігають, ховаються.

Порушення емоційної рівноваги є причиною гальмування розвитку активного мовлення, фізичної рухливості. У дітей із такими особливостями поведінки спостерігається середня важкість періоду адаптації. Нестабільність емоційного стану зберігається 1-2 тижні.

Значно знижені різні види активності. Протягом першого місяця перебування в дошкільному закладі у дитини виникає захворювання (7-10 днів), яке перебігає без ускладнень. Повна адаптація, тобто нормалізація загального стану, здійснюється лише наприкінці першого місяця відвідування дитячого садка.

Передусім слід пам'ятати, що діти з другого типу сімей, як правило, охоче контактують з вихователем доти, доки той задовольняє їхню потребу в увазі, пестощах, доброзичливості. За відповідної педагогічної тактики у дітей з'являється позитивний відгук на появу вихователя (усмішка, рухи назустріч, радісні вокалізації або вербалізації). Утім, навіть незначні зауваження, несхвалення можуть викликати в малюка образ, негативні емоції, що стає перешкодою для подальшого спілкування з дорослими. Тому в роботі з такими дітьми слід дуже ретельно підбирати зміст і форму зауважень, якщо в таких є необхідність.

Не менш важливо враховувати таку особливість дітей цієї групи, як прагнення з'ясувати ставлення вихователя до себе та своїх дій. Це виявляється у поглядах у бік дорослого після виконання його вказівок або самостійних дій. Схвалення дій дитини є стимулом для їх продовження та, нерідко, до їх повторного здійснення за ініціативи самої дитини.

Не можна залишити поза увагою складність змістовного аспекту потреби цих дітей у спілкуванні з дорослим. Якщо, з одного боку, діти демонструють очікування від вихователя ласки, опіки, схвалення, то з іншого - у них спостерігається потреба у спільних діях із дорослим. Незважаючи на те, що діти самі виявляють ініціативу щодо встановлення співпраці з вихователем, вони із задоволенням відгукуються на пропозицію пограти разом.

З урахуванням особливостей дітей цієї групи вихователь буде весь виховний процес. У лагідній, доброзичливій формі знайомить малюків із назвами предметів, що оточують, іграшками, способами дій із ними. До таких дітей корисно частіше звертатися із ввічливими проханнями щось принести, подати, скласти, при цьому вихователь повинен мати впевненість, що зміст вказівки доступний розумінню дитини.

Наведемо приклад педагогічної ситуації, яка ілюструє особливості тактики стосовно дітей підгрупи, що була охарактеризована вище. Антон робить спробу змайструвати щось із будівельного матеріалу, але споруда розвалюється. Наступні спроби дитини також завершуються невдало. Хлопчик починає плакати, тихенько вимовляє "мама", відвертається од іграшок, оглядається на двері.

Вихователь наближається до дитини: "Антоне, ти хочеш спорудити будиночок? Зараз побудуємо разом. Дивись, як треба робити, аби будиночок не зламався" (споруджує будиночок, супроводжує дії поясненням). Дитина заспокоюється, з цікавістю спостерігає за діями дорослого. Вихователь, закінчивши побудову: "Дивись, який красивий будиночок вийшов. Тут житиме ведмежатко. Антоне, будь ласка, принеси ведмежа з ігрового куточка". Хлопчик усміхається, із задоволенням виконує прохання дорослого. Вихователь примощує ведмедика в будиночку, Антон радіє, плескає в долоні.

Вихователь: "А тепер, Антоне, сам споруди будиночок для ляльки". Спрямовує дії дитини, повторює показ із поясненням. Хлопчик з інтересом виконує ігрові дії, досягає бажаного результату, радісно вокалізує, підкреслено промовляє: "Антон сам!" Вихователь схвалює дитину, її дії.

Хлопчик із задоволенням починає самостійно виконувати дії. Після закінчення гри педагог дає завдання Антону скласти будівельний матеріал у шухляду. Дитина уважно дивиться на вихователя, але вказівку не виконує. Вихователь повторює завдання. Хлопчик хмуриться, відвертається. Педагог починає розуміти, що дитина не має досвіду складання іграшок, тому спокійно пояснює, що іграшки треба красиво скласти, пропонує дитині це зробити, здійснює показ із поясненням. Антон спостерігає, а потім наслідує дії дорослого. Вихователь підкреслює,

як красиво Антон склав іграшки. Дитина усміхається.

Після того, як діти навчаться діяти самостійно; вони можуть довгий час займатися предметною діяльністю, що забезпечує нормальний емоційний стан, а разом із цим більш швидко й легку адаптацію до умов дитячого садка. У процесі самостійних дій з різноманітними іграшками та предметами в дітей посилюється потреба у спілкуванні з вихователем на основі пізнавального інтересу. Таким чином закладаються основи якісно нового етапу в розвитку спілкування - його мовно-ділової форми, що дає дитині можливість стати активним учасником навчально-виховного процесу в дошкільному закладі.

Педагогічна тактика стосовно дітей, що легко адаптуються в дитячому садку.

Поряд із дітьми, для яких процес адаптації пов'язаний зі значними труднощами, у кожній групі є кілька дітей, що легко адаптуються до нових умов життя. Ці діти вступають у ясла з групи сімей (сім'ї третього типу).

Умови виховання в сім'ї, які сприяють легкій адаптації дитини до дитячого садка.

Батьки в сім'ях третього типу виявляють значний інтерес до процесу адаптації. Вони читають відповідну літературу, консультуються з фахівцями (педагогами, психологами). Цим батькам відомі такі симптоми адаптаційного періоду, як різні порушення емоційного стану, розлади нервової системи, сну, апетиту, виникнення захворювання.

Основні причини труднощів адаптації сім'ї третього типу вбачають у надто сильній емоційній прив'язаності дітей до близьких дорослих та побоювання незнайомих людей, тому емоційне спілкування ці батьки поєднують із "діловим", тобто привчають дитину до розуміння прохань, домагаються виконання вимог дорослого.

У дітей, що виховуються в сім'ях третього типу, достатньо широке коло контактів із незнайомими людьми - з дітьми гуляють у скверах, відвідують знайомих, у період літньої відпустки виїздять до місць відпочинку.

Батьки прагнуть викликати у дітей позитивно-емоційний відгук на доброзичливе звертання незнайомої людини, викликати інтерес до неї, готовність виконати її прохання.

У цих сім'ях значне місце відводиться розвитку мовлення дитини - з нею розмовляють під час побутових процесів, знайомлять із назвами предметів, дій, спонукають до активного мовлення.

Для цієї невеличкої за кількістю частини дітей характерний спокійний урівноважений емоційний стан упродовж усього адаптаційного періоду. Розставання з батьками викликає лише в окремих дітей недовготривалий плач. Діти спокійні під час режимних процесів, усміхаються у відповідь на доброзичливі звертання вихователя, висловлюють задоволення власними діями або діями дорослого, однолітків. Ці діти виявляють жвавий інтерес до оточуючих людей, іграшкового матеріалу: зосереджено розглядають інтер'єр групової кімнати, заглядають в інші приміщення, досліджують іграшки, спостерігають за вихователем та іншими дітьми

Однією з характерних особливостей поведінки цих дітей є прагнення привернути увагу дорослого до тих предметів або власних дій, які викликають у них найбільший інтерес або задоволення; якщо вихователь виражає при цьому позитивно-емоційну підтримку, радісні емоції підсилюються, підвищується активність.

Ця частина дітей охоче переключається із самостійних на спільні з вихователем дії. Діти в основному розуміють та з готовністю виконують нескладні вимоги та інструкції, що не супроводжуються показом. Після виконання завдань дивляться на вихователя, очікуючи оцінювання. Позитивне оцінювання самої дитини, її дій або їх результатів є стимулом для виконання подальших інструкцій. При цьому в малюків підвищується мовна, рухова активність.

У дітей, що легко адаптуються до нових умов життя, діяльність має ініціативний характер. Наприклад, мовна активність виявляється у називанні знайомих предметів, у дітей третього року життя у пізнавальних запитаннях "Хто це?", "Що це?", "Чому?". Діти також звертаються до вихователя, коли прагнуть з'ясувати спосіб дій із предметом, іграшкою.

Ініціативний характер має також ігрова діяльність цих дітей: вони не лише роздивляються іграшки, а й наближаються, прагнуть пограти з ними. Утім, недостатність ігрових умінь негативно відображається на тривалості дій. Але діти не втрачають інтересу до іграшки, а привертають увагу дорослого до своєї діяльності.

У цих дітей спостерігається потреба не лише у спільних із вихователем діях, а й у спілкуванні з ним. Найбільший інтерес викликають у малюків ситуації, де педагог виступає джерелом інформації про навколишню дійсність (знайомство з новими предметами, іграшками, їх назвами, властивостями, різними варіантами дій із ними). Участь педагога у дитячій діяльності посилює інтерес дітей до здійснення дій, активізує потребу в одержанні нових відомостей про довколишніх.

Що необхідно враховувати в роботі з дітьми, що легко адаптуються до дитячого садка?

Особливості поведінки дітей цієї групи свідчать про те, що для збереження їхнього спокійного врівноваженого стану впродовж усього періоду адаптації достатньо рівного доброзичливого ставлення вихователя. Організація спільної предметної та ігрової діяльності педагога з дітьми, задоволення їхньої потреби в пізнанні довкілля, показ різноманітних варіантів дій з ігровими матеріалами, а також широке використання в роботі доступних для розуміння та виконання дітьми вказівок, інструкцій, прохань сприятиме підвищенню загальної активності дітей, їхньому подальшому нервово-психічному розвитку.

Оптимізація процесу становлення контактів поміж однолітками в ранньому віці.

Розглядаючи процес адаптації дітей до дитячого садка, слід врахувати, що перед малюками постає досить складне завдання: не лише увійти у спілкування з незнайомим дорослим, вихователем, а й встановити контакти з іншими дітьми. Емоційна нестабільність, яка має місце в адаптаційний період, часто є перешкодою для встановлення позитивних контактів з однолітками. Інтерес до ровесників, прагнення увійти в контакт із ними і водночас відсутність умінь встановити змістовну взаємодію нерідко створює несприятливу емоційну атмосферу, викликає додаткові труднощі адаптаційного періоду.

Які вікові особливості спілкування між дітьми в ранньому віці?

Упродовж усього раннього дитинства потреба у спілкуванні з однолітками посідає незначне місце серед інших потреб (у предметних діях, у спілкуванні з дорослими).

Дитина в цей віковий період ще не сприймає ровесника як партнера зі спілкування. З одного боку, цей факт зумовлює суперечність у ставленні до однолітка як до об'єкта (тобто предмета дослідження, який цікаво потримати в руках, укусити, смикнути тощо) та як до суб'єкта (тобто як до партнера по взаємодії), при цьому об'єктне ставлення переважає. По-друге, здатність увійти в контакт з однолітками обмежується недостатнім розвитком мовлення дітей.

Провідна роль у формуванні спілкування дітей раннього віку належить дорослому.

Основними завданнями організації спілкування поміж переддошкільниками є формування в них потреби контактів із ровесниками як суб'єктами спілкування та тих засобів, за допомогою яких ці контакти здійснюються.

У виховній роботі слід виходити з того, що потреба у спілкуванні з однолітками передбачає наявність у дитини в сукупності таких її компонентів (за М. Лисіною):

- а) увага та інтерес до іншої дитини;
- б) емоційні вияви стосовно однолітків;
- в) ініціативні дії, які спрямовані на те, щоб привернути увагу до себе іншої дитини;
- г) чутливість до діянь однолітка.

Діти, у яких не сформована потреба у спілкуванні з однолітками, нерідко побоюються незнайомих дітей, переживають психологічний дискомфорт у їхній присутності. Тому не слід одразу робити спробу встановлення контакту між ними. Цьому має передувати створення таких ситуацій, де б увага дитини була спрямована дорослими на інших дітей, їхні дії. Наприклад, вихователь може запропонувати дитині: "Іринко, давай подивимось, як Сашко та Тетянка граються! Ой, як гарно грають діти! А ти хочеш з ними пограти?" Якщо спочатку дитина відмовляється од спільних дій з однолітками, не треба на цьому наполягати. Дуже важливо врахувати форму звертань вихователя, які мають за мету привернути увагу дитини до однолітка. Вони неодмінно повинні бути доброзичливими, позитивно-емоційними, делікатними. Такий підхід є одночасно першим кроком до формування позитивно-емоційного ставлення до однолітків.

Формуванню суб'єктного ставлення до інших дітей сприяють ситуації, коли вихователь спонукає дитину радіти з приводу приходу однолітка у групу, роздивлятися його, милуватися ним. Доцільно поєднувати цей процес із формуванням позитивно-емоційного ставлення.

Наприклад, у години ранкового прийому вихователь звертається до новачка: "Іринко, подивися, хто до нас прийшов? Це Дмитрик. Усміхнись Дмитрику, скажи: - Доброго ранку, Дмитрику!"

Ефективним є й такий педагогічний прийом, як "розглядаймо однолітка". Вихователь розміщує дітей один навпроти одного: "Іринко, подивися на Дмитрика, який гарний хлопчик. Покажи, де в Іринки ручки (волосся, вушка тощо). А тепер покажи, де у Дмитрика ручки (тощо). Дивись, яке у Дмитрика волосся красиве: м'яке, біляве. Погладь Дмитрика по голівці тихенько, лагідно, ось так (показує)".

Поряд із такими емоційними виявами слід викликати в дитини прагнення жаліти однолітка, що плаче, радіти його успіхам. "Дивись, Іринко, Сашко сам з гірки з'їхав. Молодець, Сашко! І ти спробуй так".

Наведені прийоми виховання сприяють поступовому усвідомленню дітьми, що одноліток - не предмет, не іграшка, а така ж сама дитина, яка хоче їсти, спати, плаче, якщо боляче або хтось образить, уміє рухатися, гратися, має батьків. Важливим компонентом встановлення позитивних взаємин поміж дітьми раннього віку є формування ініціативних комунікативних дій та дій у відповідь.

Той факт, що у більшості малюків не сформовані засоби спілкування, нерідко є причиною використання таких способів привертання до себе уваги з боку іншої дитини (укуси, щипки), які обов'язково викликають негативну емоційну реакцію однолітка. Роль дорослого полягає у своєчасному навчанні дітей засобам спілкування. Такими засобами є мовні та немовні звертання. Проведення цієї роботи неможливе без паралельного збагачення словника, активізації мовлення дітей (спонукання до вимови імен однолітків, назв одягу, частин людського тіла, дій тощо).

Нерідко у групі дітей виникають конфлікти з приводу іграшки, яку не змогли "поділити". При цьому інколи трапляється так, що дитина страждає двічі. По-перше, вона позбавляється іграшки через те, що хтось її відібрав. По-друге, дитина плаче, починає активно, за допомогою специфічно дитячих методів, повертати іграшку собі, за що одержує зауваження від вихователя.

Запобігти виникненню наведених ситуацій допоможе навчання спільним іграм кількох однолітків з однією іграшкою: одна дитина вмиває ляльку, друга - рушником витирає, третя - годує; перекидування м'яча одне одному; по черзі нанизувати кільця на стрижень тощо. Такі ситуації сприяють виникненню в дітей бажання здійснювати спільні з однолітками ігрові дії.

Спілкування дітей у процесі спільної діяльності може стати змістовним, позитивно-емоційним лише завдяки систематичному керуванню з боку вихователя, створенню ним необхідних для цього умов. Наприклад, педагог розміщує перед дітьми такі іграшки, які стимулюють до спільних дій (будівельний матеріал, кубики, пірамідки). Дорослий сідає поруч, пропонує спорудити разом будиночок для ляльки (здійснює показ і пояснення, як це можна виконати). Вихователь спостерігає за діяльністю малюків, учить допомагати одне одному, схвалює ініціативні дії дітей, стимулює мовне спілкування.

Бажано частіше схвалювати дії новачка у присутності однолітків, заохочуючи й інших дітей. Обов'язково слід спонукати малюків до того, щоб пожаліти однолітка, якого образили (погладити по руці, запропонувати погратись іграшкою). Такі педагогічні прийоми розвивають у дітей взаємне співчуття.

Цілеспрямована організація позитивних емоційних контактів, формування уявлень про однолітка як про партнера зі спілкування, а також поступове опанування засобами спілкування викликає в дітей бажання спілкуватись одне з одним. З часом малюк відчуває потребу в однолітках як партнерах у спільній діяльності. Таким чином, у групі встановлюється стабільний позитивний психологічний мікроклімат, що сприяє збереженню емоційної рівноваги як нових дітей, так і тих, що вже адаптувалися.

Робота дитячого садка із сім'єю з підготовки дитини до нових умов життя.

З метою надання психолого-педагогічної допомоги батькам в організації цілеспрямованої підготовки дитини до нових умов життя бажано створити на базі дитячих районних поліклінік або дошкільних закладів консультативні пункти для батьків, що виховують дітей раннього віку. У роботі таких консультативних пунктів повинні взяти участь педагоги, вихователі, науковці, практичні психологи.

Результативність у роботі можлива лише за умови регулярного відвідування батьками

циклу щомісячних занять, починаючи з того моменту, коли дитині виповниться 6 тижнів. Під час консультацій-практикумів розкриваються завдання і зміст виховної роботи залежно від особливостей психічного розвитку дитини на різних етапах раннього дитинства. Кожна наступна консультація має будуватися з урахуванням "зони найближчого розвитку".

Цикл консультацій передбачає інформування батьків про адаптаційний процес як про складне психофізіологічне явище в житті дитини, особливості-емоційного стану та фізичного самопочуття дітей у цей період, про можливі негативні наслідки для здоров'я та подальшого розвитку малюків. Така інформація підводить батьків до усвідомлення необхідності спеціальної підготовки дітей до вступу в дошкільний заклад, практичної значущості такої підготовки для їхнього фізичного та психічного здоров'я.

Необхідно довести до відома батьків, що система **психолого-педагогічних впливів**, яка спрямована на підготовку дітей до вступу в дошкільний заклад, містить:

1. Формування у дітей готовності до спілкування з дорослими на "діловому" та мовному рівнях (розвиток потреби та засобів спілкування, організація контактів "ділового" типу з близькими та незнайомими дорослими).

2. Організація позитивних контактів з однолітками.

3. Розвиток елементарних ігрових умінь.

4. Виховання навичок поведінки в побуті та виконання вимог дорослих, що відповідають віку дитини.

5. Формування позитивного ставлення до дитячого садка.

Здійснюючи роботу з батьками, слід урахувати, що в першому півріччі життя дитини вирішальне значення у формуванні потреби та засобів спілкування мають впливи близьких дорослих, передусім, матері. Саме тому значне місце у проведенні консультацій має бути відведено рекомендаціям з організації позитивно-емоційного спілкування з дитиною цього віку в умовах сім'ї.

У багатьох дітей другого півріччя життя виникає побоювання незнайомих дорослих. Таких труднощів зазнають діти, які не володіють засобами спілкування. Враховуючи те, що під час спілкування дитина намагається повторити характер того контакту, що пропонує дорослий, необхідно в період від першого півріччя до року шести місяців створювати ситуації, де батьки використовують усі три категорії засобів спілкування: експресивно-мімічні, пантомімічні, мовні, стимулюючи дітей до наслідування.

Для того, щоб у дитини виникло бажання спілкуватися, необхідно, щоб минулий досвід не викликав у неї побоювання або ворожості до нової людини. Тому необхідно, щоб із дитиною спілкувались як близькі, так і незнайомі дорослі.

Значну увагу в системі домашнього виховання слід відводити формуванню у дітей готовності контактувати з дорослими на мовному рівні.

З цією метою необхідно збагачувати словник дітей назвами предметів, дій, побутових ситуацій. Мовлення дітей слід постійно активізувати, спонукати їх до вимови знайомих слів, речень. Таким чином дітей поступово підводять до розуміння словесних звертань, інструкцій, умінь відповідати на прості запитання, а також ставити їх.

У роботі з батьками важливо Заголосити на тому, що в дитячому садку на дитину очікує зустріч із великою групою однолітків. Саме тому в умовах сім'ї доцільно використовувати всі ситуації, де дитина має можливість вступити в контакт із ровесниками, для формування в неї засобів спілкування. Це значно допоможе малюку в майбутньому швидко адаптуватись у групі незнайомих однолітків.

З огляду на те, що ігрові вміння зможуть виконати "адаптивну" функцію в період звикання до дошкільного закладу лише за умови володіння певним набором елементарних ігрових дій, слід переконати батьків у необхідності здійснювати роботу з формування в малюків дій з іграшками.

Дуже важливо при підготовці малюка до вступу в дошкільний заклад сформувати у нього відповідні до віку навички поведінки в побуті. Цьому сприяє створення в сім'ї певного розпорядку дня, відповідно до режиму дитячої установи, виконання вимог дорослого щодо тривалості дій дитини, способів їх виконання (їсти потрібно ложкою, а не пальцями), вимоги на кшталт правил - після гри скласти іграшки на місце, прибрати одяг у свою шафу. При цьому слід привчати дітей орієнтуватися на слова "можна", "не можна", "добре", "погано", які

вимовляються з відповідною інтонацією.

Сприятливою умовою для полегшення процесу адаптації є попереднє ознайомлення дитини з дошкільним закладом, виховання позитивного ставлення до нього. З цією метою батькам рекомендується здійснити такі виховні моменти.

Насамперед, періодично організовувати спостереження за грою дітей з вихователем на майданчику дитячого садка. Доцільно супроводжувати таке спостереження розповіддю про життя дітей у дошкільному закладі, про роботу вихователя та няні з дітьми, поспілкуватися з ними у присутності дитини. В умовах сім'ї викликати в малюка позитивні спогади про дитячий садок.

Практика свідчить, що цілеспрямована підготовка дітей раннього віку до дошкільного закладу допомагає попередити виникнення труднощів адаптації. Діти, які виховуються в сім'ях, де така робота не проводиться або ж використовуються антипедагогічні методи виховання, особливо тяжко й довготривало адаптуються до нових умов життя. У зв'язку з цим важливо посилити психолого-педагогічну допомогу сім'ям, що виховують дітей раннього віку.

Як правильно підготувати дитину раннього віку до вступу в дитячий садок

Поради батькам

Дослідження вчених свідчать, що можна допомогти малюку подолати труднощі звикання і навіть певною мірою запобігти їм, якщо заздалегідь підготувати дитину до майбутніх змін. Головна роль тут належить батькам.

У чому полягає підготовка дитини до ясел?

1. Передусім слід організувати життя дитини в сім'ї відповідно до режиму дня, якого дотримуються в дошкільному закладі. Цим ви значно полегшите маляті процес звикання до ясел.

2. Добре, якщо зацікавите сина чи доньку дитячим садком, викличете бажання йти туди.

Для цього під час прогулянок з дитиною покажіть їй будівлю дошкільного закладу, ігрові майданчики; разом поспостерігайте за грою дітей, розкажіть про їхнє життя в яслах. Наприклад, так: "Коли малюки підростають, вони всі приходять у дитячі ясла. Тут багато красивих іграшок - дивись, як діти граються, скоро і ти ходитимеш сюди".

Не можна залякувати дитину садком, погрожувати: "Не слухатимешся - віддам у ясла". Це викличе страх перед дошкільним закладом і, безумовно, погіршить стан дитини в період звикання до незнайомого оточення. Навпаки, слід викликати в неї бажання ходити до садка: "Якщо слухатимешся, не плакатимеш, то підеш у дитячий садок". Про вступ до садка треба говорити в сім'ї як про радісну, очікувану подію.

Щоб полегшити звикання, познайомте сина чи доньку з майбутнім вихователем, поговоріть із ним так, щоб дитина чула про те, що ваш малюк уже підріс і ходитиме до ясел, де про дітей піклується добра вихователька, яка гуляє і грається з ними. Вихователь, зокрема, лагідно запевняє малюка, що в яслах йому буде добре. Слід викликати в дитини позитивні спогади про відвідування дошкільного закладу, бажання швидше підрости й піти у ясла.

3. Дитина значно легше пристосується до умов суспільного виховання, якщо в сім'ї вона набуде елементарних навичок самостійності.

Іноді, прагнучи зекономити час, батьки поспішають самі вдягнути, нагодувати дитину, чим стримують формування в неї необхідних умінь. Такі діти, звикнувши до надмірної опіки, в яслах почуваються безпорадними і самотніми.

До виповнення маляті одного року допоможіть йому навчитися самостійно сідати на дитячий стілець, пити з чашки, яку підтримує дорослий, після одного року вчить користуватися ложкою, їсти суп із хлібом, різноманітні страви. Нехай на перших порах рухи дитини невпевнені - підгодуйте її другою ложкою, але кожную спробу зробити щось самостійно обов'язково схвалюйте: "Молодець, ти сам уже вмієш їсти". Не шкодуйте часу - маляті це дуже знадобиться.

На момент вступу до ясел треба навчити дитину самостійно мити руки, брати активну участь у роздяганні, складанні одягу. Досить складно буває маляті оволодіти правилами поведінки в дитячому садку. Особливо погано почуваються діти, яким у сім'ї нічого не забороняли. Перші вимоги вихователя (не бавитися під час занять, їжі, вмивання, не хапати за волосся дітей, не брати речі зі столу вихователя тощо) викликають у них образи, а іноді плач.

Треба, щоб із перших місяців життя дитина чула і поступово починала розуміти звернені до неї вимоги: "Не кидай іграшки, тримай у ручках, ось так", "Треба помити руки, не можна їсти брудними руками", "Не можна щипати тата, йому боляче". Після року дитина здатна виконувати нескладні прохання (подати книгу, присунути стільчик). При цьому слід домогтися виконання вимог дорослого, схвалювати: "Молодець, Сашко, граєшся тихенько, нікому не заважаєш"; "Яка у мене гарна помічниця - принеси капці". Проте цим не обмежується підготовка дитини до ясел.

4. Дуже важливо навчити маля гратися.

Спостереження свідчать, що діти, які тривало, не відволікаючись, граються іграшками, захоплюються грою і рідко згадують про розлуку з рідними, легше звикають до нового оточення.

Деякі батьки вважають, що будь-яка дитина сама добре вміє гратися. Насправді ж діти раннього віку просто маніпулюють іграшками, виконують одноманітні дії, кидають, стукають, гризуть, не знаючи, як застосувати їх. Тут на допомогу має прийти дорослий. Щоб гра була цікавою, тривалою, розвивала дитину, треба розкрити їй призначення іграшки і способи поводження з нею (з чашки слід напувати ляльку, ведмедика, зайчика; у ліжечку лялька спатиме).

Спочатку показують іграшку, називаючи її, просять дитину повторити, потім показують і називають дію, віддають іграшку дитині з проханням зробити так само. "Я беру м'ячик і кочу його, ось покотився м'ячик прямо до Оленки. А тепер ти візьми м'ячик, коти його мамі". На перших порах можна допомогти малюку, беручи його руку в свою, і обов'язково схвалювати всі намагання наслідувати дорослого. Така спільна діяльність формує в дитини, крім ігрових умінь, потребу і навички спілкування.

5. Одна з головних причин труднощів перших днів дитини в яслах - недостатній досвід спілкування з іншими дорослими і дітьми.

Дитина, яка спілкується лише з членами своєї родини, боїться сторонніх, не вміє правильно реагувати на їхні звертання. Звісно, опинившись серед дітей, незнайомих людей в яслах, таке маля почувається неспокійно. Іноді батьки самі мимоволі формують у сина чи доньки негативне ставлення до сторонніх, говорячи: "Не слухатимешся, оцей злий дядя тебе забере". Слід, навпаки, виховувати в дитини привітне ставлення до дорослих і дітей. Гуляючи з малюком, завжди можна знайти привід сказати, наприклад: "Подивись, як лагідно всміхається до тебе тьотя, і ти всміхнись"; "Підніми газету, що впала в дяді".

Щоб малюк сміливо ввійшов у групу однолітків, не ховався за вихователя, відмовляючись гратися з дітьми, треба привчати його до контактів із дітьми заздалегідь, виховувати доброзичливе ставлення до них. Так, гуляючи з дитиною на ігровому майданчику, учить її нікого не ображати, не забирати іграшки, спонукати до гри з однолітками: "Покоти м'ячик Ігорю. А тепер Ігор тобі покотить. Молодці, хлопчики, добре граєтесь".

Коли ж починати формувати в дитини комунікативні вміння?

Відповідь однозначна: якомога раніше. У деяких сім'ях вважають, що новонароджене маля потребує лише доброго догляду, а спілкуватися з ним *можна* буде значно пізніше. Втім, дослідження вчених *свідчать*: що раніше дорослі починають розмовляти з немовлям, *то* швидше формується його мовлення, *відбувається* розумовий і фізичний розвиток. І *що* частіше ви *лагідно* розмовляєте з дитиною, то раніше подарує вона вам свою першу усмішку, а усмішка - це вже засіб спілкування.

Та якщо немовляті достатньо пестощів, забав, лагідних емоційних звертань, то з віком потреби у спілкуванні значно ускладнюються. Після 6-ти місяців у дитини посилюється інтерес до навколишніх предметів і дій із ними. Тому треба більше розмовляти з нею під час гри, одягання, умивання. Доречно використовувати вірші, забавлянки: "Водичка, водичка, умий Олі личком де створює у дітей радісний настрій, сприяє розумінню мови, посилює бажання пізнати довкілля.

6. Значну увагу слід приділяти розвитку мовлення. Це теж полегшить адаптацію. Адже дитина зможе висловити свої бажання, повідомити про потреби за допомогою хоча б одного-двох слів або відповідаючи на запитання простим "так" чи "ні", і вихователь зможе допомогти їй. Якщо ж малюка не навчили користуватися мовою, часто можна спостерігати

таке: кричить, вередує, сердиться, що його не розуміють; не відповідає на лагідні запитання, відкидаючи запропоновані іграшки. Починають нервувати і дорослі, втративши надію заспокоїти маля. Щоб такого не сталося, учіть дитину ще до року користуватися спрощеними, а потім і повними словами (самі вимовляйте слова правильно), звертатися із проханням, відповідати на запитання. Уважна мама звикла розуміти свою доньку і без слів. Та не треба завжди поспішати виконувати її бажання. Краще звернутися до дитини: "Що ти хочеш? Пити?". Дитина повинна знати своє ім'я, розуміти назви частин тіла людини, найуживаніших побутових предметів та процесів (стіл, стілець, чашка, ложка, їсти, гратися, гуляти тощо). Дбаючи про це, називайте словами добре знайомі дитині дії та предмети. Наприклад, одягаючи малюка: "Сашко вдягнеться і піде гуляти. Що будемо одягати: шапку, чобітки, пальто".

7. Прагніть оформити маля в дошкільний заклад хоча б за два-три тижні до виходу матері на роботу, щоб можна було поступово збільшувати тривалість перебування дитини в яслах. Не слід у перший день залишати дитину до вечора в групі, бо таке тривале перебування в незнайомому оточенні - велике навантаження для неї. Краще спочатку приводити малюка на прогулянку або ввечері, коли частина дітей уже пішла додому, і педагог зможе приділити більше уваги новому вихованцю.

Ніколи не виявляйте у присутності дитини своїх переживань, не шкодуйте з приводу того, що доводиться віддавати її до ясел. Навпаки, висловите захоплення цікавими іграшками: усім своїм настроєм, ставленням до вихователя, інших дітей підкресліть упевненість, що вашій дитині буде тут добре.

Орієнтовний зміст циклу консультацій для батьків, спрямований на попередження труднощів адаптації дітей до дошкільного закладу (для педагогів та психологів дошкільних закладів)

Консультація 1

Тема: "Чим викликана необхідність цілеспрямованої підготовки дитини до вступу в ясла?"

Психологічні особливості дітей раннього віку (висока вразливість дитячого організму, тісний взаємозв'язок фізичного та нервово-психічного розвитку, підвищена емоційна вразливість, провідна роль дорослого в розвитку дитини).

Особливості емоційного та загального стану дитини в період звикання до ясел, тобто симптомокомплекс адаптації (негативний емоційний стан, порушення сну, апетиту, вегетативні розлади, ослаблення імунітету, зниження активності, захворювання). Форми перебігу адаптаційного періоду.

Причини труднощів адаптації дитини раннього віку до нових умов життя: недостатній досвід спілкування з незнайомими дорослими та однолітками, побоювання дошкільного закладу та незнайомих людей унаслідок неправильного виховання, відсутність ігрових умінь та звички виконувати вимоги дорослих, невідповідність режиму дня у сім'ї та дошкільному закладі.

Консультація 2

Тема: "Як спілкуватися з дитиною першого півріччя життя?"

Значення емоційного спілкування з дорослими для правильного психічного та фізичного розвитку дитини (розповісти про явище "госпіталізму"). Поява першої усмішки (кінець першого місяця життя). "Комплекс пожвавлення", його значення, Другий місяць життя - оптимальний період для формування "комплексу пожвавлення". Засоби спілкування з дитиною в цей період: розмова лагідною інтонацією, звертання до дитини на ім'я, відтворення звуків з репертуару дитини, доторкання. Усі ці прийоми застосовувати по черзі, робити паузи (30-40 с), щоб дитина виявляла активність. Усі рухи та вокалізації малюка схвалювати. За умови правильного підходу до 4-х місяців у дитини з "комплексу пожвавлення" виділяються "хапальні" рухи та відбувається поступове оволодіння маніпулятивною діяльністю.

Консультація 3

Тема: "Чого слід навчати дитину від 5 до 9 місяців?"

Формувати інтерес до навколишнього: до іграшок, предметів, дорослих дітей. Учити виявляти емоційне ставлення до подій, що відбуваються (радість, захоплення, співчуття тощо).

Підтримувати прагнення дітей вступати в контакт з іншими людьми та дітьми. Учити розуміти мову дорослого: розрізняти інтонацію, розуміти слова, що означають елементарні практичні дії, спонукати їх, виконання під час годування, одягання та інших побутових процесів ("дай", "сідай", "подивись", "іди", "встань", "поклади").

Консультація 4

Тема: "Чого необхідно навчити дитину від 9 до 12 місяців?"

Учити дій, що спрямовані на досягнення певного результату (вкласти один предмет у другий, знімати та нанизувати кільця на стрижень - 10 місяців, ставити предмет на предмет - 11 місяців). Учити виконувати дії на вимогу дорослого. Заохочувати прагнення до досягнення мети. Учити виконувати ігрові дії з сюжетними іграшками, після показу й пояснення дорослого (10-11 місяців).

Навчити розрізняти імена дорослих та дітей. Знайомити з назвами нових предметів, іграшок, тварин, з їхнім зображенням на картинках. Розвивати перші узагальнення (чашка - це не тільки той предмет, з якого п'є сама дитина, а й інші). Привчати виконувати доступні доручення, прохання, елементарні правила поведінки, розуміти слова "можна" "не можна", "добре", "погано".

Продовжувати формувати позитивно-емоційне ставлення до дітей, учить активно звертатися до дорослого, використовуючи звуки, жести, слова, висловлювати доброзичливе ставлення до однолітків, привчати ділитись іграшкою, гратись одним предметом. Виховувати самостійність: учить пити з чашки, кусати хліб, виявляти активність під час одягання, роздягання.

Консультація 5

Тема: "Як ознайомити дитину з дитячим садком?" (робота з дітьми від 1 року 6 місяців до 3 років).

Одним із важливих моментів психологічної підготовки дитини до вступу в ясла є формування у неї позитивного ставлення до дошкільного закладу. Цю роботу слід проводити регулярно протягом усього періоду від 1 року 6 місяців до моменту вступу до дитячого садка. З цією метою необхідно показувати дитині споруду, ділянку дитячого садка, періодично організовувати спостереження за грою дітей на групових майданчиках, розповісти дитині про життя в дитячому садку: коли діти підростають, вони починають ходити в дитячий садок, тут багато красивих іграшок, діти із задоволенням ними граються. Вихователь учить дітей красиво малювати, співати пісень, танцювати під музику.

Для здійснення першого знайомства з дорослими, які будуть поруч із дитиною в яслах, слід спостерігати за роботою вихователя й няні, розповісти про них: "У дитячому садку працюють хороші тьоті, вони люблять дітей, граються з ними, годують, розповідають казки. Діти люблять вихователя і няню". Під час розмови батьки й вихователі мають виявити доброзичливість.

Бажано, щоб батьки запропонували дитині привітатися та попрощатися з вихователем. В умовах сім'ї викликати бажання швидше підрости та піти в дитячий садок.

Розділ IV. Технологія психологічного супроводу раннього дитинства

1. Основні поняття і принципи супроводу. Під супроводом розуміється метод, що забезпечує створення умов для прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень в різних ситуаціях життєвого вибору. Ситуації життєвого вибору - різноманітні проблемні ситуації, при вирішенні яких суб'єкт (дитина) визначає для себе шлях прогресивного чи регресивного розвитку. Під терміном "супровід" мається на увазі не будь-яка форма допомоги, а підтримка, в основі якої - збереження максимуму свободи і відповідальності суб'єкту розвитку за вибір варіанту вирішення актуальної проблеми. Перед нами складний процес взаємодії супроводу і супроводжуючого, результатом якого є рішення і дія, що веде до прогресу в розвитку супроводжуючого. При аналізі терміну не менш важливим є те, що суб'єктом чи носієм проблеми розвитку дитини є не тільки вона сама, а і її батьки і педагоги.

Основними принципами супроводу дитини в умовах ДНЗ є:

- рекомендаційний характер порад супроводжуючого;
- пріоритет інтересів супроводжуваного, "на боці дитини";
- безперервність супроводу;

- мультидисциплінарність (комплексний підхід) супроводу;
- намагання до автономізації.

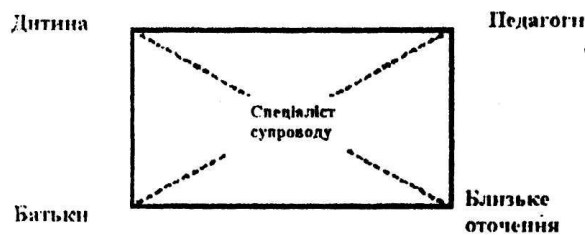

Рис. 1. Суб'єктний чотирикутник

1. Рекомендаційний (необов'язковий для виконання) характер. Відповідальність за вирішення проблеми залишається за дитиною, її батьками, чи особами, що їх замінюють, педагогами, близьким оточенням. Очевидно, якщо одна зі сторін "суб'єктного чотирикутника" не може приймати участі у прийнятті рішення, то функції цієї сторони приймають на себе інші носії проблеми. Що компетентніша у вирішенні своїх проблем дитина, то більше прав на її кінцеве рішення повинно бути у неї. На різних стадіях розвитку дітей раннього віку спеціаліст системи супроводу може намагатися доповнити своїми порадами непрацюючі елементи системи.

2. На боці дитини. Очевидно, що "винуватцем" будь-якої проблемної ситуації розвитку дитини виступає не тільки соціальне оточення чи природний генотип дитини, а й особливості її особистості. Тобто в проблемній ситуації дитина часто буває не права.

Але не слід забувати, що на боці дорослих їхній життєвий досвід, багато можливостей незалежної самореалізації, багато соціальних структур і організацій.

Дуже часто на боці дитини тільки вона сама і спеціаліст системи супроводу, який покликаний намагатися вирішити кожен проблемну ситуацію з максимальною користю для дитини.

3. Безперервність супроводу. Дитині раннього віку гарантовано безперервність супроводу на всіх етапах розвитку та допомоги у вирішенні проблеми. Спеціаліст супроводу перестане підтримувати дитину лише тоді, коли проблема буде вирішена або підхід до вирішення буде очевидним.

4. Мультидисциплінарність супроводу. Принцип вимагає узгодженої роботи "команди" супроводу, що володіє єдиною системою методів.

5. Автономність. Важкий для реалізації принцип. Ні для кого не секрет, що педагоги часто намагаються позбутися неблагополучної дитини, звертаються до адміністрації, у вищі інстанції і бувають серйозно розчаровані, якщо їхні вимоги не задовольняються. Діяльність служби супроводу направлена на забезпечення двох процесів:

- індивідуальний супровід дітей в дошкільних закладах;
- системний супровід, спрямований на профілактику чи корекцію проблеми, що характерна не для однієї дитини, а системи в цілому.

Індивідуальний супровід в ДНЗ передбачає створення умов для виявлення потенціальної і реальної групи ризику і гарантовану допомогу дітям, які її потребують. Такий метод роботи є протилежністю так званого явного супроводу, згідно з яким спеціалісти працюють тільки з тими дітьми, щодо проблем яких звернулися батьки чи педагоги. Часто саме ті діти, які найбільш потребують допомоги, випадають із кола турботи та уваги дорослих.

Супровід у ДНЗ можуть забезпечити: психолог, вихователь, методист, інструктор з фізкультури, медперсонал, а більш ефективний супровід може здійснювати служба психолого-педагогічного медико-соціального супроводу індивідуального розвитку дитини.

Основні напрямки діяльності служби супроводу:

- формування здорового способу життя;
- допомога у вирішенні особистісних проблем розвитку дитини;
- вибір загальноосвітнього маршруту (вибір ДНЗ, школи);
- переборення труднощів у вихованні і навчанні.

В першу чергу спеціалісти розглядають стан здоров'я дитини як вихідну позицію у вирішенні всіх решти проблем розвитку. В цій галузі основна робота ведеться методом

індивідуального супроводу. Більша частина соціальним педагогом і вихователем і спрямована, в першу чергу, на вивчення причин, що породили проблеми дитини, і організацію комплексної психолого-педагогічної медико-соціальної допомоги.

При розкритті змісту і завдання супроводу акцентувалася увага на те, що одним із суб'єктів супроводу розвитку дитини є її батьки. Найважливішим етапом співпраці ДНЗ і сім'ї є повна інформація про соціально-економічну, психолого-педагогічну ситуацію життя дитини. Поява дитини з проблемами в сім'ї означає зростання матеріальних, психологічних, емоційних, фізичних навантажень. Не випадково таку сім'ю відносять до сім'ї підвищеного ризику, де можливі стреси, депресії, труднощі у взаємовідносинах між батьками (приклад). Дуже часто батьки не можуть самотійно впоратися з цими проблемами. Психологу і педагогам слід визначити для себе, на якому етапі кризи (в зв'язку з прийняттям навіть факту інвалідності) знаходиться конкретна сім'я. Кризовий процес починається із сумніву в нормальності її дитини, організації її обслідування та усвідомлення медичного діагнозу, що підтверджує наявність патології (перша стадія). Друга стадія містить яскраво виражений фактор фрустрації, агресії, вбачання вини в партнері шлюбу, в діях лікарів, сильні емоційні стреси, втрата звичного кола друзів, допитливість оточуючих, неочікувані психічні та фізичні навантаження з догляду за дитиною, що вважаються несправедливими. Заключна, третя стадія обробки факту проблеми розвитку власної дитини передбачає встановлення контактів з батьками, що знаходяться в подібній ситуації. Педагогам і психологам приходиться мати справу з дорослими, що знаходяться на різних етапах адаптації до ролі батьків дитини з порушеннями в розвитку. Тому важливо знати, наскільки готові батьки говорити про свою ситуацію з іншими дорослими, чи готові з ними співпрацювати. Для цього психологи мають використовувати інформацію, що отримують із спеціальних анкет і особистісного контакту з батьками. Традиційних батьківських зборів недостатньо. Дієвою може бути форма так званого університету для батьків, де спеціалісти проведуть з ними конструктивний діалог. На етапі адаптації батьків до колективу співробітників ДНЗ і батьків інших дітей слід велику увагу приділити лекційній формі роботи університету, що переслідує мету ознайомлення батьків з універсальними принципами роботи з дітьми з відхиленнями у розвитку. В процесі зміцнення відносин і встановлення взаєморозуміння (тут особлива роль психолога) має смисл перехід до бесід, дискусій, семінарів та інших форм роботи. Кульмінацією розвитку університету може вважатися момент переходу батьків до особистісних контактів один з одним, взаємної психологічної підтримки та обміну досвідом зі своїми дітьми. Такий розвиток відносин психолог-педагог-батьки-батьки дозволяє перейти від формального ставлення до проблем дітей до конструктивних рішень, що реалізуються у взаємодії. Цікаво зарекомендували себе бесіди-консультації з конкретної проблеми, круглі столи з участю запрошених спеціалістів чи самих батьків. Як було відмічено, що встановлення факту проблеми в розвитку дитини є для її батьків сильним психотравмуючим фактором. Це особливо властиво сім'ям із високим освітнім і професійним статусом, в яких може культивуватися завищене або навіть гіпертрофоване очікування особливої обдарованості дитини. Реакція таких батьків неадекватна, дехто переживає комплекс власної вини, починають з'ясовувати, чия несприятлива спадковість могла стати причиною проблем розвитку дитини. Почуття батьківської вини може породжувати гіперопіку по відношенню до дитини. Існує інша категорія батьків. Найчастіше - це люди з низьким освітнім рівнем, невисокими інтелектуальними здібностями, обмеженим колом інтересів, деякі мають і виражену психоневрологічну патологію. В таких сім'ях проблемами дитини можуть нехтувати, передоручивши їх вирішення педагогічним, психологічним, медичним працівникам. Але до якої б категорії батьки не належали, їх необхідно інформувати про результати досліджень. Безумовно, ті чи інші твердження спеціалістів повинні бути гнучкими, продуманими, тактовними, обережними.

Ведучі ролі в системі супроводу належать педагогу, педагогу-дефектологу, вихователю, соціальному педагогу і психологу. І тому від грамотної професійної взаємодії практичного психолога з педколективом залежить ефективність роботи служби супроводу. В ДНЗ головною фігурою завжди буде педагог. Його майстерність, ерудиція, культура є вирішальним фактором в результативності роботи з розвитку індивідуальності дитини. Педагог - один із суб'єктів супроводу. Але часто педагог стикається з проблемами, які не може вирішити самотійно, налагодити довірчі відносини з дитиною, встановити контакт з дитиною, йому важко керувати

виховною ситуацією; притаманна повільна реакція при прийнятті рішень, невміння знаходити нестандартні прийоми у вирішенні виховних завдань. Педагогам необхідна підтримка з боку адміністрації, колег і психологів. Значить педагог є і об'єктом супроводу. Педагог і психолог інколи розмовляють "різними мовами". Педагоги часом проявляють психологічну "неграмотність": не знають вікових і психологічних особливостей дітей, психології керівництва дитячим колективом і групою тощо. Хоча існує педагогічна малограмотність психолога. Психолог і педагог суттєво відрізняються за своїми професійними позиціями. Однак, ця різниця не повинна бути перепорою для конструктивного співробітництва. Психолог у силу своєї професії, її особливостей повинен першим зробити крок назустріч педагогу:

- підтримати в розкритті індивідуальності педагога, не дати йому "стомитися" від професії педагога;
- розкрити секрети спілкування з групою дітей-дошкільників різного віку, знайти свій стиль спілкування з дітьми, що відповідає індивідуально-психологічним особливостям педагога; допомогти правильно вибрати комунікативну позицію в спілкуванні з дитиною і її батьками, відчувати ритміку розмови, володіти прийомами "Я-повідомлення", компромісу, індивідуалізації педагогічних впливів.

Найбільш ефективними формами організації допомоги педагогу є педагогічні тренінги та індивідуальні консультації (педагогічних впливів) за запитом педагога.

Взаємодія суб'єктів супроводу

Учасник супроводу	Цілі	Методи роботи
Адміністрація	Управлінське та організаційне забезпечення професійного росту педагога	1. Інтерв'ю з педагогом. 2. Інформування про перспективи діяльності педагога в ДНЗ. 3. Створення в колективі атмосфери підтримки і співпраці.
Методист	Професійна підтримка і допомога педагогу у вирішенні професійних проблем	1. Інтерв'ю з педагогом. 2. Відвідування та аналіз занять з дітьми 3. Аналіз і оцінка професійної діяльності педагога. 4. Інформування педагога про можливості його професійного росту.
Психолог	Підвищення професійної, компетентності педагога	1. Інтерв'ю з педагогом. 2. Психологічний аналіз педагогічної діяльності. 3. Психологічне тестування. 4. Проведення рейтингів і аналіз а результатів. 5. Проведення психолого-педагогічних семінарів, тренінгів, консиліумів.
Педагог	Підвищення професійної майстерності та психологічної компетентності	1. Самоаналіз педагогічної діяльності. 2. Аналіз педагогічної діяльності разом з адміністрацією, методистом і психологом. 3. Обговорення результатів рейтингів. 4. Участь в семінарах, конференціях, курсах підвищення кваліфікації тренінгах і в групах особистісного зросту.

2. Принципи роботи з проблемними дітьми.

СУПРОВІД АГРЕСИВНОЇ ДИТИНИ

Причини прояву агресії у дітей можуть бути найрізноманітнішими. Виникненню агресивних якостей сприяють деякі соматичні захворювання або захворювання головного мозку. Слід зазначити, що величезну роль відіграє виховання в сім'ї, причому з перших днів життя дитини. В тих випадках, коли дитину різко відлучають від грудей і спілкування з матір'ю зводять до мінімуму, в дітей формуються такі якості, як тривожність, підозрілість, жорстокість, агресивність, егоїзм. І навпаки, коли в спілкуванні з дитиною присутні м'якість, дитина оточена турботою і увагою, ці якості не виробляються.

На становлення агресивної поведінки великий вплив справляє характер покарань, які зазвичай застосовують батьки у відповідь на прояв гніву дитини. В таких ситуаціях можуть бути використані такі дії: або поблажливість, або строгість. Хоч як це парадоксально, агресивні діти однаково часто зустрічаються і в дуже м'яких батьків, і в надмірно суворох.

Дослідження показали, що батьки, які різко пригнічують агресивність у своїх дітей, всупереч своїм очікуванням не усувають цю якість, а, навпаки, плекають її, розвиваючи в свого сина чи дочки надмірну агресивність, яка проявлятиметься навіть в зрілі роки. Адже всім відомо, що зло породжує тільки зло, а агресія - агресію.

Якщо ж батьки зовсім не звертають уваги на агресивні реакції своєї дитини, то вона дуже швидко починає вважати, що така поведінка дозволена, і поодинокі спалахи гніву непомітно переростають в звичку діяти агресивно.

Тільки батьки, які вміють знаходити розумний компроміс, золоту середину, можуть навчити своїх дітей справлятися з агресією.

Напрями супроводу агресивної дитини

При вияві агресивності будь-яка дитина потребує підтримки, попри те "доброякісна" це агресивність чи "злаякісна", тому, кажучи про супровід, ми маємо на увазі роботу з будь-якими виявами агресивної поведінки. Але шляхи, напрями роботи будуть різними. Основними завданнями тут буде профілактика конфліктної поведінки, агресії; велику увагу слід приділяти самооцінці дитини, Я-концепції, проблемі пристосовування в колективі. В другому випадку ми говоримо про індивідуальний супровід і працюватимемо з особистим потенціалом дитини, з її найближчим оточенням (сім'єю, близькими, друзями). Основне завдання індивідуального супроводу агресивної дитини - корекція негативних (руйнівних) форм поведінки.

Тактика психолого-педагогічної дії повинна будуватися залежно від природи агресивної поведінки дитини. В одному випадку слід ігнорувати агресивну тенденцію і не фіксувати на ній увагу; в іншому - включати агресивну дію в контекст гри, додавши їй нове, соціально прийнятне значення; в третьому - не прийняти агресію і встановити заборону на подібні дії; в четвертому - активно підключатися в ігровій ситуації до розвертання або "розтягування" агресивних дій, в основі яких лежить страх, і добиватися емоційно позитивного вияву в психодрамі.

Методи супроводу агресивної дитини:

1. Ігрова корекція агресивної поведінки (ігротерапія). Найефективнішою для дошкільника є ігрова корекція агресивної поведінки. Гра є універсальним засобом корекції та профілактики відхилень і труднощів у розвитку дитини дошкільного віку. Саме через гру можна намагатися розв'язати деякі проблеми агресивної поведінки. З ціллю корекції агресивності слід використовувати і індивідуальну, і групову форми ігрової корекції. Попри відмінності, групова та індивідуальна ігротерапія подібні в тим, що фокусом психологічної дії в тому й іншому випадку є кожна дитина, а не група в цілому. На думку переважної більшості фахівців в області ігрової терапії, групова ігротерапія, безумовно, має більшу ефективність, проте сама наявність широкої практики індивідуальної ігротерапії свідчить про те, що у ряді випадків саме індивідуальній роботі з дитиною віддається перевага.

2. Тематична бесіда. Агресивних дітей необхідно навчати розуміти свої відчуття.

Це можна робити як за допомогою ігор, так і в процесі бесіди з невеликою групою дітей. В процесі бесіди на відчутті гніву можна загострити особливу увагу, поговоривши з дітьми про фізичні відчуття, пов'язані з ним.

3. Програвання ситуацій з подальшим їх аналізом. Корисною формою роботи з агресивними дітьми є програвання різних ситуацій. Після кожного програвання ролей слід задавати чіткі питання для аналізу ситуацій. Наприклад: "Два півники побилися", "Сердитий їжачок".

4. Метод малюнка. В роботі з агресивними дітьми раннього віку дуже добре використовувати терапію за допомогою малюнка. Вона спрямована на зниження емоційної напруги, розвиток здатності розуміти та адекватно виражати свій емоційний стан.

Для зниження емоційної напруги можливе малювання пальцями, долоньками, ліктями і навіть п'ятами. Подібна діяльність розслабляє дітей, дає їм позитивний емоційний заряд. Важливим моментом у втіленні цього методу роботи є готовність дорослого. Необхідно створити такі умови, щоб дитина могла творити вільно, не дивлячись на те, що забрудниться. Всі необхідні обмеження, а їх повинно бути мінімум, слід ввести наперед.

5. Пісочна терапія. Ігри на піску - одна з форм природної діяльності дитини. Пісок має властивість пропускати воду. У зв'язку з цим фахівці-парапсихологи стверджують, що він поглинає негативну психічну енергію, взаємодія з ним очищає енергетику людини,

стабілізується емоційний стан. Спостереження і досвід показують, що гра в пісок позитивно впливає на емоційне самопочуття дітей, і це робить його прекрасним засобом для профілактики і корекції агресивних виявів дитини.

6. Казкотерапія або психотерапевтичні історії для дітей. Діти дуже люблять слухати казки, і в цьому сенсі діти, що проявляють агресію, нічим не відрізняються від своїх однолітків. Тому казка або пропонована дитині історія - це чудовий матеріал для роботи з емоційно-вольовими порушеннями. Казка допомагає.

Роботу з батьками агресивних дошкільників доцільно проводити в двох напрямках:

- інформування про проблему (що таке агресивність, які причини її появи, чим вона небезпечна для дитини і оточуючих);

- навчання ефективним способам спілкування з дитиною.

Інформування батьків може проходити:

- в індивідуальних бесідах;
- у вигляді лекцій;
- у вигляді повідомлень на батьківських зборах;
- на зустрічах у "Сімейному клубі";
- у вигляді наочної інформації.

Після того, як батьки агресивної дитини одержують інформацію про проблему, вони можуть стати повноправними учасниками корекційного процесу. На цьому етапі задачею педагогів і психолога стає ознайомлення батьків із доступними для них техніками і прийомами роботи над агресивною поведінкою їхньої дитини. Батьки вдома можуть грати, малювати, ліпити зі своєю дитиною тощо. Для домашнього читання батьків із дітьми можна порекомендувати книги Елізабет Крейрі з серії "Вчимося володіти відчуттями".

Рекомендації батькам:

- будьте послідовними у вихованні дитини;

- прагніть бути уважними до потреб дитини;

- прагніть вводити менше заборон і не підвищувати голосу на дитину, пам'ятайте, що це найефективніші способи подолання агресивності;

- всі заборони, що вводяться, повинні висловлюватися в тактовній формі;
- давайте можливість дитині випліскувати свій гнів, зміщуйте його на інші об'єкти;
- показуйте дитині особистий приклад ефективної поведінки;
- прагніть не допускати при дитині спалахів вашого власного гніву;

- якщо ви все ж таки в гніві - прагніть не торкатися до дитини, краще підіть в іншу кімнату;

- карайте дитину тільки за конкретну провину, покарання не повинні принижувати дитини;

- не соромтеся зайвий раз пошкодувати, приголубити дитину, вона повинна відчувати, що ви любите і приймаєте її.

СУПРОВІД ГІПЕРАКТИВНОЇ ДИТИНИ

"Гіпер..." (від греч. Нурег - "над", "зверху") - складова частина складних слів, що вказує на перевищення норми. Слово "активний" прийшло в українську мову з латинського і означає "дієвий, діяльний".

Автори психологічного словника відносять до зовнішніх проявів гіперактивності неухважність імпульсивну підвищену рухову активність. Часто гіперактивність супроводжує проблеми у стосунках з оточуючими, труднощі в навчанні, низьку самооцінку. При цьому рівень інтелектуального розвитку в дітей не залежить від ступеня оперативності й може перевищувати показники вікової норми. Перші прояви гіперактивності спостерігаються у віці до 7 років і частіше зустрічаються у хлопчиків, ніж у дівчаток.

Існують різні думки про причини виникнення гіперактивності: це можуть бути генетичні чинники, особливості будови і функціонування головного мозку, родові травми, інфекційні захворювання, перенесені дитиною в перші місяці життя тощо.

Ось і приходять на допомогу вихователь, психолог, вчитель, які, працюючи в тісному контакті з батьками, можуть навчити дитину ефективним способам спілкування з однолітками і

дорослими.

Кожний педагог, що працює з гіперактивною дитиною, знає, скільки клопоту і неприємностей чинить оточуючим. Проте це тільки одна сторона медалі. Не можна забувати, що в першу чергу страждає сама дитина. Адже вона не може поводитися так, як вимагають дорослі, й не тому що не хоче, а тому що її фізіологічні можливості не дозволяють їй зробити це. Такій дитині важко довгий час сидіти нерухомо, не соватися, не розмовляти. Постійні окрики, зауваження, загрози покарання, на які такі щедрі дорослі, не покращують її поведінки, а деколи навіть стають джерелами нових конфліктів. Окрім того, такі форми дії можуть сприяти формуванню в дитини негативних рис вдачі. В результаті страждають всі: й дитина, й дорослі, й діти, з якими вона спілкується.

Добитися того, щоб гіперактивна дитина стала слухняною і поступливою ще не вдавалося нікому, а навчитися жити в світі та співпрацювати з нею - цілком посилено всім.

Робота по супроводу малюка з гіперактивністю повинна проводитися комплексно. На перший план тут виступає скоординованість всіх учасників процесу супроводу, вироблення єдиного підходу, однакове розуміння суті проблеми. Необхідними умовами успішності супроводу дитини з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю є своєчасність, послідовність і достатня тривалість допомоги, що надається. Дорослий повинен бути готовий до тривалої роботи, а не до швидкого результату, хоча при врівноваженому підході перші результати можуть стати помітними достатньо швидко.

Необхідним моментом корекції гіперактивності слугує зміна оточення дитини в дитячому саду і вдома з метою створення сприятливих умов для подолання відставання в розвитку психічних функцій.

При роботі з гіперактивними дітьми вихователю слід користуватися наступними рекомендаціями:

1. Не слід примушувати гіперактивну дитину займатися більше, ніж вона може.
2. Під час занять обмежувати до мінімуму відволікаючі чинники.
3. Бути експресивним, театральним вихователем: незвичність у велінні педагога може допомогти дитині сконцентрувати увагу.
4. Не вимагати від дитини досконалого виконання завдання. Таким чином сприяти формуванню відчуття успіху. Діти повинні одержувати задоволення від виконаного, в них повинна підвищуватися самооцінка.
5. Дитину краще посадити поряд з вихователем: час від часу можна покласти руку на плече дитини, оскільки будь-які тактильні відчуття допомагають гіперактивним дітям сконцентрувати увагу.
6. Вчити малюка переключатися на вимогу дорослого з одного виду діяльності на іншій.
7. Гіперактивну дитину необхідно частіше заохочувати, використовуючи при цьому позитивний емоційний контакт.
8. Перш ніж реагувати на неприємний вчинок малюка, зупиніться на кілька секунд (наприклад, полічіть до десяти).
9. Прагніть бути поряд з дитиною, коли вона виконує яке-небудь завдання.

Р. Кембелл вважає, що батьки гіперактивної дитини часто допускають три основні помилки у вихованні;

- брак емоційної уваги;
- брак твердості у вихованні й відсутність належного контролю за поведінкою дитини;
- невміння виховувати в дітях навички управління гнівом.

Ці помилки чітко виявляються в *моделях поведінки* батьків гіперактивної дитини:

1. Батьки не розуміють проблеми дитини, прагнуть жорстких заходів у боротьбі з "неслухняністю" сина або дочки, посилюють дисциплінарні способи дії, вводять непохитну систему заборон => поява негативних форм поведінки, погіршення психосоматичного стану дитини.

2. Батьки прагнуть не звертати уваги на поведінку дитини або, опустивши руки, надають дитині повну свободу дій => гіперактивна дитина позбавляється необхідної для неї підтримки дорослих, швидко починає маніпулювати дорослими => поведінка посилюється.

3. Деякі батьки, чувши в дитячому саду та інших суспільних місцях безперервні

докори і зауваження на адресу своєї дитини, починають винити тільки себе в тому, що вона така, приходять у відчай і впадають у стан депресії => відсутність адекватних виховних дій також приводить до посилення поведінки.

Робота з батьками. Перш за все необхідно роз'яснити батькам, що ж таке гіперактивність. Найголовніше на цьому етапі - донести до батьків просту думку: незвичність поведінки їхніх дітей - не результат поганого характеру або невідповідного темпераменту і не упертість, яку неодмінно потрібно зламати, а специфічна особливість психіки, обумовлена певними порушеннями діяльності нервової системи дитини, можливими травмами, про які дорослі не знають або не пам'ятають. Мама і тата, бабуся й дідусі повинні зрозуміти, що дитина не винна, що вона така, і що дисциплінарні заходи дії у вигляді постійних покарань, зауважень, нотацій не приведуть до поліпшення поведінки дитини, а в більшості випадків навіть погіршать її. У вихованні гіперактивної дитини батькам необхідно уникати двох крайнощів: прояви надмірного жалю і вседозволеності з одного боку, а з іншою - підвищених вимог, які вона не в змозі виконати, в поєднанні із зайвою пунктуальністю, жорсткістю і покараннями. Психолог може поради́ти батькам вести постійні й цілеспрямовані спостереження за дитиною. Це необхідно, щоб дорослий зміг краще зрозуміти, які труднощі випробовує дитина протягом дня, з чим їй вдається справлятися, а з чим - ні.

Рекомендації для батьків гіперактивної дитини

1. У своїх відносинах з дитиною дотримуйтеся позитивної моделі. Хваліть його щоразу, коли вона цього заслужила, підкреслюйте успіхи. Це допоможе укріпити впевненість дитини у власних силах.

2. Уникайте повторень слів "немає" і "не можна".

3. Говоріть стримано, спокійно і м'яко.

4. Давайте дитині тільки одне завдання на певний відрізок часу.

5. Для підкріплення усних інструкцій використовуйте зорову стимуляцію.

6. Заохочуйте дитину за всі види діяльності, які вимагають концентрації уваги (наприклад, робота з кубиками, розфарбовування).

7. Підтримуйте вдома чіткий розпорядок дня. Час їжі, сну мають відповідати цьому розпорядку. Діти відчувають себе в більшій безпеці, якщо мають справу з діями, що багато разів повторюються, вони більш сприйнятливі та краще реагують, коли регулярно їдять, сплять і граються.

8. Уникайте за можливості скупчення людей.

9. Під час ігор обмежуйте дитину лише одним партнером.

10. Уникайте неспокійних, галасливих приятелів.

11. Оберегайте дитину від стомлення, оскільки воно призводить до зниження самоконтролю і зростання гіперактивності.

12. Давайте дитині можливість витратити надмірну енергію. Корисна щоденна фізична активність на свіжому повітрі, тривалі прогулянки, біганина.

СУПРОВІД ЗАМКНУТОЇ ДИТИНИ

Характеристика замкнутості

Основною ознакою замкнутості є порушення комунікації. Ця сама ознака відзначається і в сором'язливих дітей. На відміну від сором'язливої дитини, яка знає, як спілкуватися з іншими, але не може використовувати ці знання, замкнута дитина не знає, як це робити, і не хоче спілкуватися. Замкнутість виявляється в поведінці дітей достатньо рано. В ранньому віці вона звичайно має такі передумови, як турбота, емоційна нестійкість, плаксивість, загальний фон, пониження настрою, погіршення апетиту і порушення сну у зв'язку з якими-небудь змінами в житті дитини (похід в зоопарк, поїздка в гості). Для замкнутих дітей характерний також страх перед іншими людьми, стурбованість і скутість в новій ситуації, які довго не проходять. Як правило, такі діти дуже прив'язані до своєї матері (або особі, що її замінюють). Вони дуже важко переносять розставання з нею (наприклад, прийшовши в дитячий сад) і хворобливо реагують навіть на нетривалу її відсутність. Замкнута дитина відчуває себе незатишно і в групі однолітків. На перший погляд, така дитина дуже самодостатня і не потребує спілкування з оточуючими. Слід відрізняти замкнутих дітей від дітей з раннім дитячим аутизмом (див.

Аутизм	Замкнутість
Немає бажання і прагнення спілкуватися	
Відсутні комунікативні уміння і навички Відмова від колективної гри, характерність індивідуальної гри	
Небажання спілкуватися виявляється по відношенню практично до всіх оточуючих	Небажання спілкуватися може виявитися в яких-небудь певних ситуаціях
Порушення зорового контакту (відсутність фіксації погляду на обличчі людини, уникнення погляду в очі, погляд "повз", "крізь", застиглий)	Іноді може виявлятися прагнення уникати прямого погляду
Протягом років може спостерігатися одержимість гри в ту саму гру, малювати ті самі малюнки	Зміст ігор і малюнків різноманітний
Властива стереотипність механічних рухів і дій (багатократне включення і виключення світла)	Подібна форма поведінки не властива
Часто є супутні захворювання: епілепсія, порушення зору, слуху, соматичні захворювання, пошкодження мозку тощо.	Супутніх захворювань немає
Діти говорять про себе в 2-й або 3-й особі, є порушення мови	Супутні порушення мови відсутні

Схожість і відмінність аутичних і замкнутих дітей

Основні чинники, що впливають на поведінку дитини, яка характеризується як замкнута:

- 1) *природні особливості* (наприклад, тип темпераменту);
- 2) *соціальні чинники*:
 - вплив оточуючих (однолітків, вихователя);
 - вплив сім'ї.

Важливим чинником, що впливає на порушення поведінки дитини, на виникнення у нього проблем в емоційно-вольовому розвитку, є сім'я і типи виховання дитини. Зупинимося на чотирьох найпоширеніших типах неправильного виховання.

1. *Неприйняття*. Воно може бути явним і неявним. Явне неприйняття спостерігається, наприклад, у тих випадках, коли народження дитини було спочатку небажаним, або якщо планувалася дівчинка, а народився хлопчик, коли дитина не задовольняє початкові очікування батьків. Набагато складніше знайти неявне неприйняття. В таких сім'ях дитина, на перший погляд, бажана, до неї уважно ставляться, про неї піклуються, але немає душевного контакту. Причиною цьому може бути відчуття власної нереалізованості, наприклад, у матері; для неї дитина - перешкода для розвитку власної кар'єри, перешкода, усунути яку вона ніколи не зможе і вимушена терпіти. Проектуючи свої проблеми на дитину, вона створює емоційний вакуум навкруги неї, провокує власну дитину на зворотне неприйняття. Як правило, в сім'ях, де домінують такого роду відносини, діти стають або агресивними, або занадто забитими, замкнутими, боязкими, образливими. В характері формуються риси нестійкості, негативізму, особливо щодо дорослих. Неприйняття приводить до зневіри в свої сили, невпевненості в собі.

2. *Гіперсоціальне виховання*. Причина в неправильній орієнтації батьків. Це дуже "правильні" люди, що намагаються педантично виконувати всі рекомендації з "ідеального" виховання. "Треба" проведено в абсолют. Дитина у гіперсоціальних батьків немов запрограмована. Вона надміру дисциплінована і старанна. Гіперсоціальна дитина вимушена постійно пригнічувати свої емоції, стримувати свої бажання. При такому вихованні можливі декілька шляхів розвитку: це може бути бурхливий протест, бурхлива агресивна реакція, іноді й самоагресія в результаті психотравмуючої ситуації або навпаки - замкнутість, відгороджена, емоційна холодність.

3. *Тривожно-довірливе виховання* спостерігається в тих випадках, коли з народженням дитини одночасно виникає невідступна тривога за неї, за її здоров'я і добробут. Виховання по цьому типу нерідко спостерігається в сім'ях з єдиною дитиною, а також в сім'ях, де росте ослаблена або пізня дитина. В результаті дитина тривожно сприймає природні труднощі, з недовірою ставиться до оточуючих. Вона несамостійна, нерішуча, боязка, образлива, болісно

невпевнена в собі.

Частіше всього батьки, що мають замкнених дітей, не розуміють проблем своєї дитини і не намагаються їй допомогти. В деяких сім'ях батьки бачать проблему дитини, розуміють її, але не хочуть або не знають, як це зробити. На основі психолого-педагогічних досліджень можна виявити чотири *моделі поведінки батьків*, що мають замкнених дітей:

1. Батьки не розуміють проблем дитини, відносячи все до її "природної упертості", не прагнуть допомогти їй => покарання, загрози => дитина замикається ще більше, набуває додаткових страхів і побоювань.

2. Батьки не розуміють проблем дитини, але хочуть, щоб вона узагальнювалася, як інші діти і як вони самі. Такі батьки самі звичайно володіють широким колом знайомств, легко вступають в контакт ("Не зрозумію, в кого він у нас?!") => вважають за краще "допомогти" дитині в спілкуванні: весь час відповідають за дитину, не даючи їй навіть шансу вступити в контакт.

3. Батьки розуміють проблему своєї дитини, але не прагнуть допомогти їй, вважаючи, що "з віком все стане на свої місця" ("Я теж був небалакучим в дитинстві") => проблемна поведінка дитини закріплюється, замкнутість набуває вигляд "фортеці". Дорослішаючи, дитина не навчається різним способам спілкування, не навчається вирішувати конфліктні ситуації адекватними способами.

4. Батьки розуміють проблему, активно прагнуть допомогти дитині не маючи достатніх знань про те, як це зробити. Такі батьки можуть дуже сильно страждати від того, що їхня дитина не така, як всі, в цій ситуації можливості дитини не співпадають з очікуваннями батьків => у такій сім'ї всіляко прагнуть "втягнути" дитину в процес спілкування. Малюка постійно возять у гості, по різних дитячим святкам, прагнучи постійно зробити його учасником якої-небудь комунікації => посилення замкнутості та поява нових фобій, відмова від відвідин галасливих, людних місць.

У формуванні комунікативних умінь можуть бути використані наступні методи і прийоми:

- ігри в групі дітей;
- ігри в парах;
- обговорення роботи пар у крузі;
- програвання і аналіз ситуацій;
- читання літературного твору і його аналіз тощо.

В роботі із замкнутими дітьми дуже ефективні такі форми роботи, як дитячий театр, ліплення, малювання тощо, етюди на вираження різних емоційних станів та інші.

Рекомендації батькам, що мають замкнених дітей:

- не примушуйте дитину до спілкування;
- прагніть не робити за дитину те, що вона може робити сама, і не намагайтеся спілкуватися "за дитину";
- введіть максимально щадний режим у сферах неуспіху дитини. Не гарячкуйте нате, що ваша дитина відмовляється від спілкування;
- не порівнюйте дитину з іншими дітьми. Краще порівняйте її з самою собою (наприклад, "сьогодні у тебе вийшло це набагато краще, ніж вчора");
- прагніть бути прикладом людини, що ефективно спілкується;
- якщо дитина схотіла поспілкуватися з вами, постарайтеся відкласти всі свої справи і підтримати це бажання.

Література

1. Андреева А.Д. Как помочь ребенку пережить горе: Психол. консультация // Вопр.психол. 1991. — № 2.
2. Баев Б.Ф. Знаете ли вы своего ребенка? — 2-е изд. - К.: Рад. шк. 1985.
3. Белгородский Н.М., Мясоед П.А. К проблеме тревожности // Психология и медицина. Материалы к симпозиуму. - М.: Инст психологии АН СССР, 1978.
4. Берон Р., Ричардсон Д., Агрессия - СПб.: Издательство "Питер", 2000. (серия "Мастера психологии").

5. Волочова Е.О. Нервный ребенок — СПб.: Издательство "Питер", 2003.
6. Гильяшева И.Н., Игнатъева Н.Д. Межличностные отношения ребенка. — М, 1994.
7. Гонеев А.Д. и др. Основы коррекционной педагогики. - М: Академия, 1999.
8. Горпинюк В.Г. Педагогические задачи и задания для родителей / Под ред. В.Г. Постоного. - К.: Дад.шк., 1989.
9. Добсон Д. Непослушный ребенок. Б.м.: Т-Око, 1992.
10. Дошкільне виховання. - 1992. № 3,5,9; 1993. № 11,12; 1994. №1,2,4; 1995. № 1.
11. Запорожец А.В., Неверович Я. З. К вопросу о генезисе, функции и структуре эмоциональных процессов у ребенка // Вопр. психологии. - 1974. - № 6.
12. Киндлон Ден, Томсон Майкл. Не воспитай Каина. Как способствовать правильному психологическому развитию мальчиков. — Пер. с англ. — Харьков: Книжный клуб "Клуб семейного досуга", 2001.
13. Котырло В.К., Ладышев С.А. Детский сад и семья. — К.: Рад. школа, 1995.
14. Лаврентьева Г.П., Титаренко Г.М. Практична психологія для вихователя. - К.: ВПОЛ, 1993. - Вип. 2
15. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка / Под ред. Рузской А.Г. — М: Воронеж: "Ин-т практ. психологии"; НПО "Модзк", 1997.
16. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики. - Донецк: Лебідь, 2002.
17. Лебединский В.В. Нарушения психического развития у детей: Учебное пособие. - М.: Издательство Московского университета, 1985.
18. Максимова Н.Ю., Мілютіна К.Л., Піскун В.М. Основи дитячої патопсихології. Навч. Посібник. - К.: Перун, 1996. (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).
19. Мамайчук И.И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. - СПб.: Речь, 2003
20. Мудрость воспитания. Книга для родителей / Сост. Б. Бим - Бадидр. М.: Педагогика, 1987.
21. Никитина Л.А. Мама и детский сад: книга для воспитателей детского сада и родителей. - М.: Просвещение, 1990.
22. Нолт Дороти Лоу, Харріс Рейчел. Діти навчаються тому, чому їх навчають. - Пер. з англ. Харків, 2001.
23. Осадько О.В. У групі новачок. - К.: Либідь, 2003.
24. Паладина Н., Ксенко Л. Игра на основе занятий в младших группах детского сада. Бішкек: Мектеп, 1991.
25. Плохий З.Р. Актуальні проблеми дошкільного виховання "Журнал Дошкільне виховання" № 8 2004.
26. Раттер М. Помощь трудным детям. - М.: Прогресс, 1987.
27. Рождественская М.В. Будьте внимательны к детям. - К. Рад. школа, 1984.
28. Славина С. Л. Дети с аффективным поведением. - М.: Педагогіка, 1996.
29. Смириова Е.О., Холмогорова В.М. Межличностные отношения дошкольников: Диагностика, проблему, коррекция. - М.: ВЛАДОС, 2003.
30. Титаренко Т.М. Такие разные дети. - К. Рад. школа, 1989.
31. Фесюкова Л.Б. От трех до семи: Кн.. Для Пап, мам, дедушек и бабушек / Ил. З.А. Курбатовой. - М.: ООО "Издательство АСТ"; Харьков: Фолио, 2000.
32. Фромм А. Азбука для родителей. - Л.: Лениздат, 1991.
33. Фурманов И.А. Детская агрессивность: Психодиагностика и коррекция. Минск, Ильин В.П., 1996.
34. Худик В.А. Психологическая диагностика детского развития: Метода исследования. - К. Освіта, 1992.
35. Шипицина Л.М. и др. Комплексное сопровождение детей дошкольного возраста. - Спб: Речь, 2003.